

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ**1. ՀՐԱՅՐ ԹՈՎՍԱՅԱՆ**

Օրենադիր ու գործադիր իշխանությունների փոխազդեցության առանձնահատկությունները կիսանախազահական հանրապետությունում՝ Ֆինլանդիայի Հանրապետության օրինակով

3

2. ԱՇՈՏ ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ

Հայաստանի Հանրապետությունում միզրացիան սահմանադրական և միջազգային իրավական համակարգերի արդիականացման պայմաններում (հայկական սփյուռքի օրինակով)

12

3. ԱՐՄԵՆ ՊՈՂՈՍՅԱՆ

Պրոֆայինազգության քաղաքացիական ավիացիայի համակարգում հակաբրավական գործողություններ իրականացնելու նպատակներ ունեցող անձանց բացահայտման մեթոդ

20

4. ՌՈԲԵՐՏ ՂԱԶԱՐՅԱՆ

Հարկադիր կատարման միջոցների կիրառման հիմքը

25

5. ՄՀԵՐ ՎԱՍԻԼՅԱՆ

Պետությունների տիպարանության հիմնախնդիրը. տեսական վերլուծություն

30

6. ԱՐՄԵՆ ԱՊԱՔԱՐՅԱՆ

Հայ-ռուսական ժամանակակից հարաբերությունների ձևավորումը և զարգացումը հետխորհրդային շրջանում

37

7. ՀԱՍՍԻԿ ՏԻԳՐԱՆՅԱՆ

Անբարեխսիճ մրցակցությունից սպառողների պաշտպանության իրավական հիմքերը. համեմատական վերլուծություն

43

8. ՍՅՈՒԶԱՆՆԱ ՆԱԶԻՆՅԱՆ

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության անմիջական գործողության հիմնախնդիրը

53

9. ՇՈՒՇԱՆԻԿ ԴՈՒԿԱՅԱՆ

Ապրանքների, աշխատանքների և ծառայությունների թերությունների հետևանքով պատճառված վնասի հատուցման որոշ հարցերի շուրջ

57

ԹՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ >>

10. ԱՐՄԱՆ ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ Իրական հանրային կյանքի ներդաշնակումը սահմանադրական լուծումներին	62
11. ՀԱՍԼԵՏ ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ Քաղաքացիական հասարակության և իրավական պետության փոխհարաբերությունների տեսական և մեթոդական հիմնախնդիրները	79
12. ԿՐԻՍՏԻՆԱ ՕԳԱՆԵՍՅԱՆ Свобода совести: правовой аспект	75
13. ՄԻԿԱԵԼ ՍՏԵՊԱՆՅԱՆ Проблемы правового регулирования деятельности финансового уполномоченного в России	81

ՀՐԱՅՐ ԹՇՎՍՍԱՅԱՆ

ՀՀ Ազգային ժողովի պետական-իրավական և մարդու իրավունքների պաշտպանության մշտական հանձնաժողովի նախագահ,
իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,
ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի դոկտորանտ

ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՁԵՎԻ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հոդվածում խոսվում է կառավարման ձևի ուսումնասիրության կարևորության մասին, անդրադարձ է կատարվում կառավարման ձևի հարցում տարբեր ժամանակաշրջանների հեղինակների նոտեցումներին, նշվում են այն հարցերը, որոնց պետք է պատասխանել կառավարման ձևին անդրադառնալիս: Այնուհետև հեղինակը տալիս է կառավարման ձևի սեփական սահմանումը և անդրադառնում ինչպես պետությունների այն խմբին, որոնցում կառավարման ձևը սահմանադրական ամրագրում է ստացել, այնպես էլ այն խմբին, որի անդամ պետություններում այն սահմանադրութեան չի ամրագրվել:

Հիմնարարեր – կառավարման ձև, պետական իշխանության կազմակերպում, պետության գլուխ, պաշտամնան, կառավարություն:

«Կառավարման ձև» հասկացությունը պետական կառուցվածքի և քաղաքական ռեժիմի հետ միասին կազմում են «պետության ձևի» երեք բաղադրիչները:

«Կառավարման ձև» հասկացությունը «պետության ձև» հասկացության գլխավոր տարրն է, ողջ կառուցվածքի միջուկը, քանի որ կառավարման ձևում է արտահայտվում սուվերեն պետական իշխանությունը»: Այս հնատիտուտները փոխկապակցված են ու որոշ առումով փոխսպայմանավորված, այդ իսկ պատճառով այսօր սահմանադրական իրավունքի գիտության ու քաղաքագիտության ոլորտներում առանցքային նշանակություն են ձեռքբերել թե՝ պետության ձևին նվիրված ուսումնասիրություններն ընդհանրապես և թե՝ կառավարման ձևին նվիրված ուսումնասիրությունների մասնավորապես: Այդ ուսումնասիրությունները էական նշանակություն ունեն և ելավետային են թե՝ սահմանադրական իրավունքի և թե՝ քաղաքագիտության տարբեր ինստիտուտների համար: Այն հանգամանքը, որ կառավարման ձևը նաև քաղաքագիտության ուսումնասիրության առարկա է, արդեն իսկ խոսում է վերջինիս ինչպես կարևորության, այնպես էլ բարդության մասին:

Պետությանը վերաբերող հարցերի բազմության մեջ հատուկ տեղ են զրադեցնում պետության կառավարման ձևի սահմանման հարցերը: Գիտական ու ուսումնական գրականության մեջ դրանց ավանդաբար հատուկ ուշադրություն է դարձվում: Եվ սա պատահական չէ, քանի որ կախված այն բանից, թե ինչպես է ընդունվում կառավարման ձևը և ինչպես է այն հարաբերակցվում սահմանադրական այլ ինստիտուտների հետ, ստեղծվում է պատկերացում ընդհանուր վերցված պետության մասին և կոնկրետ պետության մասին և ավելին

հնարավոր է լինում ձևերի բազմազանության մեջ ընտրելու այն ձևը, որը առավել արդյունավետ է տվյալ պետության համար, որը առավել քան մյուս ձևերը կնպաստեն այդ երկրում մարդկանց «լավ» ապրելուն:

Ենտազուել պետության կառավարման ձևը, նշանակում է բացահայտել, պարզաբանել հանրային կյանքի կարգավորման համար էական նշանակություն ունեցող հետևյալ հարցերը՝ թե ինչ կերպ են ձևակորպում հանրային իշխանությունների մարմինները, ինչպիսին է նրանց յուրաքանչյուրի լիազորությունների ծավալը, ինչպիսին է պետական իշխանության բարձրագույն մարմինների հարաբերակցությունը ու դիրքը միջյանց նկատմամբ: Այս հարցերի պատասխաններից է առավելապես կախված նաև այն հարցը, թե պետության բուն կառավարումը և պետությունն ընդհանրապես ինչպիսի բովանդակություն կունենան:

Դեռ ոչ վաղ անցյալում պետության կառավարման ձևի փոփոխության համար պայքարն արյունալի բախումների պատճառ է դարձել: Անցյալում դրան վճռորոշ նշանակություն է տրվել, հեղափոխական ընտրություն է ընթացել միապետությունների ու հանրապետությունների միջև: Այդ պայքարը պատահական ու ինքնանպատակ չի եղել: Այն պայքարը էր մեծ հաշվով հանուն այն բանի, թե ինչպես կծևափորվի պետական իշխանությունը, կիրականացվի դա միանձնյա, թե կողեկանը, այն կլինի մեկ անձի, փոքրամասնության, թե մեծամասնության իշխանություն: Դա պայքարը էր մարդու իրավունքների, կայունության, անվտանգության ու ժողովրդավարության համար: Վերջին հաշվով դա եղել է պայքար բուն իշխանության համար: Կախված այս կամ այն կառավարման ձևից, որոշ մարդկանց համար անգամ 100 տոկոսով

երաշխավորվում է իշխանություն ունենալը, բնականարար մյուսների համար նույնչափ բացառում:

Կառավարման ձևի ուսումնասիրությունները սկսել են երեխ թե պետության ձևավորման ժամանակաշրջանից: Սակայն ինչպես տասնյակ իրավական այլ ինստիտուտներին է բնորոշ, կառավարման ձև հասկացության սահմանումն ու դրա բովանդակությունը երբեք չեն եղել և երբեք չեն մնան կայուն, անփոփոխ: Տնտեսական, սոցիալ-քաղաքական, գաղափարախոսական ու այլ գործոնների բազմության ազդեցությամբ այն միշտ փոխվել ու զարգացել է: Մշտապես փոխվել է նաև դրա մասին պատկերացումը: Շշմարիտ է Լ. Գումալովիչի պնդումն այն մասին, որ այն հանդիսանում է նույնքան երերուն ու անհաստատ, ինչպես պետություն հասկացության սահմանումը²:

Մրանում համոզվելու համար բավական է ասել, որ պետության ու իրավունքի զարգացման ողջ պատմության ընթացքում առաջ են քաշվել տասնյակ, եթե ոչ հարյուրավոր տարրեր տեսություններ ու սահմանումներ կառավարման ձևի մասին, նույնքան են նաև գրականության մեջ հայտնի կառավարման ձևերը:

Ինչպես նշվեց վերևում, «պետական կառավարման ձևի» ինստիտուտը, դրա տարրեր կողմերն ու տեսանկյունները դեռ հին ժամանակներից արժանացել են խիստ ուշադրության:

Կառավարման ձևի ինստիտուտի մասին մտորումները իր աշխատություններում փորձել է շարադրել դեռ հին հույն փիլիսոփա ու մտածող Պլատոնը, ով ելնում էր նրանից, որ «փղեալական պետության» որպես «լավագույնների ու ազնիվների» պետության, կառավարման իդեալական ձևը «քչերի օրինական իշխանությունն է»՝ արիստոկրատիան: Հենց նա է հարց բարձրացրել «օրինական միապետության»՝ թագավորական իշխանության, և «անօրինական իշխանության»՝ օլիգարխիայի, մասին: Պետականության ձևի փոփոխությունը նա համարում էր միանգամայն բնական գործնարաց, որը կապված է, առաջին հերթին, «մարդու էռության անբարոյակության» հետ, որը ստիպում է պետությանը դեգրադացվել և, համապատախանաբար, փոխել իր ձևը:

Հարյուրամյակների ընթացքում իրավական-քաղաքական տեսությունը ուսումնասիրում էր տարրեր երկրների և պետությունների կազմակերպման տարարնույթ, հաճախ բավականին էկզուտիկ ձևերը, ձգտելով առանձնացնել կառավարման ձևերի հիմնական հատկանիշները, բնութագրելով, վերլուծելով և հնարավորության սահմաններում կանխատեսելով նրանց զարգացման տեսնենցները:

Ազգուստինի, Հորսի, Լոկի, Ո-ուսոյի, Ո-ա-

դիշնի և այլ մտածողների աշխատություններում փորձեր են արվել ընդհանրացնել ու համակարգել կառավարման հիմնական ձևերը, որոնել ու գտնել դրանց առաջացման ու զարգացման աղյուրները⁴:

Կառավարման ձևի ուսումնասիրումն ու սահմանումն ունեն թե՛ մեծ ճանաչողական, թե՛ կիրառական նշանակություն, քանի որ դա ոչ թե բանականության խաղ է, անհավանականորեն մեծ թվով ձևերի կանոնակարգման ցանկություն, այլ պատմականորեն գոյություն ունեցող, կոնկրետ պետությունների, նրանց գործառնության օրինաչափությունների և պատահականությունների, պետության զարգացվածության, ժողովրդավարության, մարդու իրավունքների պաշտպանության միջև կապի ուսումնասիրման փորձ:

Հենց այդ պատճառով դեռ Պլատոնի ու Արիստոտելի ժամանակաշրջանից տեսական քաղաքական-իրավական միտքը փորձում էր վերլուծել պատճառները, որոնք ծնում են այս կան այն կառավարման ձևը, որոնք ընտրվում են այս կան այն պետության կողմից: Բայց եթե Արիստոտելի ժամանակաշրջանում ուսումնասիրությունը գլխավրապես հանգում էր կառավարման տարրեր ձևերի նկարագրմանը, ապա ժամանակակից գիտությունը փորձում է բնութագրել կառավարման ձևերը կապելով դրանք պետության տիպի, պատմականութեն ձևավորված փորձի, ավանդույթների, տնտեսության տիպի և այլ հանգամանքների հետ:

Ժամանակակից հայրենական ու արտասահմանյան գրականության մեջ կառավարման ձևի հետազոտմանը զգալի ուշադրություն է հատկացվում: Ենթադրվում է, որ ժամանակակից հեղինակները, ինչպես նաև նախորդող ժամանակաշրջանների հեղինակները, միասնական կարծիք չունեն պետության ձևի հասկացության, դրա տեսակների ու բովանդակության վերաբերյալ: Մինչ այսօր պետության և իրավունքի տեսության, սահմանադրական իրավունքի տեսության մեջ չի ձևավորվել կառավարման ձևի՝ բոլորի համար ընդունելի սահմանում: Միանշանակ ու վերջնական չեն անգամ կառավարման ձևերի բոլոր տեսակները, այդ իսկ պատճառով անգամ բացակայում են չափորոշչները, որոնք թույլ կտան տարանջատել կառավարման մի ձևը: Պարզ չէ, թե հարաբերությունների որ կողմը՝ զուտ իրավական՝ իրավաբանորեն ամրագրված, թե փաստացի՝ իրավական լյանքում գոյություն ունեցողը պետք է հիմք ընդունել կառավարման ձևերը սահմանելիս ու դրանք դասակարգելիս: Մինչդեռ յուրաքանչյուր հասկացության բովանդակության աղեկված բնորոշումն ունի առանցքային նշանակություն ինչպես գիտական հետազոտության անցկացման, այնպես էլ պրակտիկայի համար:

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Գիտական գրականության մեջ կան տարրեր մոտեցումներ կառավարման ձևի հասկացության նկատմամբ: Առավել նեղ մեկնաբանությունները գալիս են դեռ Հերոդոտոսի, Պլատոնի, Արիտտուլի և ավելի ոչ՝ Մոնտեքյոյի ժամանակաշրջանից: Այդ տեսակետի կողմնակիցները նշում էին, որ կառավարման ձևը և նրա բնութագիրը «կախված են պետությունում գերազույն իշխանության կազմակերպման բնույթից»: Չասներորդ դարի սկզբին նույն տեսակետին էին այնպիսի խոշոր մտածողներ, ինչպիսիք էին Բ. Չիշերինը, Գ. Շերշենիշը, Պ. Սորոկինը, Վ. Խվոստովը: Ժամանակակից հետազոտողներից տվյալ տեսակետը պաշտպանում են Ս. Ալեքսեևը, Կ. Արանովսկին, Ռ. Ենգիբարյանը, Ա. Միջինը, Ի. Խվիճնակին և այլք:

Այսպես, օրինակ, Ա. Միջինը կարծում է, որ «տվյալ պետությունում գոյություն ունեցող կառավարման ձևը կախված է գերազույն պետական իշխանության կազմակերպման ձևից և բնորոշվում է պետական բարձրագույն կառավարման մարմինների կառուցվածքով և իրավական կարգավիճակով»: Բավականին մեծ թվով հեղինակներ ճշում են, որ գերազույն իշխանության կազմակերպումն իր մեջ ներառում է պետական կառավարման բարձրագույն մարմինների ձևավորման և կազմակերպման կարգը, նրանց փոխհարաբերությունները միմյանց և բնակչության հետ:

Որոշ իրավագետներ կառավարման ձևի տակ հասկանում են ընդհանրապես պետական իշխանության կազմակերպման կարգը՝ վերևից մինչև ներք:

Իհարկե, կառավարման ձևը չի կարելի նույնացնել պետական կառավարման հետ: Վերջինը շատ ավելի լայն հասկացություն է: Բացի այդ՝ կառավարման ձևի անվանումը ոչ միշտ է, որ ճիշտ պատկերացում է տալիս կառավարման բովանդակության մասին: Մեծ քրիտանիան կամ նապոնիան միապետություններ են, բայց միապետը փաստորեն չունի որևէ իրավասություն երկրի կառավարման գործնարացում: Ուստի եթե ընդունենք երևույթի միայն ձևական կողմը, այն թիւ բան կարող է տալ կառավարման ձևի բովանդակության մասին ընդհանրապես:

Ինչպես արդեն նշվեց, իրավաբանական գիտական գրականության մեջ գոյություն չունի ընդհանուր համաձայնություն «կառավարման ձևի» գաղափարի, սահմանման վերաբերյալ: Սովորաբար «կառավարման ձևը» սահմանվում է որպես պետական իշխանության բարձրագույն մարմինների ձևավորման կարգը և փոխհարաբերությունները նրանց միջում⁷: Հանդիպում են այս հասկացության լայն և նեղ մեկնաբանությունները: Առաջին տեսակետը հանգում է նրան, որ տվյալ պետության կառավարման ձևի բնույթը կախված է պետական գերազույն իշխանության կազմակերպությունից, իսկ ավելի ստույգ՝ պետության ղեկավարի իրավական դիրքից: Լայն մեկնաբանության կողմնակիցներն այս հասկացության մեջ ընդգրկում են պետության և բնակչության միջև հարաբերությունները, պետական իշխանության բարձրագույն մարմինների, այդ մարմինների և տնտեսական և քաղաքական կենտրոնների միջև, քաղաքական ոլորտը, որտեղ իրականցվում են այդ հարաբերությունները: Հասկացության մեջ այլ լայն սահմանում էլ տալիս են պրոֆեսորներ Գ. Հարությունյանն ու Մ. Բագլյար, համաձայն որի՝ կառավարման ձևը պետական իշխանության կազմակերպում է, որը բնութագրվում է պետության գլխի, պառամենտի և կառավարության փոխհարաբերությունների որոշակի համակարգով¹⁰:

Վ.Ի. Կոլապովը և Օ.Օ. Սիրանովը հարցը հետևյալ կերպ են մեկնաբանում. «Կառավարման ձևը բնութագրում է պետական իշխանության բարձրագույն մարմինների գոյացման ու կազմակերպման կարգը, փոխհարաբերությունը միմյանց ու բնակչության հետ, այսինքն՝ այս կատեգորիան ցույց է տալիս՝ ով և ինչպես է կառավարում պետության մեջ»:

Գրականության մեջ բերվում են այլ ձևակերպումներ ևս այս ծայրահետ բազմաչափ պետական երևույթի մասին. «Կառավարման ձևը պետական իշխանության կազմակերպման ու գործառնաման եղանակ»¹¹: Շատ լայն, ծավալուն սահմանում է առաջարկում Ա.Ե. Կողլովը, ով, կառավարման ձևել ասելով, նկատի է առնում գերազույն պետական իշխանության, մասնավորապես՝ դրա բարձրագույն ու կենտրոնական մարմինների, կազմակերպումը, այդ մարմինների գոյացման կարգը, կառուցվածքն ու իրավասությունները, նրանց լիազորությունների ժամկետը, փոխհարաբերությունները բնակչության հետ, վերջինների մասնակցության աստիճանը այդ մարմինների ձևավորման մեջ»:

Վ.Ե. Չիրկինը հերքում է երկու մեկնաբանություններն էլ. նրա կարծիքով, «նեղ մեկնաբանությունը չի բացահայտում պետության ձևի հիմնական կողմերը, լայնը՝ դուրս է գալիս ձևի սահմաններից»¹²: Նա առաջարկում է կառավարման ձևի հետևյալ սահմանումը. կառավարման ձևը «պետությունը կառավարելու միջոց է, որը ներառում է կառուցվածքը և պետական մարմինների փոխհա-

րաբերությունները և նրանց ուղիղ և հետադարձ կապի ձևերը բնակչության հետ» : Ըստ Օ.Ի. Զազնակի՝ սա ամենապտիմալ սահմանումն է¹⁷:

Ինչպես հայրենական քաղաքական և իրավաբանական գրականության մեջ, այնպես էլ հետխորհրդային իրավաբանական գրականությունում կարելի է ասել, որ «կառավարման ձև» տերմինն իր տարրեր ընկալմամբ ու բովանդակությամբ, այնուամենայնիվ, ամրապնդվել է:

Հետխորհրդային գիտական գրականության մեջ թեպետ ևս ըստ էության գոյություն չունի համաձայնություն ինչպես «կառավարման ձևի» սահմանման, այնպես էլ դրա դասակարգման վերաբերյալ: Սովորաբար դա բնորոշում է պետական իշխանության բարձրագույն մարմինների՝ պետության գլխի, խորհրդարանի, կառավարության ձևավորման կարգը և նրանց փոխհարաբերությունները : «Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական իրավունք» բուհական դասագրքում կառավարման ձևը սահմանվում է որպես «պետության գլխի, իշխանության բարձրագույն օրենսդիր և գործադիր մարմինների կազմակերպման, իրավական վիճակի և փոխհարաբերության համակարգ» : Հետխորհրդային քաղաքական և իրավաբանական գրականության մեջ «պետության կառավարման ձև» տերմինն ամրապնդվել է: Լայնորեն գործածվում են «միապետական կառավարման ձև», «հանրապետական կառավարման ձև», «նախագահական կառավարման ձև», «պառլամենտական կառավարման ձև», «խառը կամ կիսանախագահական կառավարման ձև» հասկացությունները:

Կառավարման ձևին անդրադառնախս պետք է պատասխանել մի շարք հարցերի, որոնց պատասխաններն ել իրենց հերթին պետք է հիմք դառնան ու կանխորշեն այս կամ այն պետության կառավարման ձևը: Այս հարցերը կարելի է տարանջատել հետևյալ կերպ:

առաջին՝ ինչպես է կազմավորվում գործադիր իշխանությունը, ո՞ր մարմինն է կազմավորում գործադիր իշխանությունը,

երկրորդ՝ ինչպիսի՝ կառուցվածք ունի գործադիր իշխանությունը, այն երկիրեղիկա՝ դուալիստակա՞ն, ամբողջությամբ պատկանու՞մ է մեկ անձի կամ մեկ մարմնի,

երրորդ՝ ինչպիսի՝ լծակներ ունի օրենսդիրը գործադիր իշխանության նկատմամբ ընդհանրապես և նրա առանձին մարմնի նկատմամբ մասնավորապես,

չորրորդ՝ ինչպիսի՝ են «պետության գլուխ - գործադիր իշխանություն - օրենսդիր իշխանություն» հարաբերությունները:

Պետության գլխի պաշտոնը ժառանգաբար

կամ ընտրությունների միջոցով ստանձնելու եղանակը, ըստ էության, վերը նշված և ոչ մի հարցի չի պատասխանում: Թեպետ որոշ հարցերի պատասխաններ կարելի է բխեցնել այդ հանգամանքից, սակայն միջազգային փորձը վկայում է դրանց ուղիղ կապի բացակայության մասին: Խնդիրը պետք է վերլուծել նաև այն համատեքսում, թե գործնականում այդ համակարգն ինչպես է աշխատում, ինչպիսին են այդ մարմինների փաստացի լիազորությունները, այդ լիազորությունների փաստացի ծավալը, բովանդակությունը, պետական իշխանության բարձրագույն մարմինների փոխհարաբերությունները:

Սուավել կարևոր դարձավ ոչ թե այն, թե ժառանգական է, թե ընտրովի երկրի դեկավարի պաշտոնը, այլ այն, թե ինչպես են ձևավորվում երկրի դեկավարի, պաղամենսի, կառավարության հարաբերությունները, և ինչպես են դրանք փոխհավասարակշռվում: Մի խորքով, առաջնային դարձավ իշխանությունների տարածատման խնդիրը: Եվ այսօր վերլուծողի համար կարևոր է ոչ թե այն, թե երկրի հանրապետություն է թե միապետություն, այլ այն, թե հանրապետության կամ միապետության ինչ ձև է տվյալ երկրում:

Կառավարման ձևը պետական իշխանության կազմակերպման առավել պահպանողական տարրն է, քանզի բնակչության վերաբերմունքն իշխանության հանդեպ, նրա՝ անհատի կյանքում զրադեցրած տեղին ու դերին ի հիմնվում է կայուն պատկերացումների, արժեհամակարգի, պահպույթների վրա, որոնք գերակշռում են տվյալ հասարակությունում: Ըստ երևույթին, դրանով է բացատրվում այն փաստը, որ մի շարք զարգացած եվրոպական երկրներում, այնուամենայնիվ, պահպանվում է միապետական կառավարման ձևը:

Ինչպես ցույց է տալիս պատմական փորձը, կառավարման ձևին, որոշակի պահպանողականության հետ միասին, հատուկ է նաև ձկունությունը:

Այնուամենայնիվ, վերլուծության ենթարկելով տվյալ խնդրին վերաբերող գրականությունը՝ կարել է առանձնացնել առնվազն յոթ հիմնական հայեցակարգեր, որոնք սահմանում են պետական կառավարման ձևը.

1. պետության դեկավարի իրավական դիրքը

2. որոշակի բարձրագույն պետական մարմինների, գլխավորապես՝ պետության դեկավարի, կառավարության, բարձրագույն օրենսդիր մարմնի կառուցվածքն ու փոխհարաբերությունները,

3. պետության մեջ բարձրագույն (գերազույն, սուվերեն) իշխանության գոյացումն ու կազմակերպումը (կառուցվածք, իրավական դիրք ու փոխհարաբերություններ),

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

4. ոչ միայն պետության բարձրագույն իշխանության, այլ ընդհանուր վերցված բոլոր մարմինների կազմակերպումն ու գործառնումը,

5. պետական բարձրագույն մարմինների գոյացումն ու կազմակերպումը, ինչպես նաև նրանց փոխադարձ կապը բնակչության հետ,

6. տեղական մարմինների դերը ընդհանուր պետական համակարգում, բարձրագույն պետական մարմինների հարաբերությունները քաղաքական ու տնտեսական իշխանության կենտրոնների, քաղաքական միջավայրի և այլնի հետ,

7. կառավարման ձևը՝ որպես գործընթաց, ինչպես նաև կառավարման ներքին ու արտաքին ձևերը :

Կառավարման ձևերը տարբերակվում են ըստ նրա, թե ինչպես է գործառնում գերագույն իշխանությունը: Ժամանակին Արխտութելը դասակարգում էր կառավարման ձևերը կախված նրանից, թե գերագույն իշխանությունը մարմնավորում է մի անձը (միապետություն), անձերի սահմանափակ մի խումբ (ազնվականություն), ժողովրդի կողմից ընտրված էլիտայի իշխանություն (դեմոկրատիա), քչերի իշխանություն (օլիգարքիա), տարեցների և փորձառուների իշխանություն (հերոնտոկրատիա), ամրոխի իշխանություն (օխոլոկրատիա): Մեծ հաշվով, տվյալ մոտեցումը գործում է և այսօր. կառավարման ձևերը տարբերակվում են կախված նրանից, թե գերագույն իշխանությունը պատկանում է ընտրության կողեզրալ մարմնի, թե իրականացվում է մեկ անձի կողմից: Այդ առումով տարբերակում են միապետական և հանրապետական կառավարման ձևերը:

Պետք է նշել, որ կառավարման ձևը չի ընտրվում կամայականորեն, այլ ձևավորվում է կյանքի հրամայականի ներքո: Պետականորեն ընտրվում են միայն կառավարման այն ձևերը, որոնք առավել խորն են արտահայտում երկրում ձևավորված պայմանները և խրանում են տնտեսական, սոցիալ-քաղաքական և մշակութային գործընթացները: Այսպես, օրինակ, իսլամական կրոնական գաղափարախոսության գործոնը պայմանավորում է կառավարման այնպիսի ձև, որի դեպքում պետության դեկալարը միևնույն ժամանակ հանդիսանում է և երկրի հոգևոր առաջնորդ: Քրիստոնական միապետությունը պահպանել է ժողովրդի վրա գաղափարապես ազդեցությունը պահպանել է ժողովրդի վրա գաղափարապես ազդեցությունը, մշակույթը, տարածքի մեծությունը և այլն:

Ընդհանուր առմամբ, իր հիմքում կառավարման ձևն ունի օրենսդրիվ բնույթ, պայմանավորված այնպիսի գործոնների ազդեցությամբ, ինչպիսիք են տնտեսությունը, մշակույթը, տարածքի մեծությունը և այլն:

Սուբյեկտիվ գործոնը ևս ունի որոշակի, բայց ոչ որոշիչ ազդեցություն: Առանձին քաղաքական գործիչների անձնային որակները բույլ են տալիս կենտրոնացնել իշխանությունը և իրականացնել այն ավտորիտար (միանձնյա) կամ տոտալիտար (ամբողջատիրական) ոճով, ինչը երբեմն պատմական անհրաժեշտության դրսուրում է:

Ներկայում «կառավարման ձևին» զուգահեռ սկսել է կիրառվել նաև «կառավարման համակարգ» հասկացությունը: Ն.Ա. Սախարովը պնդում է, որ գիտական տերմինաբանության տեսանկյունից ավելի ճիշտ է խոսել կիսանախազահական, նախագահական կառավարման համակարգերից՝ տարբերելով դրանք կառավարման ձևերից, որը կարող է լինել միապետական և հանրապետական²¹:

Այս տարանջատման հիմքերի առումով հետաքրքիր է նաև Ս.Գ. Պարեշինայի մոտեցումը, ըստ որի՝ անկարելի է խառնել «կառավարման ձև» և «կառավարման համակարգ» հասկացությունները, քանի որ առաջինն արտահայտում է պետական իշխանության ընտրությի և ժառանգաբար ձևավորումը, իսկ երկրորդը՝ գործադիր և օրենսդիր մարմնների փոխհարաբերությունները և նրանց լիազորությունների հարաբերակցության տեսակը: Նրա կարծիքով՝ կառավարման ձևը տվյալ քաղաքական համակարգում բարձրագույն իշխանության ձևավորումն է, որը կարող է լինել ընտրությի և ժառանգական: «Կառավարման համակարգ» տերմինն առաջին հերթին ունի քաղաքական բովանդակություն: Սակայն նման հակադրական տեսակետի հետ դժվար է համաձայնել, քանի պետության դեկալարի փոխարինումը կառավարման հատկություններից մեկն է: «Կառավարման ձև» հասկացությունը, բնութագրում է ոչ միայն ձևական իրավաբանական կողմը, այլ նաև պետության փաստացի կողմը, որը գոյություն ունի օրենսդիր և գործադիր մարմնների փոխհարաբերությունների բարդ համակարգի տեսքով: Քաղաքական կյանքի պրակտիկան ցույց է տալիս, որ եթե ավելի խիստ դիտարկենք պետական իշխանության բարձրագույն մարմինների փոխհարաբերությունների բնույթը, ապա կտեսնենք, որ այս մարմինների կազմակերպման ու գործառնման հիմքերի իրավական ամրագրումը միշտ չէ, որ կօգնի նույնականացնել կառավարման այս կամ այն ձևը: Այս պատճառով էլ ժառանգական գիտական-իրավական միտքը այս հարցի առնչությամբ պահանջում է շտկումներ մտցնել ավելի վաղ գոյություն ունեցած գաղափարների մեջ:

Հստ էության, դրվում է ձևի և բովանդակության փոխհարաբերության հարցը: Մի դեպքում ձևն ընդունվում է հիմք՝ հաշվի չառնելով բովանդա-

կությունը, երկրորդ դեպքում հիմք է ընդունվում բովանդակությունը՝ հաշվի չառնելով ձևը: Նման մոտեցման հետ որոշակի անհամաձայնություն ունի Ա.Ի. Զազնակը, որի համոզմամբ՝ պետության դեկավարի փոխարինումն ընդամենը կառավարման հատկություններից մեկն է²³:

Պետական մարմինների իրավական կարգավիճակի ու փաստացի վիճակի փոխադարձ կապը կարևոր նշանակություն ունի պետական կառավարման ձևի համար: Ցանկացած պետական իշխանություն պետք է ունենա իր իրավական մարմարությունը, այսինքն՝ պետք է լինի լեզվատիմ: Հենց այս իմաստով էլ իրավագիտությունը պետության ձևը կապում է իրավունքի հետ: Այնուամենայնիվ, սա ոչ մի կերպ հավասարության նշան չի դնում կառավարման ձևի՝ որպես պետության ձևի բաղկացուցիչ, և, ընդհանուր վերցված, այդ ձևի իրավական վիճակի միջն:

Վերևում շարադրվածը հաշվի առնելով՝ պետական կառավարման ձևը կարելի է սահմանել որպես պետական իշխանության քարձրագույն մարմինների ձևավորման ու գործունեության ընթացքում առաջացող ֆորմալ (դրավական) և ոչ ֆորմալ (փաստացի) հարաբերությունների, բնակչության հետ նրանց փոխհարաբերության և պետության կառավարման մեջ բնակչության մասնակցության աստիճանի ամրողություն:

Հարկ է նկատել նաև, որ սահմանադրահրավական առումով հարցի դիտարկման պարագայում, այնուամենայնիվ, ֆորմալ-իրավական կողմն այստեղ ամեն դեպքում կգերակշռի, ինչը, անշուշտ, պայմանավորված է պետական-իրավական հարաբերությունների բնույթով, որոնք ել իրենց ուժը գալիս են Սահմանադրությունից: Սահմանադրական իրավունքի համար կառավարման ձևի հենց սահմանադրա-իրավական մոդելն ել հանդիսանում է և պետք է հանդիսանա այն կողմնորշիչը, որը պետական-իրավական հարաբերությունների սուբյեկտներին կուղղորդի հետևել պետական իշխանության գործառնման այն սկզբունքներին, որոնք ընտրել է ժողովուրդը:

Կարելի էր կարծել, որ կառավարման ձևի հետ կապված հարցերի վերլուծությանը, դրա սահմանմանը որոշակիորեն կարող է օգնել այդ հարաբերությունների սահմանադրական կարգավորումները: Գրեթե բոլոր սահմանադրություններում ասվում է այն մասին, թե պետությունը միապետություն է, թե հանրապետություն, սակայն դրանցում չի հստակեցվում ու մանրամասնվում «կառավարման ձև» հասկացությունը: Այս հասկացությունը գիտնականների կողմից մշակվել է դոկտրինալ եղանակով²⁴: Ինչպես ցույց են տալիս վերլուծությունները, այստեղ ևս միասնականություն չկա՝ թե այդ հաս-

կացության սահմանման, ընկալման և թե՛ սահմանադրական բովանդակության հարցում: Ինչպես ցույց է տալիս տարբեր պետությունների սահմանադրական տեքստերի վերլուծությունը, պետական իշխանության կազմակերպման արձանագրումը սահմանադրություններում կատարվում են տարբեր եղանակներով՝ թեպես դժվար չէ նաև նկատել, որ այն իրականացվում է տարբեր իրավաբանական ձևերի միջոցով: Տեխնիկական-իրավաբանական տեսանկյունից՝ սահմանադրություններում կառավարման ձևի սահմանումը որոշակիորեն ստանդարտացված է՝ այս կամ այն չափով ունի ունիվերսալ բնույթ:

Որպես ընդիմանուր կանոն՝ կառավարման ձևի մասին սահմանադրական դրույթները գետեղվում են սահմանադրությունների կամ պրեամբուլանտներում կամ սահմանադրական կարգը սահմանող առաջին հոդվածներում: Բացառություն չեն նաև այն երկրները, որոնք կառավարման ձևին վերաբերող հարաբերությունների կարգավորմանը կատարել են սահմանադրության առանձին բաժնում: Այդ երկրներից է Նիկարագուայի Հանրապետությունը, որի սահմանադրության 2-րդ բաժինը կոչվում է «Կառավարման ձև»²⁵: Սակայն այն չի տալիս կառավարման ձևի սահմանումը, այն միայն ամրագրում է, որ Նիկարագուան ունի հանրապետական կառավարման ձև (հոդված 10): Այս բաժնի մյուս հոդվածները ևս չեն տալիս կառավարման ձևի սահմանումը, դրանք վերաբերում են իշխանությունների բաժնանմանը (հոդված 11), պետական իշխանության մարմինների ձևավորման ժամանակ փոքրամասնության ներկայացուցության սկզբունքին (հոդված 12), պետության նպատակներին հասնելու համար իշխանությունների ներդաշնակորեն համագործակցելուն (հոդված 13): Այս բաժնում գետեղված 16-րդ հոդվածը սահմանում է կառավարման ձևի հետ որևէ առնչություն չունեցող մի հարց՝ Կոլումբիայի մայրաքաղաքը՝ Մանագուան:

Հորդանանի Հաշիմյան Թագավորության 1952թ. հունվարի 1-ի սահմանադրությունն այս առումով պարունակում է «Պետություն և կառավարման ձև» առաջին գլուխը, այս ևս տարաբնույթ այլ հարաբերությունների կարգավորմանը զուգահեռ սահմանում է Հորդանանի կառավարման ձևը, որպես ժամանակական, միապետական և ներկայացնելու հոդված (1):

Որոշ երկրների սահմանադրություններ թեպես կառավարման ձև վերտառությամբ գլուխներ չեն պարունակում, սակայն կառավարման ձևը սահմանող դրույթներ, այնուամենայնիվ, սահմանադրությունները պարունակում են՝ Կառավարման ձևի վերաբերող սահմանադրական սահմանումները գետեղված են սահմանադրությունների կա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ուղղվածքային այլ մասերում:

Տեխնիկական-իրավաբանական առումով հատուկ հետաքրքրություն է ներկայացնում սահմանադրական օրենսդրության մեջ կառավարման ձևի սահմանման համար օգտագործվող տերմինաբնությունը: Երբեմն արտասահմանյան երկրների սահմանադրություններում թեպետ «կառավարման ձև» բառակապակցությունը ընդհանուրապես գոյություն չունի, սակայն այդ հարաբերությունները կարգավորելիս օգտագործում են այս հասկացություններ՝ «կառավարման ռեժիմ» (Անդրքա՞ հոդված 1, կետ 4)²⁹, «կառավարման համակարգ» (Իրան՝ հոդված 1), «քաղաքական ձև» (Իսպանիա՝ հոդված 1, կետ 3)³⁰, «կառավարման սկզբունք» (Սոնակո՞ հոդված 2) և այլն:

Այսպես կոչված երրորդ խումբ երկրները կազմում են այն պետությունները, որտեղ սահմանադրական-իրավական ինստիտուտների համակարգում կառավարման ձևի կարենոր նշանակությամբ հանդերձ այն ուղղակիորեն սահմանադրական կարգավորում չի ստացել: Ուստի մի շարք երկրներում ազգային սահմանադրությունները չեն բովանդակում պետական կառավարման ձևի սահմանմանը վերաբերող նորմ: Դրանք են, մասնավորապես, Բելգիայի 1994թ. փետրվարի 17-ին ընդունված Սահմանադրությունը, ³¹Հունգարիայի Հանրապետության 1949թ. օգոստոսի 18-ին ընդունված Սահմանադրությունը³², Իսլանդիայի Հանրապետության 1944թ. հունիսի 17-ին ընդունված Սահմանադրությունը, Նիդերլանդների Թագավորության 1983թ. փետրվարի 17-ին ընդունված Սահմանադրությունը, Ռայխստագի մասին 1866թ. հունիսի 22-ին ընդունված Ակտը՝ վերջին՝ 1953թ. փոփոխությամբ³³ և այլն: Կառավարման ձևի մասին որևէ հիշատակում չի պարունակում նաև Շվեյցարական Կոնֆետեցիայի Դաշնային Սահմանադրությունը³⁴: Պետության բարձրագույն մարմինների և դրանց միջև առկա փոխհարաբերությունների մեջ հանդիպների լավ կարգավորված կարգավիճակը թույլ է տալիս անել հետևություն այսպես կոչված «տնօրենների հանրապետության» մասին:

Եթե փորձենք անփոփել, ապա պետք է նշել հետևյալը:

Կառավարման ձևը բնութագրում է պետական իշխանության բարձրագույն մարմինների ձևավորման ու կազմակերպման կարգը, դրանց կազմավորման կարգը և դրանց միջև իրավասությունների բաշխումը, փոխհարաբերությունները միմյանց ու բնակչության հետ, այսինքն՝ այս կատեգորիան ցույց է տալիս, թե ով և ինչպես է կառավարում պետության մեջ: Կառավարման ձևն իրենից ներկայացնում է պետական իշխանության բարձրագույն մարմինների կառուցվածքը, դրանց ձևավորման

կարգը և իրավասությունների բաշխումը դրանց միջև:

Պետական կառավարման ձև կատեգորիան հնարավորություն է տալիս պարզաբանել՝

- ինչպես են ստեղծվում պետության բարձրագույն մարմինները և ինչպիսին է դրանց կազմը.

- ինչպես են կառուցվում փոխհարաբերությունները բարձրագույն և այլ պետական մարմինների միջև.

- ինչպես է կառուցվում փոխհարաբերությունները երկրի գերազույն պետական իշխանության ու բնակչության միջև.

- որքանով է պետության բարձրագույն մարմինների կազմակերպումը թույլ տալիս ապահովել քաղաքացու իրավունքները և ազատությունները:

Այսպիսով, նախ և առաջ՝ կառավարման ձևը պետական իշխանության կազմակերպումն ու կարգն է, որոնք արտացոլում են երկրի զարգացման առանձնահատկությունները, երկրի բնակչության մշակույթի ու ժողովրդավարության մակարդակը,

Երկրորդ՝ կառավարման ձևը համայիշ սահմանադրա-իրավական ինստիտուտ է, իշխանության կազմակերպում, որը բնուրագրում է դրա ֆորմալ աղյուրը, իշխանության բարձրագույն մարմինների (պետության գլուխ, խորհրդարան և կառավարություն) կառուցվածքն ու իրավական դիրքն է, ինչպես նաև փոխհարաբերությունների սահմանաված կարգը դրանց միջև:

- ¹ Տե՛ս, Տենենբայմ Վ.Օ. Գումար և պահանջման համակարգ. Սարատով, 1971, էջ 185.
- ² Տե՛ս, Հովհաննես Լ. Ազգային պահանջման համակարգը. Երևան, 1910, էջ 221.
- ³ Տե՛ս, Գրիգորյան Վ.Ա. Ֆորմա պահանջման համակարգը. Դիսերտացիա առաջարկություն՝ Սարատով, 2008, էջ 29.
- ⁴ Տե՛ս, Արշակ Մանուկյան. Ազգային պահանջման համակարգը. Երևան, 2008.
- ⁵ Տե՛ս, Մայրիկ Վ. Կ. Մագիստրական դիսերտացիա առաջարկություն՝ Ազգային պահանջման համակարգը. Երևան, 2010.
- ⁶ Տե՛ս, Միշին Ա.Ա. Կոնստիտուցիոնալ պահանջման համակարգը. Երևան, 2008.
- ⁷ Տե՛ս, Արշակ Մանուկյան. Ազգային պահանջման համակարգը. Երևան, 2008.
- ⁸ Տե՛ս, Արշակ Մանուկյան. Ազգային պահանջման համակարգը. Երևան, 2008.
- ⁹ Տե՛ս, Արշակ Մանուկյան. Ազգային պահանջման համակարգը. Երևան, 2008.
- ¹⁰ Տե՛ս, Արշակ Մանուկյան. Ազգային պահանջման համակարգը. Երևան, 2008.
- ¹¹ Տե՛ս, Արշակ Մանուկյան. Ազգային պահանջման համակարգը. Երևան, 2008.
- ¹² Տե՛ս, Արշակ Մանուկյան. Ազգային պահանջման համակարգը. Երևան, 2008.
- ¹³ Տե՛ս, Արշակ Մանուկյան. Ազգային պահանջման համակարգը. Երևան, 2008.
- ¹⁴ Տե՛ս, Արշակ Մանուկյան. Ազգային պահանջման համակարգը. Երևան, 2008.
- ¹⁵ Տե՛ս, Արշակ Մանուկյան. Ազգային պահանջման համակարգը. Երևան, 2008.
- ¹⁶ Տե՛ս, Արշակ Մանուկյան. Ազգային պահանջման համակարգը. Երևան, 2008.
- ¹⁷ Տե՛ս, Արշակ Մանուկյան. Ազգային պահանջման համակարգը. Երևան, 2008.
- ¹⁸ Տե՛ս, Արշակ Մանուկյան. Ազգային պահանջման համակարգը. Երևան, 2008.
- ¹⁹ Տե՛ս, Արշակ Մանուկյան. Ազգային պահանջման համակարգը. Երևան, 2008.
- ²⁰ Տե՛ս, Արշակ Մանուկյան. Ազգային պահանջման համակարգը. Երևան, 2008.
- ²¹ Տե՛ս, Արշակ Մանուկյան. Ազգային պահանջման համակարգը. Երևան, 2008.
- ²² Տե՛ս, Արշակ Մանուկյան. Ազգային պահանջման համակարգը. Երևան, 2008.
- ²³ Տե՛ս, Արշակ Մանուկյան. Ազգային պահանջման համակարգը. Երևան, 2008.
- ²⁴ Տե՛ս, Արշակ Մանուկյան. Ազգային պահանջման համակարգը. Երևան, 2008.
- ²⁵ Տե՛ս, Արշակ Մանուկյան. Ազգային պահանջման համակարգը. Երևան, 2008.
- ²⁶ Տե՛ս, Արշակ Մանուկյան. Ազգային պահանջման համակարգը. Երևան, 2008.
- ²⁷ Տե՛ս, Արշակ Մանուկյան. Ազգային պահանջման համակարգը. Երևան, 2008.
- ²⁸ Տե՛ս, Արշակ Մանուկյան. Ազգային պահանջման համակարգը. Երևան, 2008.
- ²⁹ Տե՛ս, Արշակ Մանուկյան. Ազգային պահանջման համակարգը. Երևան, 2008.
- ³⁰ Տե՛ս, Արշակ Մանուկյան. Ազգային պահանջման համակարգը. Երևան, 2008.
- ³¹ Տե՛ս, Արշակ Մանուկյան. Ազգային պահանջման համակարգը. Երևան, 2008.
- ³² Տե՛ս, Արշակ Մանուկյան. Ազգային պահանջման համակարգը. Երևան, 2008.
- ³³ Տե՛ս, Արշակ Մանուկյան. Ազգային պահանջման համակարգը. Երևան, 2008.
- ³⁴ Տե՛ս, Արշակ Մանուկյան. Ազգային պահանջման համակարգը. Երևան, 2008.
- ³⁵ Տե՛ս, Արշակ Մանուկյան. Ազգային պահանջման համակարգը. Երևան, 2008.
- ³⁶ Տե՛ս, Արշակ Մանուկյան. Ազգային պահանջման համակարգը. Երևան, 2008.

Грайр Товмасян

Председатель постоянной комиссии по государственно-правовым вопросам и защите прав человека Национального Собрания РА,
кандидат юридических наук, доцент,
докторант академии государственного управления РА

РЕЗЮМЕ

Понятие формы правления

В статье говорится о важности изучения формы правления, рассматриваются подходы авторов различных периодов к форме правления, указываются те вопросы, на которых необходимо ответить при рассмотрении формы государства. Потом автор дает свое собственное определение формы правления и относится как к группе государств, в которых форма правления получила конституционное закрепление, так и к группе, в чьих членах-государствах оно конституционно не закреплено.

Ключевые слова: *форма правления, организация государственной власти, глава государства, парламент, правительство.*

Hrayr Tovmasyan

The chairman of the standing committee on state and legal affairs
and protection of human rights of the National Assembly of RA,
PHD in Law, Associate Professor,
Postdoctoral Researcher of the Public Administration Academy of RA

SUMMARY

The concept of form of government

The article talks about the importance of the study of the form of government, refers to the approaches of the authors of different periods to the form of government, specifies the questions to be answered while discussing the form of government. Afterwards, the author provides his own definition of the form of government and refers to the group of states in which form of government has a constitutional reservation, and to the group in which the form of government is not constitutionally enshrined.

Keywords: form of government, organization of state power, head of state, parliament, government.

ԱՇԽԱՏԱՎԵՏՅԱՆ

Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,

Հայաստանի Հանրապետության պետական

կառավարման ակադեմիայի դոկտորանտ

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ
ՄԻԳՐԱՑԻԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԵՎ
ՄԻԶԱՉԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԱՍՏԱՐՁԵՐԻ
ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ
(ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՓՅՈՒՌԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ)**

Հոդվածում քննության է առնվում «հայկական սփյուռք» ինստիտուցիայի, միջազգային միգրացիոն գործնարկություններում դրա տեղ ու դերի, ինչպես նաև սահմանադրախրավական կարգավիճակի հետ կապված համայիր հարցերն ու խնդիրները: Հոդվածի շրջանակներում նաև անդրադարձ է կատարվում «հայկական սփյուռք» և դրա սահմանադրախրավական կարգավիճակ հասկացությունների հատակեցման ու սահմանման հարցերին:

Հիմնարարեր- սփյուռք, հայկական սփյուռք, հայկական սփյուռքի սահմանադրախրավական կարգավիճակ, իրավական կարգավիճակ, միգրանտների վերաբնտեղում, հայկական սփյուռքի մասին օրենք:

Ներկա դարաշրջանում աշխարհի բնակչության հոծ խնդիրների մի երկրից մյուսը զանգվածային տեղաշարժի ակտիվացման հետևանքով, տարբեր երկրներում անհասարեալ աճել է նոր էրնեխմքերի ձևավորումը, որոնց հաճախ անվանում են սփյուռք:

Հայն հասկացությամբ սփյուռքը բնութագրվում է «էթնիկական խնդեր, որոնք բնակվում են պատմական հայրենիքից կամ սփյուռք հիմնական տարածքից դուրս»¹: Մեր կարծիքով սփյուռք եղույթի վերը նշված բնորոշումը անհրաժեշտ է ճշգրտել և լրացնել: Ժամանակակից աշխարհում միլիոնավոր մարդիկ բնակվում են իրենց ծագման երկրներից դուրս, ըստ էության խզելով հոգևոր, տնտեսական և անգամ կրոնական կապերը իրենց հայրենիքի հետ: Միգրանտների այդպիսի զանգվածները, դասական իմաստով, այդպես էլ չձևավորեցին սփյուռք, այլ մնացին իրենց «երազանքի» երկրում տարրալուծվող մարդկանց խնդեր:

Ուստի, սփյուռքի բնորոշմանն անհրաժեշտ է ավելացնել հետևյալ պարբերություն՝ սփյուռքը մարդկանց հոծ խնդեր են, որոնք հոգևոր-մշակութային, լեզվական և այլ տեսակի սերտ կապերի մեջ են պատմական հայրենիքի հետ:

Այդ իմաստով, գտնում ենք, որ սփյուռք եղույթի ներքոհիշյալ սահմանումն ավելի ընդգրկուն է, այն է՝ սփյուռքը, դա մեկ ընդհանուր էրնիկ պատկանելիության մարդկանց կայուն համակցություն է, ովքեր ապրում են իրենց հայրենիքից դուրս՝ այլ էթնիկական միջավայրում, և ունեն սոցիալական ինստիտուտներ իրենց համայնքի էթնիկ ինքնությունը պահպանելու, զարգանալու և ընդհանուր

գործունեության համար²:

Ժամանակակից սփյուռքի տարածականությունը և պետությունների սոցիալ-տնտեսական ու քաղաքական ոլորտներում օստարազգիների դերակատարության աճը հարկադրում է նոր, ավելի հիմնավոր մոտեցում դրսորել պետությունների հասարակական-քաղաքական կյանքում սփյուռքի դերակատարմանը: Սփյուռքի դերակատարման վերագնահատման գործնարկացին մասնակցում են ոչ միայն պետական կառավարման մարմինները:

Որոշակի արժեքային վերագնահատում է նկատվում նաև սփյուռքի խնդիրների ուսումնասիրությամբ գրադարակ գիտական շրջանակներում: Այսպես, Ժ.Տուչենկոն սփյուռք հասկացությունը բնութագրում է որպես. «միասնական էթնիկական ծագման մարդկանց կայուն ամրողություն, որոնք բնակվում են հայրենիքի սահմաններից դուրս այլ էթնիկ շրջապատում (կամ իր ժողովրդի սփյուռք տարածությունը դուրս է էթնիկ շրջապատում), ունի տվյալ ազգային ընդհանության զարգացման սոցիալական սահմանակարգեր»³:

«Սփյուռք» հասկացության ընդգրկում և ժամանակի ոգում համարունչ է հետևյալ բնորոշումը. «սփյուռքը դիտվում է ոչ որպես ժողովրդի մի հատված, որը բնակվում է իր էթնիկ սահմաններից դուրս, նրա հետ ունենալով ընդհանուր հոգևոր, մշակութային, պատմական արմատներ և ձգտում է պահպանել տարատեսակ հարաբերություններ պատմական հայրենիքի հետ, այլ ամենից առաջ անդրազգային ցանց է, որը գտնվում է կազմավորման շրջանում, սակայն բովանդակում է հսկայա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

կան սոցիոմշակութային, հասարակական-քաղաքական և տնտեսական կարողություն»:

Հանրագումարի բերելով սփյուռք եզրույթի վերնշյալ բնորոշումները և հաշվի առնելով Հայաստանի Հանրապետության ներկայիս իրավական քաղաքական վաստացի իրավիճակը, կփորձնենք տալ «հայկական սփյուռք» եզրույթի ընդգրկուն բնորոշումը, այս է՝ հայկական սփյուռքը, դա Հայաստանի Հանրապետության պետական սահմանից դորս՝ մշտապես կամ տևական ժամանակահատվածում բնակվող, ազգային զաղաքարախսության եկակետային սկզբունքներով առաջնորդվող, լեզվամշակութային, կրոնական և այլ էթնիկ ինքնուրյան պահպանաման և զարգացման շահերով առաջնորդվող էթնիկ հայերի կայուն կազմակերպված սոցիալական բջիջների ամրողությունն է, որն ունի սահմանադրախրավական կարգավիճակ իր հայրենիքում՝ Հայաստանի Հանրապետությունում:

Խոսելով հայկական սփյուռքի սահմանադրախրավական կարգավիճակի մասին պես է առաջին հերթին վկայակոչենք 2015 թվականի փոփոխություններով Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 19-րդ հոդվածը, որ ամրագրված է.

«1. Հայաստանի Հանրապետությունը հայկական սփյուռքի հետ իրականացնում է համակողմանի կապերի զարգացմանը և հայապահպանման ուղղված քաղաքականությունն, նպաստում է հայրենադարձությանը:

2. Հայաստանի Հանրապետությունը միջազգային իրավունքի հիման վրա նպաստում է այլ պետություններում հայոց լեզվի, հայկական պատմական և մշակութային արժեքների պահպանմանը, հայ կրթական և մշակութային կյանքի զարգացմանը»:

Վերլուծության ենթարկելով վերոնշյալ սահմանադրախրավական դրույթները կարող ենք փաստել.

ա) Հայաստանի Հանրապետությունը հայկական սփյուռքը դիտարկում է որպես սոցիալական-իրավական ինստիտուտ, քանի որ վերջինիս հետ սահմանադրախրավական պարտականություն ունի համակողմանի կապեր՝ զարգացնելու և հայապահպանման ուղղված քաղաքականություն իրականացնելու հարցում։

բ) Հայաստանի Հանրապետությունը նպատակ է դրել հայկական սփյուռքի միջոցով՝ միջազգային իրավունքի հիման վրա, նպաստել այլ պետություններում հայոց լեզվի, հայկական պատմական և մշակութային արժեքների պահպանմանը, հայ կրթական և մշակութային կյանքի զարգացմանը, միևնույն ժամանակ նպաստելով սփյուռքահերի հայրենադարձությանը, բայց ոչ կազմալուծե-

լով հայկական սփյուռքի գաղթօջախները։

Հիշեցնենք, որ «կարգավիճակ» եզրույթը լատինական բառ է, որը նշանակում է իրավական դրույթուն, վիճակ։

Իրավագիտությունում իրավական կարգավիճակը բնութագրվում է որպես իրավունքի նորմերով սահմանված նրա սուբյեկտների կեցվածք, նրանց իրավունքների և պարտականությունների ամրողացություն։ Իրավական կարգավիճակն այնպիսի կատեգորիա է, որն արտացոլում է պետության, հասարակության, առանձին կողեկտիվների, շրջապատի մարդկանց հետ սուբյեկտի համահավաք կապերը։

Ամփոփելով վերոշարադրյալը, գտնում ենք, որ հայկական սփյուռքի սահմանադրախրավական կարգավիճակը, դա Հայաստանի Հանրապետության պետական-իրավական վերաբերմունքն է հայկական սփյուռքի նկատմամբ, որն արտահայտվում է՝ իրավական, քաղաքական, մշակութային, տնտեսական, սոցիալական, անվտանգության և այլ բնագավառներում հայկական սփյուռքի Հայաստանի Հանրապետությունում հատկացված տեղով և դերով։

Հայկական սփյուռքը պայմանականորեն կարելի է բաժնել երկու մասի՝ այսպէս կոչված հին կայացած և նոր ձևավորվող սփյուռքների։ Հայկական խոշոր համայնքներ են ձևավորվել ԱՄՆ-ում, գլխավորապես Կալիֆորնիա նահանգում, որը բնակվում են 600 հազարից ավելի հայազգիներ, Կանադայում՝ 50 հազար մարդ, Ֆրանսիայում (առավելապես Փարիզում, Մարսելում, Լիոնում) 250 հազարից ավելի հայազգիներ, Արգենտինայում 50 հազար հայազգի և Ավստրալիայում 25 հազարից ավելի հայորդիներ։

Սերմանում նույնպես հայկական սփյուռքը բազմաքանակ է։ Իրանում բնակվում է 100 հազարից ավելի հայեր, նույնքան էլ Լիբանանում։ Սիրիայում մինչև մեծամաշտար պատերազմական գործողությունները, բնակվում էին 80 հազար հայորդիներ։ Վերը նշված բոլոր երկրներում հայկական սփյուռքը սոցիալ-տնտեսական առումով բավականին ակտիվ է։

ԱՊՀ տարածքներում հայկական համայնքները ներկայացնում են հետևյալ պատկերը՝ Վրաստանում բնակվում է մոտ 350 հազար հայ, Ռուսաստանում՝ 40 հազարից ավելի։

Վերը բերված տվյալները վերաբերում են սփյուռքահայության 20 տարի առաջվա՝ 1997 թվի իրավիճակին։ Մինչդեռ պատերազմի հետևանքով նվազեց հայերի քանակը Սերմանում Արևելքում և Ռուսաստանում և դրան հակառակ, մեծացավ հայության թվաքանակն արևմուտքի երկրներում։

Տեսանելի է, որ Հայաստանից միջրացիան

առավելապես աշխատանքային է և հիմնականում ուղղված է ՍՊՀ երկրներ: Հայ միգրանտները հիմնականում բնակության վայր ընտրեցին Ռուսաստանի Դաշնությունը:

ՌԴ-ում բնակչության 2002 թվականին անցկացված մարդահամարի տվյալներով Ռուսաստանում բնակվում են 137 հազար Հայաստանի քաղաքացիներ և 1 միլիոն 130 հազար էթնիկ հայեր: Հայերի մոտ 2/3-ը Ռուսաստան են տեղափոխվել Վերջին 10 տարիների ընթացքում:⁸

Միգրացիայի զանգվածային հոսքը բնորոշ է Անդրկովկասի բոլոր երկրների համար: Համեմատության համար ասենք, որ միայն Թուրքիայում ներկայում բնակվում են Աղբեջանից վերջին տարիներին գաղթաց 3 միլիոն մարդ: Ռուսաստանի Դաշնությունում էլ Աղբեջանից նոր ժամանակների քանակությունը 600-800 հազար է, որոնցից 400 հազարը բնակվում է Մոսկվայում:

Ցուրովի իրավիճակ է ստեղծվել վրացահայության համար, որը հանգանակների բերումով հարկադրված է մի սփյուռքից՝ Վրաստանից, մեկնելու մի ուրիշը: Ըստ որում, նրանց հիմնական նպատակները Ռուսաստանի Դաշնությունն է: Ներկայումս ՌԴ Կրասնոդարի և մի քանի այլ մարզերում վրացահայերի քանակը հասնում է տասնյակ հազարների:

Նկատելի է նաև, որ վրացահայության սակավաթիվ մասն է նախընտրում բնակություն հաստատել պատմական հայրենիքում:

Հետաքրքրություն է ներկայացնում վրացի մասնագետների կողմից իրենց երկրի հայ և աղբեջանարևակ համայնքներում անցկացված հարցումների արդյունքները: Ըստ այդ հարցման՝ էթնիկ կողմնորոշման միգրացիան առավել չափով բնորոշ է աղբեջանցիներին, քան` հայերին: Այսպես, հարցմանը պատասխանած վրացահայերի միայն 8% է հակված բնակության մեկնել պատմական հայրենիք, մինչդեռ՝ Վրաստանի քաղաքացի աղբեջանցիների 33% է ցանկանում մշտական բնակության մեկնել Աղբեջան: Ըստ վերը նշված սոցիոլոգիական հետազոտության արդյունքների, վրացահայերի գերակշիռ մասը՝ 70 տոկոսը գերադասում է մշտական բնակության մեկնել ՌԴ:

Արտասահմանյան համայնքներում, հիմնականում հասարակական կազմակերպությունների միջոցով, հայությունը հիմնում է դպրոցներ և վարժարաններ, վերականգնում կամ կառուցում եկեղեցներ, որոնց միջոցով փորձում է պահպանել իր ինքնությունը: Սակայն սփյուռքահայության գոյատևման հիմնական երաշխիքը հայրենիք՝ Հայաստանի Հանրապետության առկայությունն է: Հայրենիքում տեղի ունեցած սոցիալ-քաղաքական տեղաշարժերը՝ անկախ Հայաստանի Հանրապե-

տության և ազգային պետականության հաստատման, Վերացրին քաղաքական-գաղափարական շատ խոչընդոտներ Հայրենիք-Սփյուռք հարաբերությունների ոլորտում: Սփյուռքի և Հայրենիքի միջև կապերը գործնականում առավել իրատեսրեն դրսուրվեցին 1988թ. Վերջերին՝ Հայաստանում տեղի ունեցած աղետից հետո: ՀՀ պետական իշխանություններն սկսեցին Սփյուռքը դիտել նաև որպես ֆինանսական օգնություն հասցնող ռեսուրս: Հայրենիք-Սփյուռք հարաբերություններն ել ավելի ամրապնդվեցին նաև Արցախյան պայքարով և Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման հարցով: Այս բոլորը հզոր ազդակ հանդիսացան Հայրենիք-Սփյուռք հասարակական-քաղաքական տեսանելի հարաբերությունների ձևավորման համար, որն ունի իր նախապատմությունը:

Դրական է այն, որ մի շարք երկրների քաղաքական և հասարակական շրջանակներում գտնում են, որ հայկական սփյուռքը ներկայացնում է բնակության նոր վայրում միգրանտների հաջող ինտեգրման տարբերակ: Այդ նույն աղբյուրներն ընդգծում են, որ հայկական աշխատանքային սփյուռքը իրականացնում է կարևոր սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական և մշակութային առաքելություն: Ամենից առաջ, նա փաստացի «կերակրում է և նյութապես լիովին ապահովում Հայաստանում յուրաքանչյուր 6-րդ տնտեսությունը: Սովորաբար, տրանսֆերտների ծավալի վերաբերյալ որոշակի պատկերացում է տալիս բնակչության շրջանում անցկացված ուսումնասիրությունները: Հայաստանում անցկացված բնակչության հարցումները ցույց տվեցին, որ արտերկրներից հաճախակի դրամական փոխադրումներ են ստանում տնտեսությունների 15 %-ը: Սիամամանակ, փոխանցումները եկամտի հիմնական աղբյուր են ծառայում Հայաստանի տնտեսությունների 8 %-ի համար¹²:

Հիշատակվում է, որ սփյուռքից Հայաստան դրամական փոխանցումները միայն 1997 թվին կազմել է ավելի քան 300 միլիոն դրամը:

Հայտնի է, որ ժամանակակից պայմաններում դրսից դրամական փոխանցումները զգալի դեր են խաղում շատ երկրների տնտեսության կայունացմանը և անգամ առանձին ճյուղերի զարգացմանը: Իրենց հայրենակիցների կողմից դրսից դրամական փոխանցումները դրականորեն են զնահատում անգամ այնպիսի երկրներ, ինչպես Չինաստանը և Հնդկաստանը:

Դրամական փոխադրումներն նշանակալից ազդեցություն ունեն փոքր երկրների սոցիալ-տնտեսական խնդիրների լուծման գործում: Այդ տեսակետից խրախուսելի է արտերկրներում աշխատող մեր հայրենակիցների դրամական փոխադրումները:

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Դրամային փոխանցումների ներհոսք Հայաստան ամենից բարձր է եղել 2014 թվականին: Այն կազմել է 2,2 միլիարդ ԱՄՆ դոլար (ՀՀ-ի ՀՆԱ-ի 21 տոկոս): Համեմատության համար հիշատակենք այդ նույն ժամանակամիջոցում հարևան երկրներ դրսից դրամական փոխադրումների ծավալը: Վրաստանում այն կազմել է 2,1 միլիարդ դոլար (ՀՆԱ-ի 12 %-ը), Աղբբեջանում 1,9 միլիարդ դոլար (ՀՆԱ-ի 2 %-ը):

Դժվար է ասել դրսից դրամային փոխադրումները ինչ ազդեցություններ են բողնում մյուս երկրների տնտեսության վրա: Տեսանելի է մեր հայրենակիցների կողմից դրսից իրականացվող դրամական փոխադրումների էական ազդեցությունը Հայաստանի բնակչության կենսագործունեության բոլոր կողմերի վրա:

Այդ են վկայում նաև միջազգային փորձագիտական եզրահանգուները: Ըստ միջազգային փորձագիտների դիտարկումների, Հայաստանը պատկանում է այն 15 երկրների թվին, որի էկոնոմիկան չի փլուզվում արտաքին դրամական փոխադրումների շնորհիվ:

Ավանդույթ է դառձել միգրացիոն խնդիրների շուրջը Անդրկովկասի մասնագետների հեռուստատեսային բանավեճը: Տրամաբանական է, որ հայ և աղբբեջանից մասնագետներն իրենց հեռակա երկխոսությունում անդրադառնում են նաև իրենց երկրներ արտաքին դրամափոխադրումների հարցին:

Հայ մասնագետն ընդգծում է, որ դրսից դրամափոխադրումները բավարարում են մարդկանց առաջին անիրամեշտության պահանջարկը, այլ ոչ ասենք՝ նպաստում անգամ փորձամաշտար բիզնեսի ձեռնարկմանը:

Ազգակիցների դրսից դրամական փոխադրումների ավելի մեծ նշանակություն է տալիս աղբբեջանից փորձագետը: Ըստ նրա, դրսից փոխանցված գումարները հսկայական դեր են խաղում աղբբեջանական հասարակության, հատկապես գյուղաբնակների կյանքում:

Ուշագրավ է, որ աղբբեջանից մասնագետը դրսից դրամական օժանդակությանը մոտենում է սեփական պետության քաղաքականության գնահատման տեսանկյունից: Ըստ աղբբեջանցու, «դրսից եկող օգնությունը կարեռ է, քանի որ էներգակիրների վաճառքից գոյացած եկամուտները գնում են կառավարող ընտրանու և նրա շրջապատի գրանցումները»¹⁴:

Արտերկրներից միգրանտների դրամական փոխանցումների չափը և ծավալը, այդ գործընթացում ընդգրկված մարդկանց քանակը դժվար է ճշգրտել, քանի որ այն շարունակաբար փոփոխվում է:

Տեսանելի է, որ ՀՀ արտերկրներից ստացած

մասնավոր դրամական փոխանցումները օգտագործվում են ազգականների կենսաապահովման, ինչպես նաև առողջապահական և կրթական նպատակով:

Թեպետև վիճահարույց է, սակայն մտահոգիչ, օտարազգի աղբյուրների այն տեսակետը, որ Հայաստանում միգրանտների դրամական փոխանցումների հաշվին գոյատևում է ընտանիքների 3-րդ մասը, մինչդեռ եկամուտների կառույցում գործարարությունը կազմում է ընդամենը 14-15 %¹⁵:

Նման մտայնությունը առկա է նաև ՀՀ բնակչության մի մասի մոտ:

Հայտնի է, որ հայ միգրանտների բացարձակ մեծամասնությունը աշխատանքի է մեկնում ՈՒ: Հայ միգրանտները Ուսուաստանում աշխատում են առավելապես ծառայությունների, առևտրի ոլորտներում: Զգալի քանակ են կազմում նաև շինարար բանվորները: Մինչդեռ ինչ սփյուռքի ներկայացուցիչները ներգրավված են հիմնականում կրթության, գիտության, առողջապահության, մշակույթի և այլ ոլորտներում:

Հակառակ ՈՒ-ում հայ միգրանտների սոցիալ-տնտեսական առումով ոչ բավարար վիճակին, այնուամենայնիվ, հայ միգրանտների կողմից գոհունակության և լավատեսության կարծիքներ են հնչեցվում:

Նման լավատեսության պատճառներից մեկն էլ այն է, որ հայ միգրանտները, անկախ բնակության վայրից, վարդագույն գույներով են ներկայացնում իրենց կեցությունը արտերկրում: Հազվադեպ կարելի է հանդիպել այն իրողությանը, երբ արտերկրում բնակվողը հայրենիքում գտնվող հարազատներին պատմի իր զրկանքների, նվաստացուցիչ աշխատանքի և անգամ հալածանքների մասին:

Կարելի է հասկանալ միգրանտների հոգեբանությունը: Նրանք չեն ցանկանում խոստովանել հայրենիքը անվերադարձ լրելու սխալ որոշման մասին: Սյուս կողմից էլ գլուխ են բարձրացնում էզիստական տրամադրությունները: Միգրանտը օտարության մեջ իր միայնակությունը փարատելու նպատակով փորձում է արտագաղթի գայթակղեցնել Հայաստանում բնակվող մտերիմներին:

Իրականում ինչպիսին են արտերկրներում բնակություն հաստատած հայ գաղթականների բնակության, աշխատանքային պայմանները և բարոյահոգեբանական վիճակը:

Քանի որ այս առումով իրավագետների, սոցիոլոգների, տնտեսագետների և հոգեբանների կողմից ուսումնասիրություններ չեն կատարվել, մնում է տրամաբանությունից ելնելով դատողություններ անել:

Հայտնի է ՈՒ-ում հայ միգրանտների մեծա-

քանակությունը: Նկատելի է նաև, որ հենց այդ երկրում աշխատող հայ միգրանտներն ամենից հաճախ են հանդես գալիս իրենց կեցության մասին լավատեսական հայտարարությունները:

Իրականում հենց միգրացիայի խնդիրները ուսումնասիրող ռուսաստանցի մասնագետներն են հերքում իրենց երկրում արտերկրի քաղաքացիների և անգամ տեղաբնակ առանձին ազգերի նկատմամբ բարեհոգի վերաբերմունքի դրսնորման մասին:

Ո՞Դ-ում 1990-2002 թվականներին ռուսազգի բնակչության շրջանում անցկացրած սոցիոլոգիական հետազոտության արդյունքում պարզվեց, որ հարցման ենթարկվածների 40%-ից ավելին խիստ բացասաբար է տրամադրված չեւենների և զնշուների նկատմամբ:

Ուստի կողմից այլ երկրների քաղաքացիների նկատմամբ բացասական վերաբերմունքի հաջորդ թիրախը աղբբեջանցներն են: Ո՞Դ-ում 1998 թվականին նրանց նկատմամբ ժխտողական վերաբերմունք դրսնորեցին հարցման ենթարկվածների 48%-ը:

Վրացիների և հայերի նկատմամբ ռուսաստանցիների բացասական վերաբերմունքը 27% է: Մինչդեռ հարցման ենթարկվածներն ավելի բարեհած վերաբերմունք արտահայտեցին միջինասիցիների նկատմամբ: Բացասական մոտեցման արժանացան նրանց ընդամենը 20-22 %-ը:

Ուստի ավելի բարեհած գտնվեցին իրենների և էստոնացիների նկատմամբ: Նրանց նկատմամբ մերժողական վերաբերմունք դրսնորեցին հարցման ենթարկվածների 15-20 %-ը¹⁶:

Հետաքրիդ է փորձագետներից յուրաքանչյուրի գնահատականն արտերկրներում քնակվող և աշխատող իրենց հայրենակիցների ապրելակերպի վերաբերյալ:

Հայ մասնագետը հիշատակում է, որ հազիվ թե գտնվի մի երկիր, որտեղ մեր գաղթյալներին ընդունեն գրկաբաց, ուստի հայ գաղթականների առջև նույնպես առաջնահերթային խնդիր է ընդունող երկրում կարգավիճակի հստակեցումը:

Հայ մասնագետը տարբերություն է տեսնում ներգաղթյալների իրավիճակում արևմուտքում և ասենք Ո՞Դ-ում: Ըստ որում, եթե Ո՞Դ-ում հայ միգրանտների առջև ծառացած դժվարությունները ներգաղթյալի աշխատանքի ցածր վարձատրությունն է, ապա եվրոպի հայության անդամ երկրներում առաջնահերթայինը մուտքի արտոնություն ստանալու է:

Դիտարկումները ցույց են տալիս, որ արտերկրներում Հայաստանի քաղաքացիների բացարձակ մեծամասնությունը հարգում է տեղի օրենքները, ըմբռնումով մոտենում ընդունող երկր-

ների մշակույթին և սովորույթներին:

Թեպետև Հայաստանից արտագնա աշխատանքի մեկնողները գրեթե խնդիրներ չեն հարուցում ընդունող երկրների իրավապահ մարմիններին և հասարակությանը, այնուամենայնիվ միջազգային կառույցները փորձում են Հայաստանին աջակցել մեղմելու արտագաղթի բացասական հետևանքները:

Ընդունող երկրներում և հատկապես արևմուտքում, տեղի հասարակության մեջ ընդգրկվելու համար, անհրաժեշտ է տիրապետել տվյալ պետության պաշտոնական լեզվին և գիտակ լինել ժողովրդի մշակութային արժեքներին և սովորույթներին:

Հայ փորձագետը արդարացի է համարում, որ արտերկրում իր հայրենակիցները կարող են ինտեգրվել միայն վերը նշված պահանջների համապատասխանության դեպքում: Այլ կերպ ասած, ընդունող երկրում հայի նկատմամբ պատշաճ վերաբերմունքի դրսնորման պատասխանատվորությունը դնում է հայրենակիցների խոհեմ և օրինապահ վարքագիծ դրսնորելու վրա:

Սիակողմանի մոտեցում է դրսնորում աղբբեջանցի մասնագետը: Ըստ աղբբեջանցի փորձագետի, առաջնայինը ոչ թե աղբբեջանցի գաղթականների անձնական վարքագիծն է, այլ նրանց ընդունող երկրների սոցիալ-քաղաքական վիճակի կայունությունը: Ներքաղաքական կայունության դեպքում իրը աղբբեջանցի միգրանտների առջև որևէ խնդիրներ չեն առաջանում:

Աղբբեջանցի մասնագետը քննադատաբար է տրամադրված Ո՞Դ-ում աղբբեջանցի համայնքի նկատմամբ մերժողական վերաբերմունքի հանդեպ: Ըստ փորձագետի, Ո՞Դ-ում իրավապահ մարմինների անօրինական գործողությունների հետևանքով ծանր են աղբբեջանցի միգրանտների կեցության պայմանները: Նկատելի է նաև, որ իշխանությունների կողմից բախումներ են հրահրվում տեղաբնակների և եկվորների միջև:

Աղբբեջանցի փորձագետը հակված է գովարանել արևմուտքի երկրների կողմից ներգաղթյալների հանդեպ ցուցաբերվող հանդուրժողական վերաբերմունքը: Սակայն հարկադրված է խստովանելոր լեզվական խնդիրների պատճառով աղբբեջանցի գյուղաբնակները հարկադրաբար մեկնում են Ո՞Դ:

Կարելի է հետևություն անել, որ հայ փորձագետը արտերկրներում հայրենակիցների առջև ծագած խոշնդուների պատճառով բացատրում է ազգակիցների մի մասի ոչ պատշաճ մասնագիտական պատրաստակամությամբ և երկրում ընդունված վարքագծից առանձին խախտումներով: Աղբբեջանցի փորձագետը հակված է արտերկրներում

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

աղբեջանցիների անհաջողության միակ պատճառը տեսնել տեղի բնակչության և իրավապահ մարմինների ոչ մարդասիրական գործողություններում:

Հակառակ սոցիալ-տնտեսական իրավիճակի, ներքաղաքական և արտաքին քաղաքական զարգացումների հիմնովին տարրերությանը, արտագործի հարցում զարմանալիորեն համընկնում են երկու երկրների մասնագետների տեսակետները:

Այսպես, Հայաստանից զգալիորեն նվազ քանակով և Աղբեջանից առավել շափով մարդիկ են մեկնել արտերկրներ բնակության և աշխատելու նպատակով: Ինչոր շափով համընկնում են նաև մշտական բնակության համար երկիր ընտրելու նախասիրությունը: Հայաստանից և Աղբեջանից գաղրականների մեծ մասը գերադասում են մեկնել ՌԴ: Համանման են արտերկրում աշխատող երկու ազգերի ներկայացուցիչների վարքագիծը. դրամական փոխադրման միջոցով աջակցել հայրենիքում բնակող մտերիմներին:

Բնակչության սակավաքանակությունը լրջագույն մարտահրավեր է Հայաստանի համար: Նման իրավիճակում բնակչության շրջանում տարածում գտած արտագործը բացասական հետևանքներն են բողնում ինչպես մեկնողների, այնպես էլ տեղաբնակների ճակատագրում:

Հայաստանից գաղրածները արտերկրներում հարկադրված են լուծել կեցության և աշխատանքի բարդ խնդիրներ, հաղթահարել շարունակաբար առաջացող խոշնդրությունը: Իրականում, արտերկրներում խեղվում են գաղրականների և նրանց ընտանիքների անդամների ճակատագրերը, խաթարվում ընտանիքի ձևավորված բնական կենսակերպը:

Նման պարագայում մեր կողմից դասակարգված սիյուռ հասարակությունը Հայաստանից արտագաղթածների համար ձևավորման տարիների երկարատև ուղի պետք է անցնի:

Ի տարրերություն Հայաստանից նոր գաղրականների, այսպես կոչված իին սիյուռը տարրեր երկրներում զգալի դերակատարում ունի: Սիյուռքահայությունը ընդգրկված է բազմաթիվ երկրների կենսագործներության բոլոր ոլորտներում: Նշանակալից է հայազնների ներդրումը տարրեր պետությունների կրթության, գիտության, մշակույթի և անգամ պետական կառավարման ասպարեզներում: Սիյուռքահայության միջազգային ասպարեզում քաղաքական կշռի դրսերումներից է նաև այն, որ հակառակ Թուրքիայի դիմադրությանը, մի շարք պետությունների ճանաչել և դատապարտել են հայոց ցեղասպանությունը: Մարդասիրական այդ գործընթացին են միացել նաև ԱՄՆ-ի նահանգների գերակշիռ մասի նահանգային խորհուրդները: Ավելին, ԱՄՆ-ի նահանգային խորհուրդներից

ոմանք ճանաչել են նաև Արցախի անկախ պետականությունը: Մի շարք երկրների՝ Ֆրանսիայի, Ավստրալիայի, Արգենտինայի և անգամ ՌԴ պաշտոնական աղյուրները նշում են վերջին ժամանակները հայկական սիյուռքի քաղաքական ազդեցության աճն իրենց պետություններում:

Նշանակալից է այն, որ հայկական սիյուռքը մայր հայրենիքի հետ պահպանում են ազգակցական, լեզվամշակութային և անգամ տնտեսական կապերը: Սիյուռքում գործում են հայալեզու դպրոցներ, հայկական կրոնական հաստատություններ, ազգագրական խմբակներ: Նրանք մշակութային, լուսավորչական ակտիվ գործունեություն են ծավալում սիյուռքահայության շրջանում:

Հատկանշական է, որ ի տարրերություն արտերկրներում սոցիալ-տնտեսական և հասարակական-քաղաքական ոլորտներում հայկական սիյուռքի ունեցած զգալի ազդեցության, օտարերկրյա գիտական շրջանակները և ԶԼՄ-ները նույնպիսի հատկանշակներ չեն վերագրում ասենք Աղբեջանական և Վրացական սիյուռքերին:

Սիյուռքահայության առանձին հատված են կազմում Մերձավոր Արևելքից Հայաստան ժամանած հայ փախստականները: Նրանք ոչ միայն չխարաբեցին ՀՀ-ի հասարակական կյանքի նորմալ ընթացքը, այլև հայրենասիրության և օրինապահության դրական լիցք հաղորդեցին հայաստանաբնակներին:

Որոշ վերապահումով, կարելի է կիսել այն տեսակետը, որ «ըստ տեսության՝ մեկ ազգ - մեկ ժողովուրդ կյանքը դյուրին է մինչև այն պահը երբ բացակայում է միզրանտների զանգվածային հոսքը երկիր: Դժվարությունները սկսվում են երբ «եկվորներին ազնիվ թելադրանքով հնարավորություն են տալիս տարրալուծվել տեղի հանրության մեջ, իսկ ժամանակի ընթացքում ստացվում է անսպասելի արդյունք»:

Չափ պետություններում արտերկրներից միզրանտների զանգվածային հոսքի պայմաններում տեղի հասարակության մեջ առաջանում են խմորումներ և ծագում բախումներ տեղաբնակների և միզրանտների միջև: Այդ իմաստով բացառություն են կազմում հայերը, որոնք գրկաբաց են ընդունում մայր հայրենիք ժամանած յուրաքանչյուր սփուրքահայի:

Աղբեջանից և Սիրիայից փախստականների այն հատվածը, ովքեր գերադասեցին մշտապես բնակվել մայր հայրենիքում, վերահնտեղրվեցին կամ դեռ վերահնտեղրվում են հասարակությանը: Իսկ «միզրանտների վերահնտեղրում» ասելով հասկանում ենք սոցիումիջ տևական ժամանակով ֆիզիկապես անջատված և ներկայումս այլ սոցիումի մշակութային տարրեր կրող կամ երբեկ այդ սո-

ցիումում ֆիզիկապես չգտնված (օրինակ՝ ազգությամբ այն հայերը, ովքեր ծնվել և ապրում են Հայաստանի սահմաններից դուրս) բայց ընդհանրական մշակութային տարրեր կրող անձանց ֆիզիկական միացումը սոցիումին, որոնք միևնույն ժամանակ աղապտացվում են իրենց էթնիկ կամ այլ առանձնահատկությունով պայմանավորված սոցիումային մշակույթի ներկայիս իրավիճակին և լինելով երկարությունունակ կրող, ակամայից ազդեցություն (դրական և բացասական) են ունենում իրենց հիմնական սոցիումային պատկանելիության մշակույթի վրա (*Հեղինակի սահմանումն է:*):

Անփոփելով վերոգրյալը, գտնում ենք, որ հայկական սփյուռքին Հայաստանի Հանրապետությունում սահմանադրախրավական կարգավիճակ տալուց հետո, անհրաժեշտ է ընդունել հայկական սփյուռքի նախն օրենք, որով ամփոփ և ընդգրկուն կերպով կահմանվի.

ա) «Հայկական սփյուռք» ինստիտուցիայի ընդգրկուն հասկացությունը, որի կապակցությամբ կարող ենք առաջարկել սույն աշխատանքում մեր կողմից վերոնշյալ եզրույթին տրված բնորոշումը.

բ) Հայաստանի Հանրապետության հստակ պարտականությունները հայկական սփյուռքի հանդեպ.

գ) Հայաստան-Սփյուռք փոխկապակցված շահերի հիման վրա գործունեության սկզբունքներն ու դրանց արդյունքների չափելիության սահմանները և այլն:

¹ Арскентьев А.Р., Арскентьев Б.А., Этнические группы и диаспоры Ставрополья, Ставрополь, СГУ, 1977, стр.7.

² Баранов Н. “Миграция, диаспоры и проблемы этнических меньшинств”. <http://nicbar.ru/politology/study/kurs-etnopolitologiya/295-lektsiya-10-migratsiya-diaspory-i-problemy-etnicheskikh-menshinstv>

³ Тосченко Ж., Диаспоры как объект социальной политики//постсоветское пространство: суверенизация и интеграция, М., 1997, стр. 80.

⁴ Российская диаспора в странах СНГ и Балтии: состояние и перспективы, М., 2004, стр. 11.

⁵ Современный словарь иностранных слов. Толкование, словоупотребление, словообразование, этимология, М., Вече 2006, С. 577.

⁶ Прудникова Т.А., Редкоус В.М., Акимова С.А. Административно-правовой статус органов исполнительной власти (На примере миграционных служб), М., Закон и право, 2012, С. 3.

⁷ Chlird G., Rageau J. P. The Penguin Atlas of Diasporas. N.Y., 1997. P. 89.

⁸ Полоскова Т.В. Новые диаспоры в России (внутри- и внешнеполитические аспекты) //Россия и ее соседи: проблемы этнических меньшинств. Проблемно-тематический сборник. М., РАН ИНИОН, 2000, стр.52.

⁹ Migration trends in Eastern Europe and Central Asia: 2001-2002 Review, Geneva: IOM, 2002. P. 59-61.

¹⁰ Сванидзе Г., Сванидзе Д., Эмиграция из Грузии (результаты социологического опроса) Миграция на Кавказе. Материалы конференции, Ереван, 2003, стр. 128.

¹¹ Ստալ Սարդարյան «Հայկական սփյուռքի արդի հիմնախնդիրների շուրջ», http://www.noravank.am/upload/pdf/7.Stal_Sardaryan_01_2014.pdf:

¹² Pannossian R. Courting a Diaspora: Armenia-Diaspora Relations since 1998 //International Migration and Sending Countries: Perceptions, Policies and Transnational Relations / Ed. By E. Ostergaagd-Nielsen. Palgrave, 2003. P. 143.

¹³ Рязанцев С.В., Трудовая миграция в странах СНГ и Балтии: тенденции, последствия, регулирование, часть 2, М., 2007, стр 290.

¹⁴ Миграция в Армении и Азербайджане сегодня/ общественные диалоги. 21.03.2011

¹⁵ Рязанцев С.В., Трудовая миграция в странах СНГ и Балтии: тенденции, последствия, регулирование, часть 2, М., 2007, стр. 457.

¹⁶ Центр “Этносфера”. Паим Э.К. О механизмах формирования этнофобии и мигрантофобии, М., 23.03.2016, с.1/4

¹⁷ Авакян С. А., Размышления конституционалиста, избранные статьи, М., 2010, стр. 440.

Ашот Айрапетян

Кандидат юридических наук, доцент
Докторант академии государственного управления РА

РЕЗЮМЕ

*Миграция в Республике Армения в условиях модернизации
конституционной и международной правовой системы
(на примере армянской диаспоры)*

В статье рассматривается институция «армянской диаспоры», ее место и роль в международных миграционных процессах, а также комплексные вопросы и проблемы, связанные с конституционно-правовым статусом. В рамках статьи уделяется внимание понятию «армянская диаспора», а также разъяснению и определению вопросов ее конституционно-правового статуса.

Ключевые слова: диаспора, армянская диаспора, конституционно-правовой статус армянской диаспоры, юридический статус, реинтеграция мигрантов, закон об армянской диаспоре.

Ashot Hayrapetyan

PhD in law, Associate professor
Doctoral in the Public Administration
Academy of the Republic of Armenia

SUMMARY

*Migration in the process of modernization of constitutional
and international legal systems in the Republic of Armenia
(On the example of Armenian Diaspora)*

In this article author discussed complex issues and problems regarding the institute of “the Armenian diaspora”, its role in the international migration process and its constitutional status. The article also touches upon the issues of clarification and definition of “the Armenian Diaspora” and constitutional status concepts.

Keywords: Diaspora, the Armenian Diaspora, constitutional status of the Armenian Diaspora, legal status, migrants' reintegration, law on Armenian diaspora.

ԱՐՄԵՆ ՊՈՂՈՍՅԱՆ

ՀՀ կառավարության առընթեր քաղաքացիական
ավիացիայի գլխավոր վարչության պետի տեղակալ,
ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի հայցորդ

ՊՐՈՖԱՅԼԻՆԳԸ ՈՐՊԵՍ ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԱՎԻԱՑԻԱՅԻ ՀԱՍԱԿԱՐԳՈՒՄ ՀԱԿԱԲԱՎԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԻՐԱԿԱՆԱՑՆԵԼՈՒ ՆՊԱՏԱԿՆԵՐ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ԲԱՑԱՀԱՅՏԱՎՆ ՄԵԹՈԴ

Հոդվածում ներկայացված է պրոֆայլինգի հիմնական բնորոշումները, ինչը նշանակում է անցկացնել պրոֆիլավորում, մարդկանց պահպանը պարզել, շարժումների և խոսակցական առանձնահատկությունների ուսումնասիրման միջով պարզել, անձը հասարակության համար վտանգ ներկայացնում է, թե ոչ: Ներկայացվել է պրոֆայլինգի իրականացման հիմնական կանոնները, համաձայն որի պրոֆայլինգի մեթոդի կիրառման համակարգում կարենոր նշանակություն ունեն ուղևորի վարքագծի դրսնորուման հատկանիշները:

Հիմնարարեր՝ քաղաքացիական ավիացիա, անվտանգություն, պրոֆայլինգ, ահարեկիչների իդեալիքացում, հոգեբանական գործուներ:

Գլոբալացման արդի մարտահրավերներից է նաև անօրինական միջամտության գործողություններից քաղաքացիական ավիացիայի պաշտպանությունը, որը նախատեսում է այնպիսի ընթացակարգերի մշակում և կիրառում, որոնք հնարավարություն կտան արագ և արդյունավետորեն կանխել այդպիսի երևույթները: Երկրների փորձի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ ահարեկչական գործողություններից քաղաքացիական ավիացիայի օբյեկտների (օդանավակայայան, օդանավ, ուղևորներ և նրանց սպասարկման ծառայություններ, օդային երթևեկության սպասարկման ծառայություններ և այլն) պաշտպանվածության աստիճանը օդանավակայաններում տարբեր տեսակի անվտանգության տեխնիկական սարքավորումների օգտագործումից քացի, անմիջականորեն կապված է նաև այդ նպատակով առավել լայն գիտագործնական մերուների կիրառումից, քանի որ միայն անվտանգության տեխնիկական սարքավորումների օգտագործումը ամբողջովին չի լուծում պոտենցիալ ահարեկչի քացահայտման խնդիրը և անհրաժեշտություն է առաջանում փնտրել ահարեկչական գործողություններից քաղաքացիական ավիացիայի պաշտպանության այլ հնարավոր ուղղություններ: Այդպիսի ուղղություններից մեկն էլ քաղաքացիական ավիացիայի ոլորտում պրոֆայլինգի մեթոդի կիրառումն է:

Պրոֆայլինգի մեթոդը քաղաքացիական ավիացիայի ոլորտում սկսվել է կիրառվել XX դարի 70-ական թվականների սկզբներին Խորայելի «ԷԼ-ԱԼ» ավիաընկերության կողմից, այնուհետև՝ ԱՄՆ-ում և Եվրոպական երկրներում, իսկ 2004 թվականին

Ուսասատանի Դաշնության Դոմոդեդովո օդանավակայանից բոիչըներ իրականացրած երկու օդանավերի դեմ իրագործված ահարեկչական գործողություններից հետո նաև ԱՊՀ երկրների օդանավակայաններում՝ որոշակի չվերթերի նկատմամբ:

Պրոֆայլինգ բառն առաջացել է անգլերեն «profile» բառից, որը հայերենում բառացիորեն նշանակում է կիսադեմ (պրոֆիլ), սակայն տվյալ դեպքում այդ հասկացությունը վերաբերում է մասնագիտական տերմինարանությանը և կիրառվում է պրոֆիլավորում իմաստով, որը նշանակում է որևէ մանրանափ պահանջված ձևն ընտրել, այսինքն անցկացնել պրոֆիլավորում, մարդկանց պահպանի, շարժումների և խոսակցական առանձնահատկություններից ուսումնասիրման միջով պարզել, անձը հասարակության համար վտանգ ներկայացնում է, թե ոչ:

Ավիացիոն անվտանգության պրոֆայլինգը պրոֆայլինգի ուղղություններից մեկն է և նպատակ է հետապնդում ուղևորների ընդհանուր հոսքում անձի դրամորված վարքագծի առանձնահատկությունների (պահպանի, շարժումների) միջոցով բացահայտել այն ուղևորներին, որոնք մտադրություն ունեն ահարեկչական գործողություններ իրականացնել օդանավակայանում, օդանավում, փորձել օդանավ փոխադրել զենք և պայթուցիկ նյութեր կամ իրենց հոգեբանական առանձնահատկություններից ելնելով կատարել հակաֆրավական գործողություններ:

Պրոֆայլինգի մեթոդի հիմքում դրված է այն դրույթը, որ յուրաքանչյուր մարդ կարող է լինել ահարեկիչ, իսկ յուրաքանչյուր առարկա՝ պայթու-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ցիկ սարքավորում կամ զենք, այդ պատճառով ուղևորների զննման ընթացակարգում պրոֆայլինգի մեթոդի կիրառման շրջանակներում անցկացվող բոլոր միջոցառումներն ուղղված են այդ դրույթի հաստատմանը կամ ժխտմանը:

Ուղևորների սպասարկման ընթացակարգի շղթայում պրոֆայլինգի մեթոդի կիրառումը թույլ է տալիս միայն ենթադրություն կատարել հնարավոր անօրինական միջամտության գործողության ուղևորի առնչության մասին, որը, սակայն, անվտանգության տեխնիկական սարքավորումներով ուղևորի, նրա ձեռքի իրերի և նրա կողմից փոխադրման հանձնված ուղերեսի զննման ընթացքում կարող է հաստատվել կամ շհաստատվել, քանի որ անօրինական միջամտության գործողության իրական սպառնալիքը կարող է առավելապես բացահայտվել ուղևորի, նրա ձեռքի իրերի և փոխադրման հանձնված ուղերեսի նախարոշչարային զննման ընթացակարգերի կիրառման հիման վրա:

Օդանավակայաններում իրականացվող ուղևորների սպասարկման ընթացակարգի շղթայում պրոֆայլինգի մեթոդի կիրառումը սկսվում է ուղևորի մասին ավիափոխադրումների տվյալների բազաների (ավիատոնների վաճառքի տվյալներ) նախնական տեղեկատվության հավաքից, որից հետո հնարավոր կեղծիքի հայտնաբերման նպատակով ուղևորների հաշվառումից և գրանցումից առաջ ուսումնասիրվում են ուղևորի ուղևորային փաստաթղթերը:

Օդանավակայաններում պրոֆայլինգի մեթոդի գործնական կիրառման համար առավել հարմարավետ վայր են ուղևորների հաշվառման և գրանցման տեղամասերը՝ քանի որ օդանավակայանի այդ տեղամասերում է, որ ուղևորը գտնվում է իր կողմից փոխադրվող ուղերեսի հետ միասին և առկա է որոշակի ժամանակահատված՝ պրոֆայլինգի իրականացման համար:

Պրոֆայլինգի մեթոդի կիրառման համակարգում կարևոր նշանակություն ունեն ուղևորի վարքագծի դրսորումնան հատկանիշները, որոնց գնահատման և վերլուծության համար պրոֆայլինգ իրականացնող աշխատակիցը պետք է ունենա անհրաժեշտ գիտելիքների պաշար կիրառական հոգեբանության ոլորտից:

Մարդկանց վարքում և արտաքինում կասկածելի երևույթների բացահայտումը հնարավոր է պրոֆայլինգ իրականացնող աշխատակիցի կողմից հոգեբանական թեսավլորման՝ կիրառման միջոցով, որն այստեղ ընկալվում է, որպես անձի հնարավոր անօրինական գործողության կատարման մտադրության իրականացումը հաստատող ներքին հոգեբանական իրավիճակի բացահայտման եղանակ: Խոսքը տվյալ դեպքում, գնում է որոշակիութեան:

սահմանված սխեմայով մարդու հոգեբանական իրավիճակի մասնագիտական դիտարկման մասին: Հայտնի է, որ հանցավոր միտումներ ունեցող անձններության դրսորում են որոշակի հոգեբանական իրավիճակով, որն անխուսափելիորեն իր արտահայտությունն է գտնում անձի վարքում, օրգանիզմի ֆիզիոլոգիական դրսորումներում և արտաքին տեսքում: Այդպիսի դրսորումներից են օրինակ՝ նյարդային իրավիճակի կանխանշանային (սիմպոմատիկ) արտացոլումները, իրավիճակի զգացական արձագանքը, կեղծ վարքի առանձնահատկությունները, մարդու վրա ալկոհոլի և թմրամիջոցների ազդեցության նախանշանները, ոստիկանության ու անվտանգության ծառայության աշխատակիցները, հետ շփման ընթացքում վարքում ցուցաբերվող անբնականությունը և դերասանությունը, շրջակայրում տեղի ունեցածի հանդեպ անուշադիրությունը և այլն:

Հոգեբանական թեստավորման համար կարևոր պայման է ուղևորի կասկածներ առաջացնող վարքի զարգացման վրա ուշադրության կենտրոնացումը: Այդպես, եթե ուղերեսի վերաբերյալ հարցման ընթացքում պրոֆայլինգ իրականացնող աշխատակիցի հետ շփումների ժամանակ ուղևորը փոխում է իր վարքագիծը (նրա մոտ նկատվում է հոգմոնք, լարվածություն կամ վախ), ապա դա հնարավորություն է տալիս պրոֆայլինգ անցկացնող անձին ուղևորի մտադրությունների մասին կազմելու իրական կարծիքը:

Քաղաքացիական ավիացիայի ոլորտում պրոֆայլինգի անցկացումը մասնագիտական գործունեության յուրահատուկ ձև է, որը նման գործառույթներ իրականացնող անձանցից պահանջում է ունենալ անհրաժեշտ գիտելիքներ և պատրաստականություն տարբեր ասպարեզներից, օրինակ՝ աշխարհագրությունից, արվեստից, պատմությունից, լեզուներից և այլն: Այդ պատճառով գերադասելի է, որ պրոֆայլինգ իրականացնող աշխատակիցն ունենա առնվազն բարձրագույն կրություն և տիրապետի որոշակի հոգեբանական գիտելիքների:

Գործունեության տվյալ տեսակն անմիջականորեն կապված է այնպիսի հոգեբանական կատեգորիաների հետ, ինչպիսիք են «շփումը» և «դիտարկումը», այդ պատճառով հոգեբանության բնագավառի գիտելիքների առկայությունն անհրաժեշտ է պրոֆայլինգի իրականացման համար: Սակայն դա չի նշանակում, որ պրոֆայլինգ պետք է իրականացնեն բացառապես հոգեբան մասնագետները, քանի որ գործունեության այս տեսակի մեջ հոգեբանական բաղադրիչը մեկ քառորդից չի անցնում և անմիջական աշխատանքի իրականացման համար անհրաժեշտ հոգեբանական գիտելիքները կարելի է ստանալ և ավելի կարծ ժամանակա-

հատվածում: Նման մասնագիտական դասընթաց-ներ կազմակերպվում են ԻԿԱԾՕ ավիացիոն անվտանգության տարածաշրջանային ուսումնական կենտրոնների կողմից:

Գործընթացի արդյունավետ կազմակերպման նպատակով կարևոր նշանակություն ունի պրոֆայլինգ իրականացնող աշխատակցի ընտրության հարցը: Քանի որ պրոֆայլինգը կապված է անվտանգության ասպարեզի հետ, հետևաբար անցանկալի է այնպիսի անձանց ներհոսքը ավիացիոն անվտանգության ծառայություններ, որոնք ունեցել են քրեական անցյալ, կամ որոնց մոտ առկա են հակասողիալական կամ հակասետական տրամադրություններ: Նման անձանց ընդունումից խուսափելու համար պետք է իրականացվի նրանց կենսագրության նախապատմության ստուգում, պարզելու համար նրանց քրեական պատասխանատվության ենթարկված լինելու կամ չլինելու հանգամանքը, կապը քրեական տարրերի և ահարեկչական կազմակերպությունների հետ, իսկ թեկնածուի հետ հարցազրույցի անցկացման միջոցով կարելի է հայտնաբերել ինչպես թեկնածուի հակասողիալական հակվածությունը, այնպես էլ տվյալ գործունեության հանդեպ դրական միտման առկայությունը, այսինքն՝ հետո անվտանգության ասպարեզում իրականացվող գործողությունների հանդեպ կարևորության և պատասխանատվության հատակ գիտակցությամբ աշխատելու մտադրվածությունը:

Ուղևորների հետ շփումը և ուղևորային փաստաթրերի ստուգումը պահանջում է պրոֆայլինգ իրականացնող անձանցից ունենալ պրոֆայլինգի ընթացքում ձեռք բերված տեղեկատվության արագ վերլուծման և կարճ ժամանակահատվածում տրամաբանական եզրակացություններ կատարելու ունակություն: Ընդ որում, ուղևորների հետ շփումը պահանջում է ունենալ բարձր մասնագիտական պատրաստակամություն, տիրապետել գրուցակցին իր հանդեպ տրամադրող շփման այնպիսի հատկություններին, ինչպիսիք են գրագետ բառահյուսությունը, հստակ արտասանությունը, հաճելի կեցվածքը, գրուցակցի վրա ազդելու տեխնիկան և այլն:

Պրոֆայլինգ իրականացնող աշխատակիցը պետք է ունենա ուղևորային փաստաթրերի ստուգման հնտություն, որոշակի գիտելիքներ ահարեկչական կազմակերպությունների մասին, ինչպես նաև անհրաժեշտ ծավալի օտար լեզվի տիրապետում՝ միջազգային չվերբերի ուղևորների հետ շփման համար: Պրոֆայլինգ իրականացնող աշխատակիցն ուղևորների վրա պետք է բողնի հաճելի տալավորություն, ունենա կոլիկ արտաքին, համապատասխան համազգեստ, ուղևորի հետ շփման դեպքերում լինի զուսապ, քաղաքավարի և

նրբանկատ:

Ուղևորների համար ոչ ստանդարտ իրավիճակներում (պրոֆայլինգի իրականացում, հարցումներ, ձեռքի իրերի և ուղևորնի զննումը և այլն) նրանց մոտ առաջացնում են բացասական հոգեբանական վերաբերմունք, որը պահանջում է պրոֆայլինգ իրականացնող աշխատակցի կողմից ցուցաբերել անհրաժեշտ նրբանկատություն և լինել շրջահայաց: Չնայած, պրոֆայլինգի բազային դրույթի համաձայն յուրաքանչյուր ուղևոր (հաճախորդ) դիտվում է որպես ահարեկչական գործունեության հնարավոր մասնակից, սակայն այդ մոտեցումը չպետք է արտացոլվի ուղևորների հետ շփումների վրա: Պոտենցիալ ահարեկիչը չպետք է նկատի, որ իրեն կասկածում են, իսկ «սովորական» ուղևորի նկատմամբ չպետք է բացահայտ անվտանգություն պերաբերմունք ցուցաբերվի, քանի որ նման վերաբերմունքը կարող է բացասականորեն անդրադառնալ պրոֆայլինգի իրականացնամաս արդյունքների վրա:

Պրոֆայլինգ իրականացնող աշխատակցի ընտրության ժամանակ, օդանավակայանների և ավիափոխադրությունների պատասխանատումները պետք է հաշվի առնեն թեկնածուին ներկայացվող վերևուն նշված բոլոր սոցիալ-հոգեբանական բնութագրերը, քանի որ ոչ բոլոր անձիք են տիրապետում նման գործունեության համար անհրաժեշտ հատկանիշների:

Օդանավակայանների և ավիափոխադրությունների ավիացիոն անվտանգության ծառայություններում պրոֆայլինգի ներդրումը ունի լուրջ և հիմնավոր պատճառաբանում: Պրոֆայլինգի մեթոդը տարրեր երկրներում գործնական կիրառման ավելի քան քսան տարվա հաջողված փորձ ունի և ստացված դրական արդյունքները հաստատում են քաղաքացիական ավիացիայի ոլորտում այդ մեթոդի կիրառման գործնական օգուտը: Բացի այդ պրոֆայլինգը բավականին ճկուն համակարգ է, որը հնարավորություն է տալիս ավիացիոն անվտանգության ծառայություններին անհրաժեշտության դեպքում վերանայելու իրենց աշխատանքները և ավիացիոն անվտանգության տարրեր միջոցներ կիրառելը: Հետևաբար, պրոֆայլինգը կարելի է դիտարկել, որպես անօրինական միջամտության գործողություններից պաշտպանության կազմակերպման համար մեթոդաբանական մոտեցում:

Պրոֆայլինգի իրականացումը չի ենթադրում, որ պետք է իրաժարվել օդանավակայաններում ուղևորնի, նրա ձեռքի իրերի, ուղերենի և թերի զննման համար նախատեսված տարրեր տեխնիկական միջոցների կիրառումից, այլ այն քաղաքացիական ավիացիայի ոլորտում ահարեկչական գոր-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ծողություններից պաշտպանության նպատակով իրականացվող անվտանգության միջոցառումների ներդաշնակ կիրառման մեխանիզմ է և քաղաքացիական ավիացիայի ոլորտում նախապատրաստվող ահարեւկության գործողությունների կանխատեսման պրոֆիլակտիկ միջոց:

Պրոֆայլինգի մեթոդի կիրառման շրջանակներում կարևոր պայման է ահարեւկության իրականացման հնարավորությունը մատնանշող կասկածելի հատկանիշների բազայի կուտակումը, տարրեր չափանիշներով (կեղծ ուղևորային փաստաթրեր, ուղևորի արտաքին տեսք, վարք) դրա համակարգումը և խնդրին համալիր մոտեցումը, այսինքն՝ ուղևորը, նրա ուղերենը և փաստաթրերը դիտարկվում են որպես մեկ միասնական գործընթացի մաս: Այդպիսի մոտեցումը հնարավորություն է տալիս հանցագործ միտումներ ունեցող անձի հայտնաբերման նպատակով իրականացնել համակարգված գործողություններ, լրացուցիչ անհարմարություններ չի ստեղծում ուղևորների համար և միաժամանակ նպաստում է ուղևորի անվտանգության ընդհանուր մակարդակի բարձրացմանը:

Քաղաքացիական ավիացիայի անվտանգության ապահովման համակարգում պրոֆայլինգի ակտիվ ներդրումը և կիրառումը ունակ է որակապես բարելավել ահարեւկության կանխարգելմանն ուղղված միջոցառումների ամբողջ համալիրը, իհարկե, եթե պրոֆայլինգի ներդրումը չի հանդիսանում որպես նորաձեւության սուրբ կամ ձևական բնույթ չի կրում:

Ավիացիոն անվտանգության ծառայությունների աշխատակիցներին պրոֆայլինգի գծով ուսուցումը, ինչպես ցույց է տալիս տարրեր երկրների փորձը, դրական է ազդում նրանց հետագա ծառայողական պարտականությունների կատարման վրա, քանի որ նրանց գիտակցության մեջ փոխվում է անմիջական աշխատանքի հանդեպ մոտեցումը: Պրոֆայլինգը ստիպում է խորիել և ավելի ուշադիր հետևել և վերլուծել տարրեր իրադարձությունների միջև պատճառահետևանքային կապերը, ոչ ստանդարտ մոտեցում ցուցաբերել իրենց աշխատանքում առաջացող խնդիրների լուծման նկատմամբ: Դրանք շատ կարևոր ունակություններ և կարողություններ են ավիացիոն անվտանգության ապահովման խնդիրներ իրականացնող աշխատակիցների համար:

Կարևոր է նշել, որ քաղաքացիական ավիացիայի ոլորտում պրոֆայլինգի ներդնումը հանդիսանում է ավիացիոն անվտանգության ապահովման և մեկ լրացուցիչ միջոցառում և օրանավակայանների ու ավիափոխադրողների կողմից զգալի ներդրում՝ ահարեւկության դեմ պայքարի ընդհանուր համատեքստում, որի կիրառումը զգալիորեն բարձրացնում է քաղաքացիական ավիացիայի անվտանգության ապահովման ընդհանուր մակարդակը:

¹ Профайлинг технологии предотвращения противоправных действий, Москва-2010г, С. 6.

² Տե՛ս, Ռուս-Հայերեն բառարան, Հայաստան իրատարակություն, Երևան-1982թ. Էջ 975:

³ Профайлинг технологии предотвращения противоправных действий, Москва-2010г, С. 44.

⁴ Профайлинг, учебное пособие, Москва-2008г, С. 11-12.

⁵ Профайлинг, учебное пособие, Москва-2008г, С. 42-43.

⁶ Профайлинг, учебное пособие, Москва-2008г, С. 46-47.

Գրականության ցանկ

1. Волынский-Басманов М.Ю., Эриашвили Н.Д., Профайлинг, технологии предотвращения противоправных действий, Москва-2010г.,
2. Волынский-Басманов М.Ю., Волынский В.Ю., Каменева М.Е., Прокопешкин В.И., Корнилов В.Н., Свенников А.Н., Профайлинг, учебное пособие, Москва-2008г.,
3. Волынский-Басманов М.Ю., Волынский В.Ю., Цыгулев Г.И., Корнилов В.Н., Авиационная безопасность, Москва-2005г.,
4. Конвенция о Международной Гражданской Авиации (Чикагская Конвенция): ICAO Doc.7300, издание девятое - 2006 г.
5. Руководство по безопасности для защиты гражданской авиации от актов незаконного вмешательства, ICAO Doc.8973, издание девятое - 2009 г.
6. Նարիբյան Ա.Ա., Ռուս-Հայերեն բառարան, Հայաստան իրատարակություն, Երևան-1982թ.

Арсен Погосян

Заместитель начальника главного управления
гражданской авиации при правительстве РА,
соискатель академии государственного управления РА

РЕЗЮМЕ

*Профайлинг как метод выявления лиц, которые намерены совершать
незаконные действия системы гражданской авиации*

В статье представлены основные определения профайлинга. Это означает профилирование человеческого поведения, манер и разговорных особенностей, и выяснение представляет ли опасность человек для общества или нет. Представлены общие правила осуществления профайлинга, согласно которым профайлинг является важной демонстрацией особенностей поведения пассажиров.

Ключевые слова: гражданская авиация, безопасность, идентификация террористов, психологические факторы.

Arsen Poghosyan

Deputy Director of the General Department of the Civil Aviation at the Government of the Republic of Armenia,
PhD candidate at the Public administration academy of the Republic of Armenia

SUMMARY

*Profiling as a method of identifying individuals who intend to commit
unlawful actions of the civil aviation system*

The main definitions of profiling are presented in the article. This means profiling of human behavior, manners and conversational characteristics, and to find out whether a person is a danger to society or not. General rules for profiling are presented, according to which profiling is an important demonstration of the behavior of passengers.

Keywords: civil aviation, security, profayling, identification of terrorists, psychological factors.

Ո.Ո.ԲԵՐՏ ՂԱԶԱՐՅԱՆ

ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի հայցորդ

ՀԱՐԿԱԴԻՐ ԿԱՏԱՐՄԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ԿԻՐԱԾՈՒՍՆ ՀԻՄՔԸ

Հողվածում քննության է առնվում հարկադիր կատարման միջոցների հիմքերի էության բացահայտման հետ կապված տեսական և գործնական մեկնաբանությունները։ Սասնավորապես, քննարկման առարկա է դարձվել կատարողական թերթի, կատարողական մակագրության թերթի, ինչպես նաև «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 88-րդ հոդվածի 4-րդ մասի պահանջների էությունը։ Բացահայտվել է դրանց տեղը և նշանակությունը իրավական համակարգի մեջ։

Հիմնարարեր- Դատական ակտերի հարկադիր կատարում, կատարողական վարույթ, կատարողական թերթ, կատարողական մակագրության թերթ, հաճրային դրամական պահանջ, հարկադիր կատարման միջոցների կիրառման հիմք։

Հարկադիր կատարման հիմքերի բովանդակությունը սահմանող և կատարողական վարույթը սկսելու համար ներկայացվող փաստարդերի ամբողջությունն ընդունված է անվանել կատարողական փաստարդեր։

Կատարողական փաստարդութը կարող է ունենալ ինքնուրույն նշանակություն և տարածառված լինի կատարման հիմքը սահմանող փաստարդերից։ Միաժամանակ կատարման հիմքը սահմանող փաստարդութը կարող է համարվել նաև կատարողական փաստարդութը։

Մեկ այլ դեպքում, սահմանվում է, որ կատարողական փաստարդեր՝ դրանք օրենքով սահմանված փաստարդերն են, որոնք ենթակա են հարկադիր կատարման դատական ակտերի հարկադիր կատարումն ապահովող մարմինների կողմից օրենքով սահմանված կարգով, երբ պարտապանը հրաժարվում է իր կամքով իրականացնել կատարողական փաստարդուվ ամրագրված իր պարտավորությունը³։ Ընդ որում, պարտապանի կատարողական փաստարդութը կատարելուց հրաժարվելը պարտադիր պայման չէ, որպեսզի փաստարդութը համարվի կատարողական, քանի որ կատարողական փաստարդուվ հարկադիր կատարման են ենթակա նաև պարտապանի գույքի վրա արգելանք նմելու գործողությունները և։

Ուսումնասիրելով կատարողական փաստարդերի վերաբերյալ գրականության մեջ առկա կարծիքները, ՀՀ օրենսդրությունը՝ կարող ենք եզրահանգել, որ կատարողական փաստարդութը տեսական և ոչ թե օրենսդրական եզրույթ է։ Այդ իսկ պատճառով էլ կատարողական փաստարդերը կրացահայտենք այն ծավալով, որ ծավալով այն ընկալվում է ՀՀ օրենսդրությամբ։

«Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 4-րդ հոդվածի համաձայն՝

հարկադիր կատարման միջոցների կիրառման հիմքերն են։

• «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքով սահմանված կարգով տրված կատարողական թերթը,

- կատարողական մակագրության թերթը,
- «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի⁶ 88-րդ հոդվածի 4-րդ մասի պահանջների պահպանման ներկայացված դիմումը։

Կատարողական թերթ. Կատարողական թերթն իրենից ներկայացնում է դատարանի կողմից տրված փաստարդութ՝ կատարողական մարմիններին իրականացնելու պարտատիրոջ՝ դատական ակտով հավաստվող իրավունքները։ Ընդ որում, կատարողական թերթը միջոց է, որը հնարավորություն է ընձեռում պարտատիրոջ համար հարկադիր կարգով իրացնել իր՝ դատական ակտով հավաստվող իրավունքները՝ դատական ակտերի հարկադիր կատարումն ապահովող մարմինների միջոցով⁷։

«Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքով սահմանվում է, որ կատարողական թերթը տրվում է՝

1) դատարանի վճիռների, դատավճիռների, որոշումների և դատարանի արձակած վճարման կարգադրությունների հիման վրա։

2) արբիտրաժային տրիբունալների վճիռների հիման վրա։

3) Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերով նախատեսված դեպքերում օտարերկրյա դատարանների և արբիտրաժային տրիբունալների վճիռների և որոշումների հիման վրա։

4) Հայաստանի Հանրապետության անդամակցությամբ (մասնակցությամբ) գործող միջազգային դատարանի (արբիտրաժի) դատական

վճիռների կամ որոշումների հիման վրա:

5) Ֆինանսական համակարգի հաշտարարի որոշումների հիման վրա:

Նշված ակտերի հիման վրա տրամադրվում է միատեսակ կատարողական թերթ՝ անկախ նրանից, թե այդ կատարողական թերթով ինչպիսի գործողություններ են իրականացվելու: Մասնավորապես, «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 21-րդ հոդվածով սահմանվում է, որ կատարողական թերթում պետք է նշվեն՝

1) կատարողական թերթ տված դատարանի անվանումը.

2) գործը, որի հիման վրա տրվել է կատարողական թերթը և դրա համարը.

3) կատարման ենթակա դատական ակտի կայացման տարին, ամիսը և ամսաթիվը.

4) կողմերի (պարտապանի և պահանջատիրոջ) անունը, ազգանունը, հայրանունը, իրավաբանական անձի անվանումը, նրանց բնակության (գտնվելու վայրի) հասցեները, սոցիալական քարտի համարը՝ դրա առկայության դեպքում, իրավաբանական անձի՝ հարկ վճարողի հաշվառման համարը և պետական գրանցման կամ պետական գրանցման վկայականի համարը, բացառությամբ օրենքով նախատեսված դեպքերի: Պարտապանի անձնագրային տվյալները, ինչպես նաև պարտապան-իրավաբանական անձի՝ հարկ վճարողի հաշվառման համարը և պետական գրանցման կամ պետական գրանցման վկայականի համարը կարող են չնշվել, եթե գործի ըննության ընթացքում դատարանը չի կարողացել ստանալ այդ տվյալները.

5) դատական ակտի եզրափակիչ մասը.

6) դատական ակտի օրինական ուժի մեջ մտնելու տարին, ամիսը և ամսաթիվը.

7) կատարողական թերթ տալու տարին, ամիսը, ամսաթիվը և այն կատարման ներկայացնելու ժամկետը:

Ի հակադրություն սրա, օրինակ՝ Մեծ Քրիտանիայի քաղաքացիական դատավարության կանոններով սահմանվում է, որ կախված կատարման ենթակա գործողությունների բովանդակությունից, անհասկանալի է դրա նշանակությունը: Կարծում ենք նման իրավիճակներում կարելի է կատարողական վարույթը հարուցել անկախ կատարողական թերթի առկայությունից: Եթե կատարողական թերթի հիմք հանդիսացնող փաստարդում առկա են այն բոլոր նվազագույն պահանջները, որոնք նշվում են «Դատական ակտերի

հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքով կատարողական թերթի բովանդակության համար, ասպա անհմաստ է լրացուցիչ ծանրաբեռնել կատարողական վարույթին նախորդող գործընթացները: Օրինակ՝ Ֆրանսիական օրենսդրությունն այս կապակցությամբ սահմանում է, որ կատարողական վաստարդի առկայությունը պարտադիր չէ այնպիսի կատարողական գործողություններ իրականացնելիս, որոնք իրենց բնույթով ապահովող են. դրանց առկայությունը պարտադիր է դառնում միայն պարտապանի գույքի նկատմամբ բռնագանձում տարածելիս:

Այդ իսկ պատճառով առաջարկում ենք «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 4-րդ հոդվածում և դրան թղթակցող այլ հոդվածներում ևս կատարողական թերթը որպես հարկադիր կատարման միջոցների կիրառման հիմք սահմանել բացառապես այն դեպքերում, եթե կատարման ենթակա գործողությունների էությունը ոչ բավարար չափով է բացահայտված համապատասխան մարմինների կողմից ընդունված վճիռներով կամ որոշումներով, իսկ համապատասխան դատավարական օրենքներով կայացվելիք ակտերի պարտադիր պայման սահմանել «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 21-րդ հոդվածում նշված պայմանները: Արդյունքում, անձանց իրավունքների պաշտպանության արդյունավետությունը ժամանակի և այլ միջոցների խնայողության տեսանկյունից կրաքանակ:

Սեր կարծիքով, կատարողական թերթի գործառույթները պետք է կայանան հետևյալ երկու ուղղություններով:

Առաջին: Կատարողական թերթով պետք է հավաստվեն պարտատիրոջ իրավունքները և պարտապանի պարտականությունները, և այն փոխանցելի գույքի պահանջի գծով որոշ դեպքերում կատարի նաև արժեթղթերի ֆունկցիա: Այլ կերպ՝ կատարողական թերթը, որը տրված է փոխանցելի գույքի համար, պետք է հնարավորություն ընձեռի պարտատիրոջը այն քաղաքացիական շրջանառության մեջ մտցնելու, դարձնելու առուժախի, գրավի և այլ պայմանագրերի առարկա:

Արդյունքում, դատական ակտերի հարկադիր կատարման մարմինները կատարողական թերթի հիման վրա կատարողական վարույթ կվարողանան հարուցել նաև այն դեպքում, եթե պարտատերը նյութական օրենսդրությամբ սահմանված կանոնների շրջանակում, կատարողական թերթի վրա համապատասխան փոխանցագիր կատարած կլինի այլ անձի անունով (պահանջի գիշում), իսկ կատարողական թերթի դատական ակտերի հարկադիր կատարման մարմինների կամ կատարողական վարույթուն կատարան նաև նոր պարտատերը:

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Կարծում ենք, որ նմանատիպ ինստիտուտի ներմուծումն անհրաժեշտություն է թեկուզ այն պատճառով, որ, այսօր Հայաստանում լայն թափ է ստացել պարտքերի հավաքագրման ծառայությունների մատուցումը: Նմանատիպ ծառայությունների գարգաղման համար պետք է հնարավորություն ընձեռել այդ ընկերություններին զարգանալ և պարտքերի հավաքագրման ծառայություններին կից հնարավորություն ընձեռել գնել տարատեսակ կազմակերպությունների պահանջների պորտֆելը: Արդյունքում, օրինակ՝ Վարկային կազմակերպությունները գերծ կմնան պարտքերի հավաքագրման գործընթացից և իրենց ներուժը կուղղեն բուն վարկային գործառույթների իրականացմանը, իսկ պարտքեր հավաքագրողներ կմասնագիտանան պարտքերի հավաքագրման ուղղությամբ:

Երկրորդ Կատարողական թերուվ պետք է հարկադիր կատարման ենթարկվեն այն բոլոր վճիռները և որոշումները, որոնց հարկադիր կատարումն անհնար է բացառապես վճռի կամ որոշման ներկայացման միջոցով: Այդպիսի անհնարինությունը կարող է առաջանալ օրինակ հատկապես բարդ գործերով, եթե մեկ դատական ակտով մի քանի հայցվոր և/կամ մի քանի պատասխանողներ կան և կատարողական մարմնի համար կարող են դժվարություններ առաջանալ յուրաքանչյուր պարտավորության գծով պարտատիրոջ իրավունքները և պարտապանի պարտականությունները որոշելիս:

Կատարողական մակագրության թերք Կատարողական մակագրությունը համեմատաբար նոր ինստիտուտ է ՀՀ օրենսդրության մեջ, որը բացի «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքից, կարգավորվում է նաև «Նոտարիատի մասին» ՀՀ օրենքով¹⁰: Այս ինստիտուտը կիրառվում է նաև օտարերկրյա օրենսդրության մեջ:

«Նոտարիատի մասին» ՀՀ օրենքի 18.1-րդ գլխով սահմանվում է, որ պարտապանից դրամական գումարներ բռնագանձելու կամ գույք (իր) կամ փաստաթուր հանձնելու կամ սեփականության իրավունքը փոխանցելու՝ պարտատիրոջ պահանջը կատարելու համար նոտարն իր վավերացրած գործադրի վերաբերյալ կատարում է կատարողական մակագրություն: Կատարողական մակագրությունը կատարվում է, եթե կողմերի միջև կնքվել է նոտարական կարգով վավերացված համաձայնագիր, որով կողմերը համաձայնվում են տվյալ նոտարի վավերացրած գործարքից բխող գումար վճարելու կամ գույք (փաստաթուր) հանձնելու կամ սեփականության իրավունքը փոխանցելու պարտավորությունը չկատարելու դեպքում նոտա-

րի կողմից կատարողական մակագրություն կատարվելու վերաբերյալ:

Կատարողական մակագրությունը կատարվում է, եթե կողմերի համաձայնությամբ դրամական գումարներ կամ գույք (իր) կամ փաստաթուր հանձնելու կամ սեփականության իրավունքը փոխանցելու՝ պարտապանի պարտավորությունը կատարվելու է նոտարական ակտեր կայացնելու կամ նոտարական գործողություններ կատարելու միջոցով:

Ընդ որում, կատարողական մակագրությունը կատարվում է պարտատիրոջ դիմումի հիման վրա՝ կատարողական մակագրության թերթ տրամադրելով:

Կատարողական մակագրության թերթ տալու պայմանների մասով «Նոտարիատի մասին» ՀՀ օրենքով սահմանվում է, որ կատարողական մակագրության թերթը տրվում է հետևյալ պայմանների միաժամանակյա առկայության դեպքում, եթե՝

1) ներկայացվում են նոտարական կարգով վավերացված փաստաթորոջ, որոնք հաստատում են պարտատիրոջ հանդեպ պարտապանի անվիճելի պարտավորությունը, և բացակայում է պարտատիրոջ հանդիպական պարտավորությունը.

2) առկա են «Նոտարիատի մասին» ՀՀ օրենքի 82.1-ին հողվածի 2-րդ և 3-րդ մասերով նախատեսված հիմքերը.

3) պարտատերը ներկայացնում է պարտքը բռնագանձելու կամ չկատարված պարտականությունը կատարելու համար նոտարին կատարողական մակագրություն տալու համար դիմելու մասին պարտապանին պատշաճ կարգով ծանուցելու վերաբերյալ ապացույց:

Կարծում ենք, որ նմանատիպ իստիտուտի ներմուծումը բացառապես դրական կարող է ազդել քաղաքացիական շրջանառության վրա: Սակայն, մեր կարծիքով, պետք չէր սահմանափակվել միայն նոտարական կատարողական մակագրության թերթերով, այլ նաև հնարավորություն պետք է սահմանվեր քաղաքացիական շրջանառության մասնակիցներին նոտարական վավերացում չպարունակող, սակայն իրենց բնույթով տիպային հանդիսացող գործարքներից բխող պարտավորությունների հարկադիր կատարումը ևս իրականացնել դատական ակտերի հարկադիր կատարման ծառայության միջոցով: Այսպես՝ կառավարության կամ այլ իրավասու մարմինների կողմից հաստատված օրինակելի պայմանագրերից բխող պարտավորությունների հարկադիր կատարումը ևս ենթակա է կատարման դատական ակտերի հարկադիր կատարման ծառայատիրյան կողմից, եթե այդ կապակցությամբ պարտավորության կողմերը վերապահում են կատարել դրա հարկադիր կատարման

կապակցությամբ և դրա մասին տեղեկացրել դատական ակտերի հարկադիր կատարման ծառայությանը: Կարծում ենք, որ այս գործիքը ևս կարող է խթան հանդիսանալ քաղաքացիական շրջանառությունը աշխատացնելու համար, քանի որ սրա միջոցով գործարքի կողմերը երաշխավորում են իրենց իրավունքների հնարավորինս արագ իրացումը:

«Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 88-րդ հոդվածի 4-րդ մասի պահանջների պահպանմամբ ներկայացված դիմումը որպես հարկադիր կատարման հիմք: Հարկադիր կատարման նշված հիմքն առավելապես վերաբերում է հանրային իրավական դրամական պահանջների հարկադիր կատարմանը, ինչպիսի պրակտիկա առկա է նաև օտարերկրյա օրենսդրության մեջ: Այս առումով կարծում ենք, որ օրենսդրությունը է սահմանափկեր միայն «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 13-րդ գլխով, այլև պետք է սահմանվեր, որ օրենքով սահմանված այլ դեպքերը ևս կարող են հանդիսանալ հարկադիր կատարման հիմք: Այսպես՝ «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 88-րդ հոդվածի 4-րդ մասի տրամաբանության շրջանակներում հարկադիր կատարման ծառայության միջոցով կարող են կատարվել նաև ՀՀ Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ օրենսգրքով¹² նախատեսված տույժերից վարչական իրավախախտում կատարելու գործիքը կամ անմիջական օրյեկտ հանդիսացող

առարկայի բռնազրավումը: Հատկանշկան է, որ նմանատիպ փորձ առկա է օտարերկրյա օրենսդրության մեջ ևս:¹³

Այսպիսով՝ կատարված ուսումնասիրության արդյունքում կարող ենք եզրահանգել, որ

1. անհրաժեշտ է կատարողական թերթի առկայությունը ոչ բոլոր դեպքերում դիտարկել որպես կատարողական վարույթ հարուցելու հիմք: Այդպիսի հիմք կարող է հանդիսանալ նաև հարկադիր կատարման իրավունքը սահմանող ակտը, եթե այն իր մեջ պարունակում է օրենքով կատարողական թերթի եռությանը ներկայացվող պահանջները:

2. Կատարողական թերթին որոշ դեպքերում պետք է օրենքով ընձեռնել գործառույթներ, որոնք հնարավոր կդարձնեն դրանց շրջանառությունը քաղաքացիական հարաբերությունների մեջ:

3. Բացի նոտարի կողմից վավերացված գործարքներից բխող պարտականություններից հարկադիր կատարման պետք է ենթարկել նաև կառավարության կամ այլ իրավասու մարմինների կողմից հաստատված օրինակելի պայմանագրերից բխող պարտականությունները, եթե գործարքի կողմերը նախապես այդ մասին համաձայնություն են կայացրել:

4. Բացի հանրային դրամական պահանջների հարկադիր կատարման հնարավորությունից այդպիսի հնարավորություն պետք է նախատեսել ցանկացած այլ դեպքում, եթե առանձին օրենքով այդ կապակցությամբ դրույթ կահմանվի:

¹ Տե՛ս, Վալեև Դ.Խ. Исполнительные документы как основания принудительного исполнения // Арбитражный и гражданский процесс. 2000. N 2, С. 53-56. Бабиев В.Г. Исполнительный документ. Есть ли вопросы?// Бюллетень Министерства юстиции РФ. 2002. N4, С. 53-57. Пиворез О.В. Статья 7 ФЗ «Об исполнительном производстве» в контексте конституционных установлений и приоритетов // Правовая политика и правовая жизнь. 2002. N 3, С. 194-196.

² Տե՛ս, Վալեև Դ.Խ. Система процессуальных гарантий прав граждан и организаций в исполнительном производстве. Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук, Казань, 2009, С. 43-44.

³ Տե՛ս, Настольная книга судебного пристава-исполнителя: Справочно-методическое пособие / Отв. ред. Яркое В.В. - М.: Издательство БЕК, 2000, С.153.

⁴ Տե՛ս, Кузнецов Е.Н. Исполнительное производство Франции. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук, Екатеринбург, 2004, С. 105.

⁵ Տե՛ս, ՀՀՊՏ 1998.06.15/12(45):

⁶ Տե՛ս, ՀՀՊՏ 2004.03.31/18(317):

⁷ Տե՛ս, Гладышев С.И. Исполнительное производство в английском и российском праве. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. М., 2001, С. 28.

⁸ Տե՛ս, <https://www.justice.gov/courts/procedure-rules/civil/pdf/schedule1/rscorder46.pdf> ինտերնետային կայքէջը 28.03.2017թ. դրույթամբ:

- ⁹ Stéu, Кузнецов Е.Н. Исполнительное производство Франции. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Екатеринбург. 2004, С. 106.
- ¹⁰ Stéu, <<ՓS 2002.01.10/2(177) Հոդ.2:
- ¹¹ Stéu, Кузнецов Е.Н. Исполнительное производство Франции. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Екатеринбург. 2004, С. 105, Научно-практический комментарий к Федеральному закону “Об исполнительном производстве. Постатейный, 2-е издание, исправленное, переработанное и дополненное. Под ред. В.М. Шерстюка, М.К. Юкова. Городец, 2004, Եջ 26 և այլ աշխատություններ:
- ¹² Stéu, ՀՍՍՀ 1985/23:
- ¹³ Stéu, Валеев Д.Х. Система процессуальных гарантий прав граждан и организаций в исполнительном производстве. Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук, Казань, 2009, С. 175.

Роберт Казарян
Соискатель Государственной академии
управления Республики Армения

РЕЗЮМЕ

Основание применения мер принудительного исполнения

В статье представлены теоретические и практические толкования, связанные с раскрытием сути оснований мер принудительного исполнения. В частности, предметом рассмотрения стала суть исполнительного листа, листа исполнительного распоряжения, а также требований части 4 статьи 88 Закона Республики Армения “Об основах администрирования и административном производстве”. Раскрыты также их место и значение в правовой системе.

Ключевые слова: принудительное исполнение судебных актов, исполнительное производство, исполнительный лист, лист исполнительного распоряжения, публичное денежное требование, основание применения мер принудительного исполнения.

Robert Ghazaryan
Applicant of the Public Administration
Academy of the Republic of Armenia

SUMMARY

Basis for applying compulsory enforcement measures

The article examines the theoretical and practical comments to the disclosure of the nature of compulsory enforcement measures' bases. In particular, the subject of the discussion is the essence of the writ of execution, performance note paper with the “Principles of Administration and Administrative Proceedings of the Republic of Armenia” Law Article 88 (4) requirements. Their place and importance in the legal system is revealed.

Keywords: compulsory enforcement of judicial acts, enforcement proceedings, writ of execution, enforcement note sheet of the monetary claim, basis for applying compulsory enforcement measures.

ՄՀԵՐ ՎԱՍԻԼՅԱՆ

ՀՀ Ազգային ժողովի աշխատակազմի իրավաբանական վարչության իրավախորհրդատվական բաժնի գխավոր մասնագետ,
ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետ՝ մագիստրոս,
ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի ինստիտուտի հայցորդ

ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՏԻՊԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԴԻՐՅ. ՏԵՍԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

Հոդվածում հեղինակը հանգամանորեն քննարկում է պետությունների պատմական տիպաբանության հիմնախնդիրը, մասնավորապես վերլուծվել են ֆորմացիոն-տնտեսական և քաղաքակրթության մուտքումները:

Հիմնարարեր՝ պետություն, պետականություն, տիպաբանություն, ֆորմացիոն-տնտեսական, քաղաքակրթական, կառավարման ձև:

Պետությունների տիպաբանության հիմնահարցը արդի իրավագիտության խնդիրներից մեկն է: Դեռևս անտիկ դարաշրջանի իրավաբանական հայեցակարգերում քննարկվող թեմաներից էր պետությունների դասակարգման հիմնահարցը: Անտիկ դարաշրջանի մտածողները (Հերակլիտես, Սոկրատես, Պլատոն, Արիստոտել, Կիկերոն և այլք) պետության (պոլիս) կառուցվածքը դիտում են որպես տիեզերական կառույցի (կարգի) արտացոլում: Աշխարհում տեղի ունեցող ամեն ինչի հիմքում ընկած է համընդիանուր աստվածային իրավունքը, որը նրանք նույնացնում էին տիեզերական լոգոսին (քանականությանը), քանզի «ամեն ինչ կատարվում է համաձայն այս լոգուսի»:

Անտիկ մտածողները պետության տարրեր ձևերը բաժանում էին երկու խմբի՝ ճշմարիտ և ոչ ճշմարիտ: Ընդ որում, նրանք պետության ճշմարիտ ձևերի խմբում դասում էին այն ձևերը, որոնցում իշխանությունն է օրենքների հիման վրա և ի շահ ընդհանուրի, իսկ ոչ ճշմարիտ ձևերի խմբում՝ նրանց, որոնցում իշխանությունը չի հենվում օրենքի վրա և ծառայում է սուսկ կառավարողների շահերին:

Հենվելով նման նոտեցման վրա՝ պյութագորասականները մեծարում էին օրինապահությունը և «լավ օրենքները», իսկ պետական կառավարման նպատակը համարում էին անհատական և ընդհանուր գործերի, մարդկային հարաբերությունների կարգավորումը: Պյութագորասականները կառավարման ազնվապետական ձևի կողմնակից էին (փոքրաթիվ լավագույնների, գիտակ մարդկանց), քանի որ լոկ քչերն են օժտված այդ ունակությամբ:

Այս առումով, Պլատոնն առանձնացնում է կառավարման երեք ճշմարիտ ձև՝ թագավորի իշխանությունը (օրինական միապետությունը, այսինքն՝

մեկ անձի կառավարումը օրենքների հիման վրա), ազնվականությունը (քչերի օրինական իշխանությունը) և օրինական ժողովրդավարությունը (դեմոսի իշխանությունը օրենքների հիման վրա) ու, համապատասխանաբար, երեք ոչ ճշմարիտ ձև՝ բռնատիրությունը (մեկի անօրինական իշխանությունը), օլիգարխիան (քչերի անօրինական իշխանությունը) և անօրինական ժողովրդավարությունը (օրենքների վրա չիհմնված դեմոսի իշխանությունը):

Նույն դիրքերից Արիստոտելը գրում էր, պոլիտիան (մեծամասնության կառավարումն օրենքների հիման վրա), իսկ երեք ոչ ճշմարիտ ձևերն են՝ բռնատիրությունը, օլիգարխիան և ժողովրդավարությունը (օրենքների վրա չիհմնված դեմոսի՝ մեծամասնության կառավարումը):

Տիրանիայի (ոչ օրինական միապետությունը, բռնակալությունը) հակառի քաղաքական և իրավական, ձևերի սկզբունքային ընդհանուրությունը, միասնականությունը հետազոտողներին հիմք են տվել խոսել Արիստոտելի ուսմունքում իրավական պետության հայեցակարգի մասին⁴:

Հելլենիզմի դարաշրջանի մեծ մտածող Պոլիրուսը (մ.թ.ա. 200-120թթ.) առավել հանգամանորեն է անդրադաել պետական կառավարման ձևերի տիպականացման հիմնահարցին: Պոլիբուսը կարևորում է պետական ձևերի փոփոխությունների գաղափարը: Հետևելով Պլատոնին՝ նա ընդգծում է պետության որոշիչ դերը: «Ինչպիսին էլ լինի ձեռնարկը, որա հաջողության ու անհաջողության կարևորագույն պատճառ պետք է համարել պետական կառուցվածքը»⁵:

Պոլիբիոսը կարևոր նշանակություն է տալիս սովորութային իրավունքի նորմերին ու գրավոր օրենքներին՝ դրանք համարելով յուրաքանչյուր

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

պետությանը բնորոշ հիմնական սկզբունքներ: Դրանք «քարեկրորդություն ու չափավորություն են ներմուծում մարդկանց անձնական կյանքում, իսկ պետության մեջ հաստատում են հեղություն և արդարություն»⁸: Նա համապատասխանություն է տեսնում սովորույթների, օրենքների և պետական կարգերի միջև:

Պետության տիպաբանության չափանիշը հոռմեական նշանավոր գործիչ ու մտածող Կիկերոնը (մ.թ.ա. 106-43թթ.) տեսնում էր պետությունը կառավարող անձանց բնավորության ու կամքի մեջ: Հետևելով Պոլիբիոսին, Կիկերոնն ընդունում է պետության երեք պարզ ձևի գոյությունը՝ բազավորական իշխանություն (միապետություն), օպտիմատների (լավագույնների, ազնվականների) իշխանություն, ժողովրդի իշխանություն (ժողովրդավարություն): Թագավորական Իշխանությունը առանձնանում է իր բարի կամեցողությամբ, օպտիմատներինը՝ ինաստությամբ, ժողովրդավարությունը՝ ազատությամբ: Դրանցից ոչ մեկը կատարյալ չէ՝ յուրաքանչյուրը միայն հանդուժելի է և բովանդակում է տարրեր, որոնք հանգեցնում են քայրայման: Թագավորական իշխանությունը միանձնյա է, քաղաքացիներից օտարված են օրենսդրական և որոշումներ կայացնելու իրավունքները: Օպտիմատների իշխանությունը ևս ժողովրդին գրկում է իշխանություն իրականացնելու իրավունքից, հետևաբար ազատությունից: Ժողովրդի իշխանությունը խարսխված է հավասարության վրա:

Կառավարման ձևերի անկատարությունը Կիկերոնը տեսնում է այն բանում, որ դրանք չեն նախատեսում «հասարակական դրության աստիճանները» յուրաքանչյուր ձև առավելություն է տալիս քաղաքացիների որոշակի խմբին՝ անտեսելով մյուսների շահերը: Դրա հետևանքով պետությունը գրկում է հավասարակշռությունից և կայունությունից, միապետությունը վերածվում է բռնապետության, օպտիմատների իշխանությունը՝ մեծահրուտների ու ազնվականների խմբավորման օլիգարքիայի, իսկ ժողովրդավարությունը՝ անիշխանության, ամենաքողության, ամբոխի բռնատիրության: Կառավարման վատրարագոյն ձևը քոնսայնությունն է, քանզի դրա օրոր արդարությունը խսպան բացակայում է, գոյություն չունի ժողովրդի ընդհանուր կազ իրեն իրավունքի և մարդկանց համաձայնություն: Լավագույնը խառը ձևն է, որն առաջանում է երեք պարզ ձևերի առավելությունների «համաշափ միախառնման» միջոցով, մինչդեռ պարզ ձևերում այդ արժանիքները ներկայացված են միակողմանի և մեկուսի: Խառը ձևի շնորհիվ հաստատվում է հավասարություն և հատկապես պետականության կայունություն, որոնք օրինակելի պետական կառույցի չափանիշներն են:

Կիկերոնի քաղաքական դիրքորոշման էությունը հանգում է այն բանին, որ նա առաջադրում է ընդհանուր իրավակարգի շրջանակներում հռոմեական հասարակության սոցիալական բոլոր խավերի «համընդիանուր համաձայնության» սկզբունքը: Այս «միջնակետային» դիրքորոշումն արտահայտվել է նաև նրա «օպտիմատների» և «պոպուլյարների» միջև խուսանավելու այն հանգմունքում, որ և՛ նրանց, և՛ մյուսների իրական շահերը կարող են համակցվել «ընդհանուր համաձայնության» շրջանակներում: Միայն ծայրահեղ դեպքում, երբ վտանգի առջև է հայտնվում պետության ողջ քարեկեցությունը, իրեն ժողովրդի ընդհանուր գործ, վերջինիս համաձայնությամբ պետական գործիշը կարող է «կարգ հաստատել պետությունում իրեն դիկտատոր»:

Խառը հասարակարգի լավագույն օրինակը Կիկերոնը համարում է Հռոմեական պետությունը, որը համակցում է թագավորության, ազնվապետության (սենատի) և ժողովրդավարության հատկանիշները¹⁰:

Պետության տիպաբանության հիմնախնդրին անդրադարձել է նաև միջնադարյան խոշորագույն մտածող, աստվածաբան Թումա Արվինացին (1226-1279թթ.) նայելով անտիկ դարաշրջանի ավանդույթներին՝ առանձնացնում է պետական կառավարման երեք հիմնական («մաքուր») ձև՝ միապետություն, ազնվապետություն, պոլիտրա և երեք խեղաքյուրված ձև՝ բռնապետություն, օլիգարխիա և դեմագոգիա (ժողովրդավարություն): Պետության անդամների ընդհանուր բարիքի տեսանկյունից նա տարբերակում է արդար (քանական-պատշաճ) կառավարումը և անարդար կառավարումը: Այս սկզբունքը էլ նա տարբերակում է «քաղաքական» և «քոնսապետական» իշխանությունը: Այսպես, քաղաքական միապետությունը, այսինքն՝ օրենքների և պայմանագրերի հիման վրա իրականացվող կառավարման միապետական ձևը Արվինացին հակադրում է բռնապետությանը, այսինքն այն կառավարմանը, որն իրականացվում է բռնակալի շահերից ելնելով և անօրինականության տիրապետման պայմաններում¹¹:

Արվինացին պետական իշխանության առավել բռնական ձև համարում է միապետությունը, որի նապատակահարմարությունը հիմնավորում է համանմանության մերողով, գոյություն ունի մեկ Աստված, մեկ հոգի մարմնում և այլն: Ինչպես նաև ընթանում քամուն հակառակ՝ նավապետի կամքով, ճիշտ այդպես էլ պետական նավն ընթանում է ավելի լավ, երբ ունենում է մեկ կառավարիչ միապետ: Այնուամենայնիվ, մաքուր միապետությունը բռնակալության վերածվելու հնարավորություն ունի (եթե չկան միապետի իշխանությունը զապող հաստա-

տուրյուններ), որովհետև միապետությունն ընդգրկում է կառավարման թե՛ լավագույն, թե՛ վատագույն կողմերը: Ուստի, ենելով մարդկային գոյության իրական պայմաններից և ժամանակի քաղաքական իրավիճակից, Արքինացին առավել ընդունելի է համարում կառավարման խառը ձեր (Երեք «մաքուր» ձեկի հիմքի վրա): Ընդ որում, միապետը մարմնավորում է պետության միասնությունն ու հզորությունը, կառավարում համաձայն պետության օրենքների իր գործողություններում սահմանափակված լինելով գործող իրավական նորմերով: Բացի այդ, կառավարողները պետք է հաշվի առնեն «ժողովրդի կամքը», բոլոր քաղաքացիներին ներգրավեն պետության կառավարման գործում, ինչը սոցիալական խաղաղության և համաձայնության, պետական կառույցի ամրապնդման անհրաժեշտ պայմանն է ու երաշխիքը: Այսպիսով, նա նախընտրում է միապետությունը սահմանափակված ոչ միայն օրենքներով, այլև ազնվապետության ու ժողովրդապետության տարրերով:

Արքինացու պետական հայացքները նշանակալի ազդեցություն քողեցին ոչ միայն իր, այլև նոր և նորագույն ժամանակաշրջանի իրավաքանական ուսմունքների զարգացման վրա:

Պետության տիպարանության նկատմամբ այդպիսի մոտեցումը, որը հիմնվում է օրինականության և օրինական կառավարումն անօրինականությանը հակադրելու վրա, այս կամ այն ձևով լայնորեն օգտագործվել է հետագա քաղաքական-իրավական մտքում ու որոշ չափով իր նշանակությունը պահպանել նաև Նոր և Նորագույն ժամանակաշրջանում: Պետությունների տիպարանության որմանական մոտեցումներն (հայեցակարգերը) են՝ Հեղեղի պատմական-ֆորմացիոն տեսությունը (հոգևոր ֆորմացիաների հայեցակարգը)¹², Մարքսի պատմական-ֆորմացիոն տեսությունը (տնտեսական-արտադրական ֆորմացիաների հայեցակարգը)¹³, Թոյների քաղաքակրթական մոտեցումը և պետության տիպարանության ազատական-իրավաբանական հայեցակարգը¹⁴:

Հեղեղը պետությունների տիպարանության հիմնահարցը մեկնաբանում է ոգու ազատության զարգացման և պետության տարրեր ձևերում դրա օրյեկտիվացման համաշխարհային-պատմական գործընթացի դիրքերից: «Համաշխարհային պատմությունը, - գրում էր նա, - անհրաժեշտություն է միայն ոգու ազատության հասկացությունից, քանականության պահերի և դրանով իսկ ինքնազիտակցության և ոգու ազատության զարգացում է՝ որպես համընդհանուր ոգու մեկնաբանում և իրականացնում»¹⁵: Համաշխարհային ոգու այդպիսի իրականացնումն ձևերը, ըստ Հեղեղի. «չորս համաշխարհային-պատմական թագավորություններն են՝

- 1) արևելյանը,
- 2) հունականը,
- 3) հռոմեականը,
- 4) գերմանականը»¹⁷:

Ըստ Հեղեղի, այդ թագավորությունները համաշխարհային ոգու օրյեկտիվ-պատմական ֆորմացիաներ (ձևակազմավորումներ) են, այսինքն համաշխարհային պատմության մեջ բանականության և ազատության գաղափարների զարգացում:

Այդ համաշխարհային-պատմական թագավորությունների (համաշխարհային ոգու կազմավորումների) փոխարիննամբ փոխարինվում են նաև պետության համապատասխան ձևերը արևելյան թագավորությանը համապատասխանում էր քենկրատիվանը (մեկի, հռոմեական թագավորություններին ժողովրդավարությունը կամ ազնվականությունը (այսինքն բնակչության մի մասի ազատությունը), գերմանական թագավորությանը նոր ժամանակների միապետությունը ներկայացուցչական համակարգով (բոլորի ազատությունը): «Արևելը, - գրում էր Հեղեղը, - գիտեր և գիտի միայն, որ մեկն է ազատ, հունական ու հռոմեական աշխարհը գիտի, որ որոշ անհատներ են ազատ, գերմանական աշխարհը գիտի, որ բոլորն են ազատ»¹⁸: Ըստ որում, «գերմանական աշխարհ» ասելով Հեղեղը նկատի ուներ հյուսիս-եվրոպական պետությունները, իսկ միապետություն ասելով՝ սահմանադրական միապետությունը ներկայացուցչական համակարգով և իշխանությունների բաժանմամբ:

Պետության և իրավունքի մարքսիստական տիպարանության հիմքում ընկած է Կ. Մարքսի ու Ֆ. Էնգելսի կողմից մատերիալիստական, արողետարական-դասակարգային, կոմունիստական դիրքերից՝ մշակված ուսմունքը հասարակական-տնտեսական ֆորմացիաների մասին: Ըստ մարքսիզմի, սոցիալ-պատմական զարգացման մեջ որոշիչ դեր են խաղում տնտեսական (արտադրական) հարաբերությունները, որոնք կազմում են հասարակության հիմնաշենքը, որով և պայմանավորված է դրան համապատասխանող վերնաշենքը, ներառյալ պետությունն ու իրավունքը: Այդ մոտեցման համաձայն, մարդկության ամրող պատմությունը բաժանվում է հինգ հասարակական-տնտեսական ֆորմացիայի, նախնադարյան համայնական կարգ, սարկագրական կարգ, ֆեռազական կարգ, կապիտալիստական կարգ, կոմունիստական կարգ :

Մասնավոր սեփականության և դասակարգային բաժանման վրա հիմնված, Երեք դասակարգային հակամարտ (անտազոնիստական) ֆորմացիաներին (սորկատիրական, ֆեռազական ու կապիտալիստական) համապատասխանում են պետության և իրավունքի երեք տիպ ստրկատիրական

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

պետությունը և իրավունքը, ֆեռդալական պետությունն ու իրավունքը, բուրժուական (կապիտալիստական) պետությունը և իրավունքը: Նախնադարյան կարգերի (նախնադարյան կոմունիզմի) ժամանակ դեռևս չկա պետություն և իրավունք, իսկ կոմունիզմի ժամանակ պետությունն ու իրավունքը, որպես դասակարգային երևույթներ, մահանում են: Կոմունիզմի առաջին փուլում (այսինքն սոցիալիզմի ժամանակ) պետականության և իրավունքի վերաբերյալ աշխատանքի և սպառման չափը կարգավորման համար Մարքսը խոսում է պրոլետարիատի դիկտուրայի ու բուրժուական «հավասար իրավունքի» մասին:

Հետագայում, խորհրդային մարքսիստական գրականության մեջ, մարքսիզմի հիմնադիրների կանխատեսող դրույթներին ակնհայտորեն հակառակ, սկսեցին առանձնացնել նաև պետության ու իրավունքի սոցիալիստական տիպը, որը, փաստորեն, ցույց է տվել առանց պետության և իրավունքի սոցիալիզմից լիակատար կոմունիզմին կանխատեսված անցման բացակայությունն ու հիմնագործկան լինելը:

Տնտեսական ու դասակարգային հարաբերությունները, այլ գործուների հետ միասին (հոգևոր, մշակութային և այլն), անկասկած, կարևոր նշանակություն ունեն պետության և իրավունքի ծագման, փոփոխման, զարգացման գործընթացում: Սակայն, դրանց դերի ուժացումը, որը բնութագրական է ամբողջ մարքսիզմին, ներառյալ նաև պետության և իրավունքի մարքսիստական տիպարանությունը, հանգեցնում է էական արատների:

Նման արատներից է մարքսիզմի սկզբունքային բացասական վերաբերմունքը պետության և իրավունքի նկատմամբ, դրանք որպես դասակարգային ճնշման և հալածանքի գործիքներ, որպես տիրապետման ու ճնշման մեքենաներ մեկնաբանելը:

Այսպիսով, մարքսիստական մոտեցման մեջ անտեսվում է նաև այն սկզբունքային հանգամանքը և համաշխարհային պատմության ակնհայտ փաստը, որ այս աշխարհում մարդկանց ազատությունն ի հայտ է գալիս ու զարգանում է հենց պետական-իրավական ձևերում: Ի հեճուկս մարքսիստական պատկերացուների ու գնահատականների պետության և իրավունքի իրական պատմական զարգացումն ու տիպերի փոփոխությը (վաղ պետություններից մինչև ժամանակակից իրավական պետությունները) վկայում է մարդկանց ազատության, առաջադիմության (ազատության ոլորտի և չափի ընդլայնման, ազատների բվի մեծացման) և ոչ թե մեկ դասակարգի կողմից մյուսների նկատմամբ իրականացվող բռնության, ճնշման ու տիրապետման առաջընթացի մասին:

Պետության և իրավունքի մասին մարքսիստական ուսմունքը, ներառյալ նաև պետության ու իրավունքի համապատասխան տիպարանությունը, իր էությամբ ժխտում է իրավունքի և պետության, որպես որոշակի արժեքի, որպես մարդկային մշակույթի, ազատության զարգացման մեջ նվաճման նկատմամբ ցանկացած դրական վերաբերմունք: Դա կրում է հակապետական ու հակաիրավական բնույթ, և սկզբունքորեն հակված չէ իրավագիտության ու իրավունքի և պետության իրավաբանական մեկնաբանմանը: Հետխորհրդային իրավաբանական գրականության մեջ որոշակի տարածում գտան նաև հղումները պետության և իրավունքի տիպարանության, այսպես կոչված, քաղաքակրթական մոտեցմանը: Ընդ որում, նկատի է առնվում *O. Շպենգլերի* և նրա «Եվրոպայի մայրամուտը» գրքի գաղափարների զգալի ազդեցության տակ գտնվող անգլիացի պատմաբան *Ա. Զ. Թոյմրիի* (1889-1975) ուսմունքը քաղաքակրթությունների մասին: Շպենգլերից հետո, որը ժխտում էր միասնական համամարդկային մշակույթը և խոսում էր տարրեր պարփակված մշակույթների մասին (ընդ որում, ստեղծագործական օրգանական մշակույթը, ըստ Շպենգլերի, մահանալով վերածնվում է անպատուղ մեխանիկական քաղաքակրթության), Թոյմրին խոսում է մի քանի տասնյակ մասնատված, պարփակված քաղաքակրթությունների մասին և մարդկային պատմության մեջ ժխտում է քաղաքակրթական միասնությունը: Ցուրաքանչյուր քաղաքակրթություն աչքի է ընկնում իր առանձնահատկությամբ, ունի իր սոցիալական և քաղաքական արժեքները, հայցըներն ու ճգոտումները, իր պետական-իրավական «մարտահրավերները» ստացան «պատասխանները»:

Ակնհայտ է, որ տարրեր ինքնավար քաղաքակրթությունների մասին նմանօրինակ ուսմունքի հիմն վրա, լավագույն դեպքում, կարելի է խոսել համապատասխան մասնատված քաղաքակրթություններում իշխանության կազմակերպման և նորմատիվ կարգավորման միմյանցից կտրված տիպերի մասին, սակայն անհնար է (անզամ համանմանությանը և կրկնելիությանը հղումներ անելով) հիմնավորել պետության և իրավունքի մի ինչ-որ ամրողական տիպարանություն՝ կառուցված բոլոր քաղաքակրթությունների համար ընդհանուր միասնական չափանիշի վրա: Եթե նման միասնական ընդհանուր քաղաքակրթական չափանիշը և սկզբունքը հնարավոր է ու կա, ապա պետք է ճանաչեն (հենց Թոյմրին և նրա հետևորդները) մարդկության պատմության մեջ ինչ-որ միասնական քաղաքակրթության, համամարդկային քաղաքակրթության որոշակի հայեցակարգի առկայությունը, որի քաղաքատարրերն ու քաղաքապահերն առանձին

հանրույթների և ժողովուրդների ինքնատիպ քաղաքակրթությունների մասին ժողովի ուսմունքում, ինչպես նաև տարբեր մշակույթների մասին Ըստենգլերի ուսմունքում չկա պետության և իրավունքի հիմնահարցերի որևէ հասուկ հետազոտություն, որի հիման վրա հնարավոր լիներ իրավագիտության մեջ կառուցել պետության և իրավունքի տեսական ու համապատմական նշանակություն ունեցող տիպարանություն:

20-րդ դարի վերջին և 21-րդ դարի սկզբներին ձևավորվեց իրավունքի և պետության ազատական-իրավաբանական հայեցակարգը, որի հեղինակն է ականավոր գիտնական ակադեմիկոս Վ.Ս. Ներսեսյանը:

Համաձայն ազատական-իրավաբանական հայեցակարգի՝ պետության և իրավունքի տիպերն ազատության առաջընթացի փուլերն արտացոլող մարդկանց ազատության ճանաչման ու կազմակերպման հիմնական պատմական ձևերն են²²:

Մարդկանց ազատության ու ազատ անհատի՝ որպես իրավունքի սուբյեկտի և պետության (պետական իշխանության) սուբյեկտի անհրաժեշտ ձևերի ազատական-իրավաբանական հասկացողության ու մեկնաբանման դիրքերից սկզբունքային նշանակություն ունի իրավունքի և պետության տիպարանությունն այն չափանիշներով (հիմքերով, որոնք որոշում են մարդկանց՝ որպես իրավունքի և պետության (պետական իշխանության) սուբյեկտների ճանաչման տարբեր պատմական ձևերի առանձնահատկությունը²³:

Ինչպես նշում է ակադեմիկոս Վ.Ա. Ներսեսյանը. «Հին աշխարհի պետություններում անհատը (մարդը) ազատ է ու, դրա հետ միասին, պետության և իրավունքի սուբյեկտ է՝ էթնիկական չափանիշով: Այսպես, արենական քաղաքացիներ և արենական իրավունքի սուբյեկտներ կարող են լինել արենական դեմերի (տոհմերի) անդամները, հոռմեական քաղաքագիտական համայնքի (civitas-ի) անդամներ, հոռմեական քաղաքացիներ և հոռմեական իրավունքի (ius civile-ի) սուբյեկտներ միայն քվիրտները (բնիկ հոռմեացիները): Հին աշխարհի պետությունը և իրավունքն իր տիպով էթնիկական էր»²⁴:

Պետության և իրավունքի այդ ելակետային տիպը հանդես է գալիս որպես մարդկանց ազատների ու անազատների (էթնիկական հիմքով) քածանման փաստի ճանաչման և ամրագրման անհրաժեշտ ձև, ընդ որում, ազատների տարբերությունն անազատներից իր արտացոլումն ու ամրագրումն է գտնում հենց նրանում, որ ազատներն իրավունքի և պետության սուբյեկտներ են, իսկ

անազատները (ստրոկները), համապատասխանաբար, իրավունքի ու պետության օրինակներ: Այդ տարբերությունը, այլ կերպ, անհնար է արտահայտել:

Ստրոկության հաղթահարումը միջնադարում տանում է դեպի դասային տիպի պետության և իրավունքի: Այստեղ մարդկանց ազատության առաջընթացն այն է, որ ազատության էթնիկական չափանիշը (այսինքն մի մասի ազատությունը և մյուս մասի անազատությունը) իր տեղը գիշում է ազատության դասային չափանիշին: Զարգացման այս աստիճանում (Եվրոպական ֆեոդալիզմ) ստրոկներ արդեն չկան և, այդ իմաստով, արդեն բոլորն ազատ են, սակայն այդ ազատության չափը տարբեր է առանձին խավերի ներկայացուցիչների մոտ: Այստեղ ազատությունը կրում է դասային սահմանափակումների և արտոնությունների բնույթը:

Իրավունքի և պետության այսպիսի դասային տիպի դեպքում յուրաքանչյուրը հենց որպես որոշակի դասի անդամ իրավունքի սուբյեկտ ու պետության սուբյեկտ է: Մարդկանց իրավասուրյեկտության և պետականասուրյեկտության ներդասային հավասարությունը համատեղվում է միջդասային անհավասարության տարբեր դասերի ու դրանց անդամների պետական-իրավական կարգավիճակների անհավասարության հետ:

Նոր ժամանակներում ֆեոդալիզմի հաղթահարմաք դասային կարգերին փոխարինելու է գալիս պետության և իրավունքի անհատական (անհատական-քաղաքական, անհատական-քաղաքագիտական) տիպը: Պետության ու իրավունքի այդ տիպի ժամանակ մարդն իրավունքի և պետության սուբյեկտ է որպես ինքնուրույն քաղաքական անհատ (առանձին քաղաքացի), ոչ թե որպես որոշակի էթնոսի կամ դասի անդամ: Մարդկանց, որպես իրավունքի և պետության սուբյեկտների, այսպիսի անհատականացումը տեղի է ունենում միջնադարյան ֆեոդալիզմի քայլայման ու դասային քաժանման հաղթահարման գործընթացում, որպես հետևանք մասնավոր և քաղաքական կյանքի ոլորտների առանձնացման, ոչ քաղաքական քաղաքացիական հասարակության կազմավորման, քաղաքական պետությունից դրա տարբերակման:

Իրավունքի արդի (ներկայումս իրականորեն պատմականորեն վերջին) տիպը և, համապատասխանաբար, սահմանադրականորեն ձևավորված ազատական-ժողովրդավարական իրավական պետության (ժամանակակից քառաօգտագործմանը՝ իրավական պետություն) տիպը խառը (կոմբինացիա) տիպն է, որն իր մեջ գրակացում է երկու տարբեր քաղադրատարր՝ բնական-իրավական և պողիտիվ-իրավական: Իրավունքի և իրավական պետու-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

թյան այդ ժամանակակից տիպը պայմանականութեն կարելի է անվանել բնական-պոզիտիվ (կամ մարդասիրական-քաղաքական), քանի որ այն որոշակի պետական ամբողջության տեքող (մեկ պետության մեջ ամրագրված և գործող իրավունքի միասնական համակարգի ձևով) երկու, ավանդաբար հակադիր, հիմունքների մասնավոր (անհատական-մարդկային, մարդասիրական) ու հանրային (քաղաքական, պաշտոնական-իշխանական) սկզբունքների, իրավունքի և պետության նկատմամբ բնական-իրավական ու պոզիտիվ-իրավական մոտեցումների պրագմատիկ համաձայնեցվածության և համագործակցության արդյունք²⁵։ Տվյալ տիպի էական նորույթը որոշող բնական (բնական-իրավական, մարդասիրական) քաղաքատարքն այն է, որ այստեղ առաջին անգամ պետականորեն ամրագնդվում, պաշտոնեական-իշխանական ձևով հաստատվում ու պոզիտիվացվում են մարդու որոշակի բնական իրավունքները և ազատությունները, դրանց տրվում է իրավաբանական (պետական-հարկադիր) ուժ, ու ճանաչվում է դրանց գերապատվությունը գործող միասնական պոզիտիվ իրավունքի այլ աղբյուրների նկատմամբ։ Նման տիպի շրջանակներում մարդու սահմանադրականորեն ամրագրված բնական իրավունքներն

ու ազատությունները պարտադիր են պետության համար։ Դրանք որոշում են և ամբողջ պոզիտիվ իրավունքի, և պետության իրավական բնույթը²⁶։

Այսպիսով, անհրաժեշտ է արձանագրել, որ պետությունների տիպաբանության հիմնահարցը միշտ էլ գտնվել է փիլիտիվների և իրավաբանների սկզբունքության կենտրոնում, սակայն ինչպես նկատեցինք, մինչև այժմ քննարկվող հարցի վերաբերյալ միատեսակ մոտեցում գոյություն չունի, որը պայմանավորված է ոչ միայն հիմնախնդրի բարդությամբ, այլև մոտեցումների, հայեցակարգերի իրավաֆիլիստիվայական հիմքերի բազմազանությամբ։ Այս բոլորը հիմնավորում են պետությունների տիպաբանության հիմնախնդրի հետազոտության արդիականությունը, նրա տեսական և կիրառական նշանակությունը։

¹ Տե՛ս, Խաբիւլին Ա. Գ. Թեօրետико - մեթոդологические проблемы типологии государства. Дисс. ... док. юрид. наук. СПб., 1997; Կուլյով Մ. Օ. Թեօրետические проблемы типологии форм государства. Дисс. ... канд. юрид. наук. М., 2008.

² Սանրաման տե՛ս, Ներսեսյան Վ. Ս. Политические учения Древней Греции. М., 1979.

³ Տե՛ս, Դրобышевский С. А. История политических и правовых учений. Основные классические идеи. 2-е изд., доп. М., 2007. С. 26-27, 34-45, 48-55.

⁴ Տե՛ս, История государственно - правовых учений: Учебник. Отв. ред. В. В. Лазарев. М., 2006, С. 98-99.

⁵ Տե՛ս, նույն տեղը, էջ 114-115:

⁶ Տե՛ս, Нерсесянц Վ. Ս. История политических и правовых учений: Учебник. М., 2010, С. 84.

⁷ Տե՛ս, Полибий. Всеобщая история. Книга первая. Книга шестая, С. 5-9.

⁸ Տե՛ս, նույն տեղը:

⁹ Տե՛ս, История государственно - правовых учений. Учебник. Отв. ред. В. В. Лазарева. М., 2006, С. 119.

¹⁰ Տե՛ս, նույն տեղը:

¹¹ Տե՛ս, Христианские мыслители. СПб., 1997, С. 126-127.

¹² Տե՛ս, Нерсесянц Վ. Ս. Философия права Гегеля. М., 1998.

¹³ Մարքսистско-ленинская общая теория государства и права. Основные институты и понятия. М 1970, С. 223-240.

¹⁴ Տե՛ս, Тойнби А. Ջ՛. Постижение истории. М., 1994, С. 35-67.

¹⁵ Ներսեսյան Վ. Ս. Общая теория права и государства. Учебник. М., 2000, С. 241-244.

¹⁶ Գեղեն Գ. Վ. Փ. Փիլոսոփիա իրավագործության համար առաջնային գործությունները. Երևան, 1990. С. 370.

¹⁷ Նույն տեղը, էջ 374:

¹⁸ Գետել Գ. Վ. Փ. Փիլոսոփիա իրավագործության համար առաջնային գործությունները. Երևան, 1990. С. 370.

¹⁹ Տե՛ս, Մարքսистско - ленинская общая теория государства и права. Основные институты и понятия. М., 1970, С. 223-225.

- ²⁰ Տե՛ս, Տոնոյ Լ.Ջ. Պոстижение истории. М. 1991, С. 61-64; նաև Ռածկո Տ. Ն. Թеория государства и права. М., 2010, С. 158-159.
- ²¹ Տե՛ս, Ռասսолов Մ. Մ. Актуальные проблемы теории государства и права. М., 2010, С. 74-75.
- ²² Տե՛ս, Ներսесянц Վ. Ս. Общая теория права и государства. М., 2000, С. 241-242.
- ²³ Տե՛ս, նույն տեղի:
- ²⁴ Ներսեսյանց Վ.Ս. Նշվ. աշխ., էջ 242:
- ²⁵ Ներսեսյանց Վ.Ս. Նշվ. աշխ., էջ 244:
- ²⁶ Տե՛ս, նույն տեղը, էջ 245:

Մհեր Վասիլյան

Главный специалист отдела юридической консультации
юридического департамента администрации
Национального Собрания Республики Армения,
магистр юридического факультета ЕГУ
Соискатель института философии, социологии и права
Национальной Академии Наук Республики Армения

РЕЗЮМЕ

Проблемы типологии государств: теоретический анализ

В статье обстоятельно рассматриваются проблемы типологии государств в их историческом развитии, а также анализируются формационно-экономические и цивилизационные подходы к типологии государств.

Ключевые слова: государство, государственность, типология, формационно-экономический, цивилизационный, форма правления.

Mher Vasilyan

Chief specialist of the Division of Legal advises of the Juridical department of the National Assembly of the Republic of Armenia.
Master's degree of the Faculty of Law of Yerevan State University
Applicant of the Philosophy, Sociology and Law Institute
of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia

SUMMARY

State typology problem: theory analysis

The author circumstantially considers the problems of state typology in their historical development , specifically has been analyzed the formational - economical and civilization approaches.

Keywords: state, statehood, typology, formational-economical, civilization, form of government.

ԱՐՄԵՆ ԱՂԱԲԱԲՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և
իրավունքի ինստիտուտի ասպիրանտ

ՀԱՅ-ՌՈՒՍԱԿԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԵՎԱՎՈՐՈՒՄԸ ԵՎ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ ՀԵՏԽՈՐՀՄԱՅԻՆ ԾՐՋԱՆՈՒՄ

Հոդվածում ներկայացվում է եզրահանգում, որ հայ-ռուսական հարաբերությունները կրում են ռազմավարական բնույթ և կարևորություն են Հայաստանի ու Ռուսաստանի անվտանգության համար ունեցած իրենց ընդգծված դերով ու նշանակությամբ: Հայ-ռուսական ռազմավարական համագործակցության ուղղությամբ ստեղծված իրավապայմանագրային դաշտի ու անցկացված միջոցառումների համալիր վերլուծությունը հավաստում է, որ այդ գործակցությունը հիմնվել է և շարունակում է արդյունավետորեն զարգանալ բոլոր ուղղություններով:

Հիմնարարեր- Հայաստանի Հանրապետություն, Ռուսաստանի Դաշնություն, տարածաշրջան, անվտանգություն, գործընկերություն, քաղմականություն, պատարագային ազգեցություն, զինված ուժեր:

Հայ-ռուսական հարաբերություններն ունեն դարերի պատմություն՝ պայմանավորված երկու երկրների պատմական զարգացումով, միջավետական կապերի առկայությամբ և այլ գործուններով: Ժամանակի ընթացքում առավել սերտ հարաբերությունները շարունակվում են նաև ներկա օրերում՝ ինչպես պետական բազմակողմանի համագործակցության մակարդակով, այնպես էլ հայ և ռուս ժողովորդների միջև բարեկամական առնչությունների միջոցով:

1991թ. դեկտեմբերին կնքելով Բելովեժյան համաձայնությունը՝ Խորհրդային Միությունը դադարեցեց իր գոյությունը՝ որպես միջազգային իրավունքի սուբյեկտ, որին հաջորդեց Անկախ Պետությունների Համագործակցության հոչակում՝ նայտակ հետապնդելով որոշակի միանականություն պահպանել նախկին խորհրդային հանրապետությունների միջև: Իրադրությունը բավական բարդ էր երկրների, մասնավորապես՝ Հայաստանի ու Ռուսաստանի միջև հարաբերություններ կառուցելու առումով: Անդրկովկասը միանգամից դարձավ միջերնիկ, տարածքային և սոցիալ-տնտեսական հակամարտությունների քատերաբեմ: Դա պայմանավորված էր մի շարք գործուններով: Նախ և առաջ, խորհրդային և հետխորհրդային օրակարգային ժամանակաշրջաններում ստեղծված վեճերն ու հակամարտությունները դարձան տարածքային ամբողջականության և ազգային ինքնազիտակցության խնդիրների պատճառով խիստ սրվեցին: Հարավկովկասյան երեք համեմատաբար փոքր տարածք ունեցող հանրապետություններում բնակվում են երկու տասնյակից ավելի ազգային և էթնիկական միավորներ, ինչն արդեն պարարտ հող է լարվածության ու հակամարտությունների առա-

ջացման կամ վերսկսման համար: Բացի այդ, կտրուկ վատքարացավ տարածաշրջանի բնակչության տնտեսական դրությունը, ինչը պայմանավորված էր նաև ներքաղաքական կոնֆլիկտներով: Արդյունաբերությունը կրճատեցին մի քանի անգամ, աշխատանքի հնարավորություններից զրկված երիտասարդությունը սկսեց հարել ծայրահեղական հոսանքներին: Իրավիճակն ավելի էր բարդանում կազմակերպված հանցագործության պատճառով: Երկար ժամանակ չպահպանվող դյուրանցանելի արտաքին սահմանները նպաստավոր պայմաններ էին ստեղծում թմրանյութերի տարածման, մարդկանց, ինչպես նաև՝ զենքի անօրինական վաճառքի համար:

Հարկ է նշել, որ հարավկովկասյան պետությունների համագործակցության վրա ազդում են ոչ միայն ներտարածաշրջանային գործընթացները, այլ նաև մյուս երկրների, մասնավորապես՝ հարավային հարևանների Իրանի և Թուրքիայի հետ հարաբերությունները, ինչպես նաև՝ ԱՊՀ շրջանակից դուրս յուրաքանչյուրի առանձին գործակցությունը Ռուսաստանի հետ: Դա հիմնավորվում է նաև նրանով, որ տարածաշրջանի աշխարհաբարձրական համալիրում ազգային անվտանգությունից ու սահմանների ամբողջությունից հետո երկրորդ կարևորագույն բաղադրիչը աշխարհատնտեսությունն է: Հարավային Կովկասը բնական այնպիսի արժեքավոր ռեսուրսների շտեմարան է, ինչպիսիք են՝ ածխաջրային հումքը, ուրանը, բամբակը և այլն: Այս ապրանքների արտահանման առումով ամենահարմարը ռուսական շուկան էր, հատկապես՝ դեռ խորհրդային ժամանակաշրջանից ձևավորված առևտրատնտեսական կապերի առկայության շնորհիվ: Ռուսաստան իքն էր շա-

հազրոված այդ կապերի գարգացմամբ, քանի որ Խորհրդային Սիությունում արտադրությունը կազմակերպված էր այնպես, որ միութենական ոչ մի հանրապետություն դուրս չէր մնում արտադրական գործընթացից: Այսինքն, հումքը ձեռք էր բերվում խորհրդային մի հանրապետությունից, մասերը ավելացնում էին մյուսում, իսկ վերջնական արտադրանքը պատրաստվում էր մեկ ուրիշ հանրապետությունում:

Հայ-ռուսական համագործակցության առումով կարելի է նշել, որ Ռուսաստանն այդ պահին կանգնած էր պատմական ընտրության առաջ, ինչը մի քանի տասնամյակներով կկանխորոշեր նրա գարգացումը: Հայաստանն ուշիք չէր գալիս 1988թ. ավերիչ երկրաշարժից, երկրում ծագել էր տնտեսական և սոցիալական ճգնաժամ: Գրեթե միաժամանակ ծագած վրաց-աբխազական և դարաբաղյան հակամարտությունները Հայաստանի առջև փակել էին կենսական նշանակություն ունեցող առևտրական ուղիները: Ծուրջ 60%-ի հասած գործազրկությունը դառնում է այն պատճառներից մեկը, որ սկսվում է «մեծ արտագաղթը»²:

Այդ ժամանակաշրջանում էլ սկսվում է հակամարտ երկխոսություն Հայաստանի և Աղրբեջանի միջև Լեռնային Ղարաբաղի և Նախշինանի սահմանների վերանայման հարց, որը վերածում է լայնամասշտար ռազմական գործողությունների: Կանոնավոր և լավ գինված բանակի բացակայության պայմաններում Հայաստանը փաստացիորեն անօգնական էր դարձել Աղրբեջանի հարձակումների դեմ, որն ստացել էր Անդրկովկասյան ռազմական օլյուգի՝ իր տարածքում գտնվող 4-րդ բանակի սպառազինության մեծ մասը, իսկ Ռուսաստանի ռազմական ներկայությունն իր երկրում 1992թ. ընթացքում սահմանափակել էր Գարաբաղի հակարթիուային ռադիոլոդնորոշիչ կայանի անձնակազմով³: Հարկ է նկատել, որ ԽՍՀՄ-ի վլուգում ժամանակաշրջնում Ռուսաստանին ամենաքիչն էին հետարքքրում Հարավային Կովկասում իր ռազմական ներկայության և արդեն անկախ պետությունների միջև նախկին Խորհրդային բանակի սպառազինության քվոտավորման հարցերը: “Իրանից շտապեց օգտվել Աղրբեջանը, որն այդ սպառազինությունը ստացավ ԱՊՀ-ին անդամակցելու դիմաց: Զնայած թշնամու բացարձակ գերակշռությանը հայկական ինքնարուիս կազմակորված ջոկատները և հետազոտում արդեն կանոնավոր գինված ուժերը փոխեցին դարաբաղյան հակամարտության պատերազմական փուլի ողջ ընթացքը՝ ազատագրելով Հայաստանն ու Արցախը ցամաքային ուղղով կապող Լաշինը և Ծուշին: 1994թ. մայիսի 16-ին Հայաստանի, Ղարաբաղի և Աղրբեջանի պաշտպանության նախարարները Մոսկվայում ստորագ-

րեցին պատերազմական գործողությունները դադարեցնելու և հրադադարի հաստատման մասին համաձայնագիր:

Չնայած բոլոր դժվարություններին Հայաստանին հաջողվեց իրագործել մտադրված կառուցվածքային բոլոր փոփոխությունները՝ ազատականցնել և բարեփոխել տնտեսությունը ու սոցիալական համակարգը: Ակրօնական շրջանում Հայաստանը փորձեց ուժի կանգնել առանց Ռուսաստանի մասնակցության. հայկական իշխանությունները ձգուում էին երկրի աշխարհագրական դիրքն օգտագործելով՝ այն վերածել երկրորդ Ըվեյցարիայի՝ կայուն ու ժաղկուն պետության: Սակայն սպասելիքները շարդարացան, և ի հայտ եկան երկրաշափական պրոգրեսիայով աճող տարածայնություններ՝ երկրի հետագա սոցիալ-տնտեսական գարգացման և արտաքին քաղաքականության հետագա կուրսի վերաբերյալ, ինչը ստիպեց հանրապետության դեկավարությանը մտածել Ռուսաստանի հետ համագործակցության անհրաժեշտության մասին⁵:

Տարածքային և ռեսուրսային առումներով սահմանափակ հնարավորություններ ունեցող Հայաստանը Խորհրդային Սիության վլուգումից հետո լինեած ժամանակահատվածում արտաքին քաղաքականության կողմնորոշման այդքան էլ լայն ընտրության իրավունք չուներ, մասնավանդ, որ երկիրը գտնվում է մեծ տերությունների ռազմաքաղաքական և տնտեսական շահերի խաչաձևման ոլորտում: ՀՀ նախկին նախագահ Ռ. Քոչարյանը նշում է, որ այդ առումով կարող են լինել արտաքին հարաբերություններում վարքի երկու տարրերակ.

1. Մեծ տերությունների աշխարհաքաղաքական տարածայնությունների շահարկում՝ դրանից առավելագույն օգուտ ստանալու նպատակով,

2. Օգուտ ստանալու վիճարություններ, սակայն ոչ թե մեծ տերությունների միջև տարածայնություններն օգտագործելով, այլ դրանք հարթելու ճանապարհով՝ առաջին ալլան մղելով քաղաքական և տնտեսական հեռավոր նպատակահարմարությունը⁶:

Իհարկե, Հայաստանն ընտրեց երկրորդ տարրերակը: Երկրի արտաքին գերատեսչությունը սկսեց առաջնորդվել կոմպլեմենտարության սկզբունքով, և դա, ինչպես կարծում է հայտնի դիվանագետ, 1992-1994թթ. ՀՀ-ում Ռուսաստանի արտակարգ և լիազոր դեսպան Վլ. Ստուպիշինը, «...յուրաքանչյուր գուգահեռվոր և կողմնորոշված գործողություն արտաքին քաղաքականության ընդունելի մեթոդ է, և չկա դրան անպայման այլընտրանք փնտրելու անհրաժեշտություն»: Արտաքին քաղաքականության համատեքստում կոմպլեմենտարիզմի սկզբունքը նշանակում է այդ քաղաքականության

տարբեր հայեցակետերի փոխլրացվածություն, այսինքն, դրա հիմքում ընկած հեռանկարները պետք է հավասարակշռեն միմյանց և լրացվեն երկրորդական, երրորդական կամ այլ նշանակության անհրաժեշտ ու հնարավոր հայեցակարգերով՝ արդյունավետ արտաքին քաղաքականություն վարելու համար։ Կոմպլեմենտարության քաղաքականությունը ենթադրում է առավել սերտ կապերի հաստատում առանձին պետությունների հետ։ Փոխլրացման սկզբունքը հետազայտման ամրագրվեց նաև Հայաստանի անվտանգությանը վերաբերող հիմնական փաստաթղթերում, օրինակ, ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարությունում՝ որպես արտաքին անվտանգության ռազմավարության իրականացման գլխավոր սկզբունք։

Հարավային Կովկասում ծավալվող անվտանգության և ռազմաքաղաքական գործընթացների ազդեցությունը ժամանակի ընթացքում ընդլայնվում է, ինչի հետևանքով տարածաշրջանում ակտիվանում է տարբեր արտաքին ուժերի, գերտերությունների և անվտանգության համակարգերի գործունեությունը¹⁰: Դեռևս Ռ. Քոչարյանն իր նախընտրական ծրագրում Ռուսաստանի հետ ռազմաքաղաքական և տնտեսական համագործակցությունն առանձնացրել էր առանձին կետով, իսկ ԱՄՆ-ի և ԵՄ-ի հետ համագործակցությունը՝ մեկ այլ կետով: Բացի այդ, Ռուսաստանի հետ փոխգործակցության կետը նախորդում էր Արևմուտքի հետ համագործակցելու բաժնին, ինչը ևս մեկ անգամ վկայում էր հայ-ռուսական հարաբերությունների առաջնայությունը Այսուների նկատմամբ:

Հայաստանի արտաքին քաղաքականությունը, անկասկած, հենվում է նրա աշխարհաքաղաքական կարգավիճակի, ազգային շահերի և միջազգային հարաբերությունների առաջընթացի վրա, սակայն այս հարցում դիտարկելի է նի էական, տրամաբանական պարզաբանման ենթակա նրբություն: Դա, հայ էքնոսի ազգային ինքնազիտակցությունն է: Արտաքին քաղաքականությունը, որպես ֆենոմեն, ներառում է ոչ միայն «աշխարհաքաղաքականություն», «ազգային անվտանգություն», «աշխարհատնտեսություն» և նման գաղափարներ, այլ նաև աշխարհի յուրատեսակ այն ենթապատկերը, որը ստուգվում է աշխարհաքաղաքական ընդգծված հատվածին վերաբերող որոշումների հետևանքով: Լայն առումով, դա միջազգային հանրության, իսկ նեղ առումով՝ միջազգային քաղաքականության կերպարն է, որը ձևավորվում է միջազգային քաղաքականության սուբյեկտների հետ դրական կամ բացասական շիման և սոցիալական գիտակցության օրինաչափ զարգացման հիմքի վրա:

Հայ ժողովուրդը, այսպես կոչված «ամուր էք-

նոսի» վառ օրինակ¹² : «Ամուր Էթնոսը» ժողովուրդ է, ազգ կամ ազգություն, որը, երկար ժամանակ գոյատևելով օստար լծի տակ, պահպանել է իր ազգային առանձնահատկությունները և ինքնազիտակցությունը: Որոշակի գործոնների առկայությունը Հայոց պատմության մեջ (Հայկական հարցի առաջացում, հայության ձգումը պետականության վերականգնման ուղղությամբ, Ռուսական կայսրության փլուզումը Հայկական ԽՍՀ-ի ձևավորումը և այլն) նույնապես պայմանավորում է ժամանակակից Հայաստանի արտաքին քաղաքականության կուրսը դեպի Ռուսաստան, որա բնույթն ու ծավալները:

Վերջին հարյուրամյակների հայ-ռուսական հարաբերությունների համառոտ վերլուծությունը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ Ռուսաստանն իսկապես ցուցաբերել և հիմա էլ հսկայական օգնություն է ցուցաբերում Հայաստանին, գործուն կերպով մասնակցում է Հայաստանի և հայ ժողովրդի քաղաքական, տնտեսական ու մշակութային կյանքին: Հայերը, իրենց հերթին փոխադարձ վերաբերմունք են դրսերում ռուսների սահմաններում «քարոն քարով» պատասխանելով: Ինչպես գրում է ռուս պատմաբանը՝ «Թուրքական Հայաստանում ռուսները պատերազմում էին (1878-1879թ.) կարծես սեփական հողի վրա՝ շնորհիվ հայ ժողովրդի...»:¹³

Հայաստանի և Ռուսաստանի, որպես անկախ պետությունների միջև համագործակցությունը սկսվել է 1991թ. դեկտեմբերի 29-ին՝ «Քարեկամության, գործընկերության և փոխադարձ օգնության մասին պայմանագրի» կնքումով, միջազգային երկխոսության առումով դժվարին պայմաններում, քանի որ Խորհրդային Սիության վիլուգումից հետո իրավական վակուումում հայտնվել էին ոչ միայն Ռուսաստանը և Հայաստանը, այլ նաև միութենական մյուս հանրապետությունները: 1991թ. պայմանագիրը ոչ միայն սահմանեց երկկողմանի հարաբերությունների հիմքը, այլև որոշեց դրանց հետագա ուղղությունները և բնույթը: Տարածաշրջանում սրբող հակամարտությունների պայմաններում պայմանագիրը պարունակում էր մի շարք դրույթներ, որոնք միջազգային իրավական դաշտի ձևավորման համար խիստ անհրաժեշտ էին: Մասնավորապես, 3-րդ հոդվածում ասվում է «Այնպիսի իրավիճակի ստեղծումը, որը, կողմերից մեկի կարծիքով, խաղաղությանը, կամ իր հիմնական շահերի համար սպառնալիք է դառնում, այդ Կողմը կարող է դիմել մյուս Կողմին՝ անհետաձգելի օգնության խնդրանքով, որի տեսակները և չափերը կորոշվեն համապատասխան խորհրդակցությունների միջոցով»:¹⁴

Սակայն պայմանագրի վավերացումը երկու

Երկրների օրենսդիր մարմիններում հանդիպեց որոշ խոշնդրությունների: Հայաստանի խորհրդարանի պատգամավորների մի մասը Ռուսաստանի՝ ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման գործում Ալբրեջանին թեպետ ոչ պաշտոնապես, օգնելու պատճառով դեմ էին պայմանագրին: Նրանք դժգոհում էին նաև դրա որոշ հոդվածների ռազմական բնույթից: ՌԴ Գերազույն խորհրդում պատգամավորների մի մասը հրաժարվում էր այն վավերացնել՝ պատճառաբանելով, որ անհրաժեշտ է նմանատիպ պայմանագրի կնքել նաև Ալբրեջանի հետ:

Հայաստանի տարածքում տեղակայված նախկին ԽՍՀՄ ԶՈՒ Անդրկովկայան ռազմական օկրուգի 7-րդ գվարդիական բանակի հարցը վավերացման ընթացքում ամենաքննարկվող ու սուր խնդիրներից էր: Այն օրակարգային էր ԱՊՀ բոլոր երկրների համար, քանի որ նորաստեղծ Անկախ Պետությունների Համագործակցության անդամների համար հավաքական զինված ուժեր ստեղծելու գործընթացին զուգահեռ նաև առանձին հանրապետություններում ազգային բանակների ստեղծման փորձեր էին արվում: Արդեմ 1992 թ-ի գարնանը պարզ դարձավ, որ նախկին խորհրդային տարածքի երկրները միասնական վերահսկողության տակ պահելու անհնար է: Նախ, սրբեցին հարաբերությունները ԱՊՀ որոշ երկրների միջև, զինված ուժերի դեկավարման համար միասնական գործունյա ուժը չկար: Բացի այդ, Մոսկվան, ինչպես և սպասվում էր, իր վրա վերցրեց ստեղծվելիք ռազմական միության կազմակերպման ու դեկավարման գերիշխող դերը, ինչը, բնականաբար, դուր չեկավ ԱՊՀ որոշ երկրների: Զախողված նախաձեռնությունը, հանգեցրեց նախկին միութենական հանրապետությունների միջև Խորհրդային բանակի ունեցվածքի, սպառագինության բաշխման ու ազգայնացման գործընթացին¹⁵:

Այնուամենայնիվ, ակնհայտ էր, որ անհրաժեշտ էր ստեղծել տարածաշրջանային անվտանգության նոր արդյունավետ համակարգ՝ ռազմաքաղաքական այնպիսի կառույց, որը նվազագույնի կիացներ տնտեսական, ռազմական, տեխնիկական ծախսերը և կիանգեցներ զինված հակամարտությունների լարվածության վերացմանը հետխորհրդային տարածքում: Ուստի հաշվի առնելով այս և բազմաթիվ այլ գործուներ՝ 1992թ. մայիսի 15-ին Տաշքենդում Հայաստանի, Ռուսաստանի, Ղազախստանի, Ղրղզստանի, Տաջիկստանի և Ուզբեկստանի միջև կնքեց Հավաքական անվտանգության մասին պայմանագիրը, որը ՄԱԿ-ի կանոնադրության 52-րդ հոդվածին համապատասխան՝ դարձավ տարածաշրջանային անվտանգության կազմակերպման օրինակ:

Պետք է նկատել, որ այս պայմանագրով սկիզբ դրվեց ոչ միայն հայ-ռուսական երկկողմ փոխհարաբերություններին, այլև բազմակողմ ձևաչափով: Այն ռազմավարական զայման հնարավորություն տվեց Թուրքիայի առումով՝ արցախյան հակամարտության մեջ Թուրքիայի ներգրավվածության ոիսկը նվազեցնելու դիտակետից: Նշյալ համաձայնագրի 4-րդ հոդվածի համաձայն՝ եթե համաձայնագիրը ստորագրած որևէ պետություն՝ մասնակից որևէ այլ պետության կամ պետությունների խմբի կողմից ենթարկվի ոտնագության, ապա այն կդիտարկվի՝ որպես վերոնշյալ համաձայնագրի բոլոր մասնակից պետությունների հանդեպ ոտնագություն՝ :

Փաստորեն, Հայաստանի Հանրապետությունն իր զարգացման սկզբնական փուլում ազգային անվտանգության խնդիրները կապում էր Ռուսաստանի կողմից ստեղծված հավաքական անվտանգության խնդիրների հետ¹⁷: Իր հերթին, Հավաքական անվտանգության մասին պայմանագիրը բերեց 1992թ. օգոստոսին մեկ այլ՝ ոչ պակաս կարևոր փաստարդիքի ստորագրմանը, որը վերաբերում էր ՀՀ տարածքում Ռուսաստանի զինված ուժերի իրավական կարգավիճակին: Փաստարդում, Հայաստանի տարածքում տեղակայված նախկին խորհրդային զինված ուժերի զորամասը հանձնվեց Ռուսաստանի Դաշնությանը: Երեք տարի անց կնքվեց Հայաստանի Հանրապետության տարածքում ռուսական ռազմակայանի մասին պայմանագիրը: Դրանում ասկում է, որ ռուսական ռազմակայանը Հայաստանի Հանրապետության տարածքում գտնվելու ողջ ընթացքում, շահերը պաշտպանելու գործառույթից բացի, ՀՀ զինված ուժերի հետ համատեղ ապահովում է նաև Հայաստանի անվտանգությունը Խորհրդային սոցիալիստական հանրապետությունների միության նախկին սահմանի ողջ երկայնքով:

Հարկ է նշել, որ ԱՊՀ երկրների շրջանակներում ռազմա-քաղաքական համագործակցության առումով կարևորվում է 1994 թ. հոկտեմբերի 21-ին Հայաստանի աջակցությունը «ԱՊՀ պետությունների՝ ինտեգրման զարգացման իմնական ուղղությունները» հուշագրի համագործակցությանը, որը նախատեսում էր ռազմական ոլորտում ինտեգրացիա:

1995թ. փետրվարի 10-ին Ալմա-Աթայում ԱՊՀ պետությունների միջև հայեցակարգ է ընդունվում՝ «Հավաքական անվտանգության մասին համաձայնագրի մասնակից պետությունների հավաքական անվտանգության մասին հայացեկարգ»: Հայաստանը միանում է, և 1995 թ. նոյեմբերին Ռուսաստանի դաշնության խորհրդարանը վավերացնում է այդ համաձայնագիրը¹⁸:

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Այսպիսով՝ հայ-ռուսական հարաբերությունները Հայաստանի համար կարևորվել են աշխարհաքաղաքական տեսանկյունից, քանի որ Ռուսաստանը տարածաշրջանային դերակատարություն ունեցող պետություն է և դարավոր ավանդույթներ ունենալով Հարավային Կովկասում, միաժամանակ ներազնեցության լայն լծակներ և գործունեության մեջ հնարավորություններ ունի միջազգային հարաբերություններում։ Վերլուծվող շրջանի գարգացումների ընթացքը շատ հստակ ցույց տվեց այդ տարածաշրջանի կարևորությունը և կանխորոշեց

Ռուսաստանի ուշադրության մակարդակն ու մասնակցությունը այս տարածաշրջանի կյանքում։ Հարավային Կովկասի աշխարհաքաղաքական զարգացումները նպաստում են ընդլայնել հայ-ռուսական սերտ սոցիալ-մշակութային կապերն ու արդյունավետ տնտեսական համագործակցությունը, որը, իհարկե, ընդգրկում էր նաև Ռուսաստանի Դաշնության կենսական շահերը Հարավային Կովկասի տարածաշրջանում։

¹ Լրացուցիչ տեսանկյուն, ՀՀ: պատմություն, մասնակի համար կարևորվել են աշխարհաքաղաքական տեսանկյունից, քանի որ Ռուսաստանը ունեցող պետություն է և դարավոր ավանդույթներ ունենալով Հարավային Կովկասում, միաժամանակ ներազնեցության լայն լծակներ և գործունեության մեջ հնարավորություններ ունի միջազգային հարաբերություններում։ Վերլուծվող շրջանի գարգացումների ընթացքը շատ հստակ ցույց տվեց այդ տարածաշրջանի կարևորությունը և կանխորոշեց

² Корнилов А.А. Геополитика современных российско-армянских отношений и ее влияние на проект “Новый Великий Шелковый Путь”. <http://nashasreda.ru/geopolitika-sovremennoy-rossiysko-armianskikh-otnoshenij-i-ee-vliyanie-na-proekt-novyj-velikij-shelkovoyj-put/>

³ Третьяков А.С. Вооруженные силы РФ в Республике Армения: некоторые правовые аспекты пребывания // Право и безопасность. 2003. № 2. Июнь.

⁴ Քոչարյան S.S. Հայաստանի Հանրապետության ռազմական անվտանգության ապահովումը ազգային անվտանգության համատեքստում, Եր., ԵՊՀ հրատ., 2012, էջ 193:

⁵ Գաճիև Կ.С. Геополитика Кавказа. М., 2001, С. 29.

⁶ «Հայաստանի նախագահ Ա. Քոչարյանի ելույրը ՌԴ ԱԳՆ դիվանագիտության ակադեմիայում», 16.01.2003թ., (Հայաստանի Հանրապետություն օրաթերթ), 17.01.2003թ., էջ 5:

⁷ Ступинин В. “Концепция комплементарности во внешней политике Армении” // Ноев Ковчег. - 2001. Март.

⁸ Ռուսերեն՝ «комплемент», լատիներեն՝ «complementum» - կոմպլեմենտար, նշանակում է լրացում, փոխլրացում: Ռուսերեն՝ “комплементарный” и “комплементарность” означают: дополнение, дополнительность, добавочность. Новейший словарь иностранных слов и выражений. М., 2002, С. 419.

⁹ Տես, «Հայաստանի նախագահը Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարությունը հաստատելու մասին», ՀՀ ՊՍ 2007.02.15/11, 07.02.2007:

¹⁰ Քորանջյան Հ.Ա. Հայաստանը և միջազգային հանրություն // Հակամարտության էքնորադարագիտություն: Հայաստանի ռազմական քաղաքականության և ազգային անվտանգության հիմունքները, Եր., ՀՀ ՊՆ Դ. Կանայանի անվան ԱՌՀԻ, 2010, էջ 684-685:

¹¹ Задохин А.Г. Внешняя политика России: национальное сознание и национальные интересы. М., ДА МИД России, 2002. С. 10.

¹² Smith A.D., National Identity. London, 1991. P. 26.

¹³ Лурье С.В. Образы армянской политической мифологии. М., Институт Африки РАН. 2000. С. 38.

¹⁴ Корнилов А.А. Геополитика современных российско-армянских отношений и ее влияние на проект “Новый Великий Шелковый Путь”. <http://nashasreda.ru/geopolitika-sovremennoy-rossiysko-armianskikh-otnoshenij-i-ee-vliyanie-na-proekt-novyj-velikij-shelkovoyj-put/>

¹⁵ Ивашов Л.Г., Булыгин А.Н. Коллективная безопасность в рамках Содружества Независимых Государств: состояние и перспективы обеспечения // Военная мысль. – 1998, с. 8-10.

¹⁶ Այս մասին առավել մանրամասն տեսանկյուն, Դоговор о коллективной безопасности от 15 мая 1992 года (Организация Договора о коллективной безопасности: համացանցային կայրեց՝ URL: http://www.odkb-csto.org/documents/detail.php?ELEMENT_ID=126 (03.03.2015)):

¹⁷ Минасян С.М. Процесс формирования системы коллективной безопасности в рамках СНГ: история и перспективы // Вестник Армяно-российского университета. 2003. С. 46-53.

¹⁸ Առավել մանրամասն տեսանկյուն, Օ подготовке договора о коллективной безопасности см.: ГАРФ. Ф. 10026. Оп. 4. Д. 3323–3324. “Документы об участии Комитета по обороне и безопасности в подготовке Договора о коллективной безопасности (“Договор об оборонительном союзе СНГ”), 1991 г.”

Армен Агабабян

Аспирант института философии, социологии и права
Национальной Академии Наук Республики Армения

РЕЗЮМЕ

Формирование и развитие армяно-российских отношений в постсоветский период

В статье делается вывод, что армяно-российские отношения имеют стратегический характер и выделяются своей ролью и значимостью в системах безопасности Армении и России. Комплексный анализ созданных правовых документов и проведенных мероприятий по закреплению армяно-российского стратегического партнерства подтверждает, что это сотрудничество было основано и продолжает успешно развиваться по всем направлениям.

Ключевые слова: Республика Армения, Российская Федерация, регион, безопасность, партнерство, многостороннее сотрудничество, внешнее влияние, вооруженные силы.

Armen Aghababyan

PhD student at the Philosophy, Sociology and Law Institute of the
National Academy of Sciences of the Republic of Armenia

SUMMARY

The formation and development of the Armenian-Russian relations in post-Soviet period.

The article concludes that the Armenian-Russian relations has a strategic nature and which is important for Armenia's and Russia's security with their emphasized role and importance. Comprehensive analysis of established legal instruments and undertaken measures to consolidate the Armenian-Russian strategic partnership confirms that this cooperation was established and continues to develop successfully in all fields.

Keywords: Republic of Armenia, Russian Federation, region, security, partnership, multilateral cooperation, external influence, armed forces.

ՀԱՍՄԻԿ ՏԻԳՐԱՆՅԱՆ

ՀՀ ՏՄՊՀ իրավաբանական վարչության վարչական

վարույթի բաժնի գլխավոր մասնագետ,

ՀՀ քաղաքացիական ծառայության 3-րդ դասի խորհրդական,

Իրավագիտության մագիստրոս

**ԱՆՔԱՐԵԽԻՂԾ ՄՐՅԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԻՑ
ՍՊԱՌՈՂՆԵՐԻ ՊԱՇՏՎԱՆՈՒԹՅԱՆ
ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ.**

ՀԱՄԱՍՏԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ՝¹

Հոդվածում հեղինակն ուսումնասիրում է անբարեխիղճ մրցակցությունից սպառողների պաշտպանության իրավական հիմքերը՝ վերլուծելով Հայաստանի Հանրապետության, Եվրոպական Միության և Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների անբարեխիղճ մրցակցության արգելման օրենսդրությունները, ներկայացնելով նշված օրենսդրություններում ամրագրված նորմերի և նշված օրենսդրությունների կիրարկման առանձնահատկությունները, ընդհանրությունները և տարբերությունները: Հոդվածում միաժամանակ կատարվում է համեմատական վերլուծություն դիտարկված պետություններում անբարեխիղճ մրցակցությունից սպառողների պաշտպանության մեխանիզմների վերաբերյալ՝ ներկայացնելով դրանց առավելությունները և թերությունները:

Հիմնարարեղ՝ անբարեխիղճ մրցակցություն, հասարակության մոդերնում, սպառողների պաշտպանություն, շփորձություն, անբարեխիղճ մրցակցության արգելման օրենսդրություն:

Անբարեխիղճ մրցակցությունը հասարակական ընկալման տեսանկյունից որպես կանոն դիտարկվում է որպես համընդհանուր ընդունված արդարության սկզբունքներին հակասող առևտրային կամ բիզնես գործունեություն: Տարբեր պետություններ տնտեսվարող սուրյեկտների անբարեխիղճ առևտրային գործողությունները բնութագրելու համար կիրառում են տարբեր տերմիններ՝ «անբարեխիղճ առևտրային գործողություններ» (unfair trade practices/unfair commercial practices), «անբարեխիղճ մրցակցության գործողություններ» (unfair competition practices), «անբարեխիղճ գործարար պրակտիկա (unfair business practice)»: «Անբարեխիղճ մրցակցություն» հասկացությունը ներառում է շուկայի մասնակիցների անբարեխիղճ առևտրային գործողությունները ոչ միայն սպառողի և իրենց մրցակից տնտեսվարող սուրյեկտների նկատմամբ, այլև գերիշխող դիրք ունեցող տնտեսվարող սուրյեկտների անբարեխիղճ գործողությունները ոչ միայն սպառողների նկատմամբ (ապրանքների պակասուրդի ստեղծում, չիմնավորված բարձր գների սահմանում, ապրանքների և ծառայությունների ընտրության սահմանափակում և այլն): Ինչպես արդեն նշվեց, անբարեխիղճ մրցակցության գործողությունները վերաբերում են ոչ միայն անբարեխիղճ առևտրային գործողություններին ընդունմ մրցակից ընկերությունների, այլև ընդդեմ սպառողների: Հաշվի առնելով սպառողների առավել խոցելի

լինելու հանգամանքը և սպառողների պաշտպանության ապահովման կարևորությունը՝ սույն հոդվածի շրջանակներում դիտարկվում է միայն անբարեխիղճ մրցակցությունը սպառողների նկատմամբ:

Հայաստանի Հանրապետությունում սպառողների պաշտպանությունը անբարեխիղճ մրցակցությունից իրականացվում է ՀՀ տնտեսական մրցակցության պաշտպանության պետական հանձնաժողովի (այսուհետ՝ ՏՄՊՀ) կողմից: Անբարեխիղճ մրցակցության սահմանումը և արգելումը ամրագրված է «Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով (այսուհետ՝ Օրենք): Մասնավորապես, Օրենքի 11-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ անբարեխիղճ մրցակցություն է համարվում Օրենքին կամ գործարար շրջանառության սովորությունին հակասող, մրցակիցների միջև կամ վերջիններիս ու սպառողների միջև բարեխողնության՝ ազնվության, արդարության, ճշմարտության, անշառության սկզբունքները խախտող ձեռնարկատիրական գործունեության ցանկացած գործողություն կամ վարքագիծ: Նոյն հոդվածի 2-րդ մասով արգելվում է անբարեխիղճ մրցակցությունը:

Ինչպես արդեն նշվեց, անբարեխիղճ մրցակցության դրսերում անբարեխիղճ մրցակցության դրսերումներից է անբարեխիղճ մրցակցությունը հասարակության նկատմամբ: Մասնավորապես, Օրենքի 14-րդ հոդվածի 1-ին մասը սահ-

մանում է՝ «Զեռնարկատիրական գործունեության ցանկացած գործողություն կամ վարքագիծ, որը մոլորեցնում է կամ կարող է մոլորեցնել հասարակությանը տնտեսվարող սուբյեկտի, նրա գործունեության կամ առաջարկած ապրանքների վերաբերյալ, համարվում է անբարեխիղ մրցակցության գործողություն»: Նույն հոդվածի 2-րդ մասն էլ սահմանում է, թե եթե կարող է առաջանալ հասարակության մոլորեցում, մասնավորապես նշելով՝ մոլորեցումը կարող է ծագել ապրանքների գովազդմանը կամ տարածմանը նպաստող միջոցառումների իրականացման ընթացքում, մասնավորապես, տեղի է ունենալու «ապրանքի աշխարհագրական ծագման, ինչպես նաև արտադրության գործընթացի, որոշակի նպատակի համար դրանց պիտանիության, որակի, քանակի կամ այլ բնութագրերի, առաջարկման կամ նատուրալ պայմանների, գնի կամ դրա հաշվարկման եղանակի նկատմամբ: Մոլորեցում է համարվում նաև ապրանքների որակի անհիմն չափազանցնելը, որակի, քանակի կամ այլ բնութագրերի վերաբերյալ համապատասխան տեղեկատվություն չհիշատակելը, որը կարող է հանգեցնել թյուր տպավորության ստեղծման (ապակողմնորոշման), կեղծիքը գովազդատուի անձի վերաբերյալ: Հասարակության մոլորեցում է համարվում նաև ապրանքի արտադրության կամ պահպանման ժամկետի, տվյալ ապրանքի արտադրող կամ ներկրող տնտեսվարող սուբյեկտի անվան (անվանման) կամ հասցեի կամ օրենսդրությամբ նախատեսված տվյալների կամ պայմանների վերաբերյալ նշումների բացակայությունը կամ օրենքին հակասող նշումների առկայությունը կամ գովազդի մեջ (գովազդման ընթացքում) կամ իրացման ընթացքում թերի, կեղծ կամ ոչ լիարժեք տվյալների (տեղեկությունների) նշումը կամ այնպիսի տվյալների (տեղեկությունների) բացակայությունը, որը սպառողին հնարավորություն չի տալիս ամբողջական պատկերացում կազմել գովազդվող ապրանքի վերաբերյալ, կամ՝ օրենքին հակասող գովազդը»:

Սիամամանակ, հարկ է նշել, որ սպառողների նկատմամբ անբարեխիղ մրցակցությունը կարող է դրսևորվել նաև տնտեսվարող սուբյեկտի կամ նրա գործունեության կամ առաջարկած ապրանքների վերաբերյալ շփորություն առաջանելու միջոցով՝

Նշված հոդվածներից հետևում է, որ վարքագիծ՝ որպես անբարեխիղ մրցակցության գործողություն որակելու համար պարտադիր չէ շփորություն առաջացման կամ մոլորություն ծագման հանգանքի կապակցությամբ սպառողի կամ շահագրփոխ անձի բողոքը, քանի որ Օրենքի համաձայն՝

անբարեխիղ մրցակցություն է համարվում նաև այլ տնտեսվարող սուբյեկտի, նրա գործունեության կամ առաջարկած ապրանքների նկատմամբ շփորություն առաջանելու, ինպես նաև հասարակության մոլորեցման հնարավորությունը: Նշվածից բխում է, որ վարքագիծը որպես անբարեխիղ մրցակցության գործողություն որակելու համար պարտադիր չէ, որ առկա լինի կոնկրետ փաստ այն մասին, որ սպառողը շփորվել է այդ ապրանքը (ծառայությունը) գնելիս (ձեռքբերելիս) և այլ ապրանք (ծառայությունը) է գնել (ձեռքբերել) կամ մոլորվել է, այլ բավարար է նաև այդպիսի շփորության կամ մոլորեցման առաջանալու հնարավորությունը:

Սիամամանակ, հարկ է նշել, որ Օրենքով շփորության առաջացման կամ մոլորության ծագման առնչությամբ փորձաքննություն իրականացնելու պահանջ ամրագրված չէ. Օրենքով ՏՍՊՊՀ-ին վերապահված է հայեցողական լիազորություն որոշում կայացնելու փաստացի կամ հնարավոր անբարեխիղ մրցակցության գործողության վերաբերյալ, իսկ «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 45-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ վարչական մարմինը փաստական հանգամանքների ուսումնասիրման նպատակով անհրաժեշտության դեպքում կարող է հրավիրել փորձագետ: Նշվածի վերաբերյալ հարկ է նաև հավելել, որ ներկայումս մշակվել է «Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքում լրացնումներ և փոփոխություններ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծը, որով առավել հստակ սահմանված է, որ հասարակության մոլորեցման և շփորության առկայության հարցը որոշում է ՏՍՊՊՀ-ը:

Ինչ վերաբերում է անբարեխիղ մրցակցության համար պատասխանատվությանը, ապա Օրենքի 19-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ ՏՍՊՊՀ-ն իրավունք ունի Օրենքի խախտումն համար տնտեսվարող սուբյեկտների նկատմամբ կիրառելու պատասխանատվության միջոցներ, մասնավորապես, տալու նախազգուշացում՝ հանձնարարելով շտկել և (կամ) հետագայում բացառել Օրենքի խախտումը կամ նշանակելու տուգանք՝ հանձնարարելով շտկել և (կամ) հետագայում բացառել Օրենքի խախտումները՝ հանձնարարելով սահմանված ժամկետում վճարել տուգանքը: Սիամամանակ, Օրենքի 36-րդ հոդվածի 5-րդ մասն ամրագրում է, որ տնտեսվարող սուբյեկտի վրա անբարեխիղ մրցակցության համար նշանակվող տուգանքի չափը կազմում է տվյալ իրավախախտմանը նախորդող տարվա հասույթի մինչև մեկ տոկոս: Իսկ այն դեպքերում, եթե իրավախախտմանը

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

նախորդած տարում իրականացված գործուենությունը 12 ամսից պակաս է լինում, անբարեխիղճ մրցակցության համար նշանակվող տուգանքի չափը կազմում է «տնտեսվարող սուբյեկտի՝ իրավահամարտմանը նախորդող, բայց ոչ ավելի, քան 12 ամսվա գործունեության ժամանակահատվածի հասույթի մինչև մեկ տոկոս»⁴: Վերոգրյալի վերաբերյալ հարկ է հավելել, որ ՀՀ ազգային ժողովում գտնվող Օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու համատապահան նախագծով նախատեսվում է խստացնել պատասխանատվությունը անբարեխիղճ մրցակցության համար՝ տուգանքի չափը հասույթի մինչ 1%-ից փոփոխելով մինչև հասույթի 5%-ը:

Վերոնշյալ իրավանորմերի վերլուծությունը փաստում է, որ սպառողների (հասարակության) պաշտպանությունը ՏՄՊՊՀ-ի կողմից իրականացվում է վարչարարության իրականացման, այդ թվում՝ վարչական պատասխանատվության միջոցների կիրառման միջոցով: Միևնույն ժամանակ հարկ է նկատել, որ տվյալ պարագայում անբարեխիղճ մրցակցությունից պաշտպանվում են ոչ թե մեկ կամ մի քանի սպառողները, այլ հասարակությունը՝ սպառողների ամբողջությունը: ՏՄՊՊՀ-ն իրավախախտ տնտեսվարող սուբյեկտների նկատմամբ վնասի փոխհատուցում տրամադրելու պահանջ չի ամրագրում: ՏՄՊՊՀ-ն պարզապես իրավասու է հանձնարարել՝ վերացնել խախտումը: Իսկ Օրենքի 11-րդ հոդվածը՝ ամրագրում է, որ անբարեխիղճ մրցակցության հետևանքով վնաս կրած յուրաքանչյուր շահագրգիռ անձ, այդ թվում՝ սպառողը, ինչպես նաև՝ շահագրգիռ անձանց տնտեսական շահերը պաշտպանելու իրավասություն ունեցող կազմակերպությունները իրավունք ունեն դիմել դատարան անբարեխիղճ մրցակցությունը դադարեցնելու պահանջով: Անհրաժեշտ է նաև հավելել, որ Օրենքի խախտման հետևանքով հասցված վնասների դիմաց օրենսդրության սահմանված կարգով իրավախախտ տնտեսվարող սուբյեկտից փոխհատուցում ստանալու սպառողների իրավունքը ամրագրված է Օրենքի 38-րդ հոդվածով: Սույնի վերաբերյալ անհրաժեշտ է նշել, որ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը ևս սահմանում է վնասի փոխհատուցման հնարավորություններ անբարեխիղճ մրցակցության որոշ դրսուրումների, այդ թվում՝ անբարեխիղճ գովազդի (ՀՀ Քաղաքացիական օրենսգիրք, հոդված 1091¹), վաճառողի կողմից ապրանքի, ծառայության կամ աշխատանքի վերաբերյալ ոչ հավաստի տեղեկատվության տրամադրման (ՀՀ Քաղաքացիական օրենսգիրք, հոդված 1089) դեպքերի համար, իսկ Քաղաքացիական դատավարության մասին ՀՀ օրենսգրքի 48-րդ հոդ-

վածի համաձայն՝ դատավարության յուրաքանչյուր անձ կրում է իր կողմից վկայակոչված փաստերի ապացուցման պարտականությունը: Փաստուն, տվյալ պարագայում ստացվում է, որ յուրաքանչյուր սպառող անբարեխիղճ մրցակցության գործողության հետևանքով պատճառված վնասի փոխհատուցում ստանալու նպատակով պետք է ապացուցի վնասի առկայությունը՝ ներկայացնելով բավարար հիմնավորումներ: Վերոգրյալի հաշվառմամբ կարելի է փաստել, որ սպառողների պաշտպանության առաջ արդյունավետ մեխանիզմ է ՏՄՊՊՀ-ի կողմից փարչարարության միջոցով անբարեխիղճ մրցակցության արգելումը, քանի որ դատարան դիմելը ենթադրում է սպառողների կողմից լրացուցիչ ծախսերի կատարում, ինչպես նաև ժամանակի կորուստ՝ հաշվի առնելով դատարանների ծանրաբեռնվածությունը և դատավարական ժամկետների ձգձգման պրակտիկան: Բացի այդ, ՏՄՊՊՀ-ի իրավակիրառման փորձի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ շատ հաճախ սպառողները բավարար փոխհատուցում են համարում իրավախախտ տնտեսվարող սուբյեկտի նկատմամբ տուգանքի նշանակումը, և վնասի փոխհատուցման հայցով այլևս չեն դիմում դատարան:

Սպառողների իրավունքների պաշտպանությունը Եվրոպական Միությունում համարվում է բարձրագույն արժեք, և սպառողների իրավունքների պաշտպանության անհրաժեշտությունը ամրագրված է ինչպես ԵՄ հիմնադիր պայմանագրերում, այնպես էլ «Մարդու իմանարար իրավունքների մասին» ԵՄ խարտիայում⁵: Եվրոպական Միությունում մշակվել է անբարեխիղճ մրցակցությունից սպառողների պաշտպանության արդյունավետ իրավական գործիքակազմ: ԵՄ անբարեխիղճ առևտրային գործողությունների (անբարեխիղճ մրցակցության) արգելման վերաբերյալ օրենսդրությունը կազմված է մի շաքր դիրեկտիվներից և իրավաբանական պարտադիր ուժ ունեցող ծանոթագրություններից (պարզաբանումներից): Վերոնշյալ իրավական ակտերի հիմնայունն է 2005 թվականի ԵՄ «Անբարեխիղճ առևտրային գործողությունների մասին» ԵՄ դիրեկտիվը (այսուհետ նաև՝ «Դիրեկտիվ»), որը վերաբերում է սպառողների նկատմամբ տնտեսվարող սուբյեկտների մոլորեցնող գովազդին, անբարեխիղճ մրցակցության այլ գործողություններին, և արգելում է անբարեխիղճ մրցակցությունը⁶: Համաձայն «Դիրեկտիվի» անբարեխիղճ են համարվում այն գործողությունները կամ վարքագիծը, որոնք հակասում են մասնագիտական շրջահայցության (professional diligence) պահանջներին, կամ էական բացասական ազդեցություն են ունենում, կամ կարող են էական բացասական ազդե-

ցություն ունենալ տվյալ ապրանքի (ծառայության) կամ տվյալ տնտեսվարող սուբյեկտի նկատմամբ սպառողի տնտեսական վարքագծի վրա. այսինքն՝ տնտեսական վարքագծի վրա նշված էական բացասական ազդեցության հետևանքով սահմանափակվում է սպառողի՝ տեղեկացված և կշռադատված որոշում կայացնելու հնարավորությունը, և սպառողը ստիպված է լինում կատարելու հաջտապ որոշում, որը անբարեխիղճ մրցակցության բացակայության պայմաններում չէր կատարի: Նշված դիրեկտիվի 5-րդ հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն՝ անբարեխիղճ մրցակցությունը դրսերվում է սպառողների (հասարակության) մոլորեցման և ազրեսիվ գործողությունների միջոցով: Ընդ որում, մոլորեցմանը տեղի է ունենում մոլորեցման գործողությունների (վարքագծի) կամ մոլորեցման բացրդումների միջոցով: Այնուհետև, նշված դիրեկտիվը սահմանում է, որ սպառողների մոլորեցման գործողություններ (վարքագծի) են համարվում գովազդման կամ ապրանքի (ծառայության) տարածման ընթացքում ապրանքի (ծառայության) բնույթի, հիմնական բնութագրիների (բաղադրության, որակի, քանակի. պահպանման ժամկետի, պահպանման պայմանների, օգտագործման պայմանների, առարձման կամ մատուցման պայմաններ, օգտագործման նպատակի, ծագման, արտադրող կամ ներկրող տնտեսվարող սուբյեկտի անվանման, փորձաքննության իրականացման արդյունքների կամ լիցենզիայի առկայության, քանակի, առանձնահատկությունների, որոշակի նպատակի համար դրանց պիտանելիության), գնի կամ դրա հաշվարկման եղանակի, արտադրության գործընթացի, հետագա վերանորոգման կամ փոխանակման, ապրանքային նշանի իրավատիրոջ կամ այլ մտավոր սեփականության իրավունքի իրավատիրոջ, վերադարձի կամ փոխանակման պայմանների վերաբերյալ ոչ հավաստի, թերի, կեղծ կամ ոչ լիարժեք տեղեկատվության (տեղեկությունների) նշումը կամ այնպիսի տվյալների բացակայությունը, որոնք սպառողին հնարավորություն չեն տալիս լինելու տեղեկացված և կատարելու կշռադատված որոշում, իսկ սպառողը ստիպված է կատարելու այնպիսի որոշում, որը չէր կատարի բարեխիղճ մրցակցության պարագայում: Սպառողների մոլորեցման գործողություններ են համարվում նաև այնպիսի մարքերինգային գործողությունները, ներառյալ համեմատական գովազդը, որի արդյունքում առաջանում է շփորություն մեկ այլ ապրանքի (ծառայության) նկատմամբ, կամ շփորություն մեկ այլ տնտեսվարող սուբյեկտի ապրանքային նշանի կամ անհատական գովազդը, որի արդյունքում առաջանում է շփորություն մեկ այլ ապրանքի (ծառայության) նկատմամբ, կամ շփորություն մեկ այլ տնտեսվարող սուբյեկտի ապրանքային նշանի կամ անհատական գովազդը այլ միջոցի նկատմամբ: Ինչպես արդեն նշվեց, անբարեխիղճ մրցակցություն են հա-

մարվում նաև մոլորեցման բացրդումները, իսկ Դիրեկտիվի 7-րդ հոդվածն էլ տալիս է մոլորեցման բացրդումների սահմանումը՝ նշելով, որ առևտրային պրակտիկան համարվում է մոլորեցման, եթե իրացման շղթայի ողջ ընթացքում բացակայում է կամ բաքցված, ոչ հստակ, անորոշ կամ անհասկանալի է ներկայացվում էական նշանակություն ունեցող տեղեկատվություննը, որը սպառողին հնարավորություն չի տալիս ամբողջական պատկերացում կազմել տնտեսվարող սուբյեկտի կողմից առաջարկվող ապրանքի կամ ծառայության վերաբերյալ, և որի արդյունքում սպառողը կայացնում է այնպիսի որոշում, որը չէր կայացնի էական նշանակություն ունեցող տեղեկատվության առկայության պայմաններում: Սույն հոդվածի շրջանակներում էական նշանակություն ունեցող է համարվում ապրանքի (ծառայության) հիմնական բնութագրերի, արտադրող կամ ներմուծող տնտեսվարող սուբյեկտի կամ նրա ապրանքային նշանի, գնի և առարձման կամ մատուցման, ինպես նաև վերադարձի կամ փոխանակման պայմանների, երաշխիքի, ինչպես նաև իրավական ակտերով պահանջված այլ պարտադիր տեղեկատվության վերաբերյալ տեղեկությունները: Ինչպես արդեն նշվեց, ԵՄ օրենսդրությամբ անբարեխիղճ մրցակցություն են համարվում նաև ազրեսիվ գործողությունները սպառողների նկատմամբ: Դիրեկտիվի 9-րդ հոդվածի համաձայն՝ ազրեսիվ է համարվում այն առևտրային պրակտիկան, եթե տնտեսվարող սուբյեկտի կողմից ճնշման, հարկադրանքի, այդ թվում՝ ֆիզիկական ուժի կիրառման և անհարկի ազդեցության (տարբեր միջոցներով սպառողների իրազեկված լինելը սահմանափակում) կիրառման միջոցով էականորեն խարարվում է սպառողի ընտրության հնարավորությունը: Հարկ է նաև նշել, որ ԵՄ-ում գնահատվում է անբարեխիղճ մրցակցության ազդեցությունը գիտակից (ողջամիտ) տիպական սպառողի վրա՝ միաժամանակ հաշվի առնելով սպառողի ողջամտորեն տեղեկացված լինելու, ողջամտորեն ուշադիր և զգույշ լինելու հանգամանքները, ինչպես նաև սպառողների սոցիալական, մշակութային և լեզվական առանձնահատկությունները: Նշվածի վերաբերյալ հարկ է նաև հավելել, որ տարիքային, ֆիզիկական կամ մտավոր սահմանափակումների առկայության դեպքերում գնահատվում է անբարեխիղճ մրցակցությունը այդ խմբին պատկանող սպառողների նկատմամբ: Դիրեկտիվի ուսումնասիրությունը նաև ցույց է տալիս, որ Դիրեկտիվի հավելված 1-ում թվարկում է 31 գործողություններ (իրավիճակներ) և վարքագիծ, որոնք համարվում են անբարեխիղճ մրցակցություն: Թեև նշված 31 իրավիճակների սահմանումը

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Դիրեկտիվով ապահովել է իրավական որոշակիություն, այնուամենայնիվ Դիրեկտիվի կիրարկման 10-ամյա փորձը ցույց է տվել, որ անբարեխսիղ մրցակցության դրսուրումները 31 իրավիճակներով սահմանափակելը ԵՄ անդամ պետություններին թույլ չի տալիս սպառողներին ամբողջապես պաշտպանելու անբարեխսիղ մրցակցությունից, այդ բայց այնպիսի գործողություններից, որոնք ներառված չեն Դիրեկտիվի մեջ, բայց իրենց բնույթով հանդիսանում են անբարեխսիղ մրցակցություն⁹:

ԵՄ անբարեխսիղ մրցակցության արգելման օրենսդրության ուսումնասիրության շրջանակում հատկանշական է դիտարկել նաև Եվրոպական Խորհրդարանի և Եվրոպական Հանձնաժողովի «Մոլորեցնող և համեմատական գովազդի մասին» դիրեկտիվը (12 դեկտեմբերի, 2006 թվականի), «Մոլորեցնող մարքետինգային գործողություններից Եվրոպական բիզնեսը պաշտպանելու և համապատասխան օրենսդրության կիրարկման արդյունավետությունն ապահովելու վերաբերյալ» Եվրոպական հանձնաժողովի ծանրագրությունը (27 նոյեմբերի, 2012թ.), «Անբարեխսիղ առևտրային գործողությունների մասին Դիրեկտիվի կիրարկման վերաբերյալ» (14 մարտի, 2013 թվականի) ծանրագրությունը, որոնց մեջ հստակ նշվում է, որ գովազդման և մարքետինգային այլ գործողությունների ընթացքում ներկայացվող տեղեկատվությունը չպետք է լինի նոլորեցնող, մասնավորապես, ապրանքի վերաբերյալ՝ սպառողների որոշման կայացման համար էական նշանակություն ունեցող տեղեկատվությունը պետք է լինի «հստակ, ճշգրիտ և հիմնավորված՝ հնարավորություն ընձեռնելով սպառողներին ընտրություն կատարելիս լինել տեղեկացված և կատարել իմաստալից ընտրություն (clear, accurate and substantiated, thus enabling consumers to make informed and meaningful choices)», տեղեկատվությունը չպետք է լինի «ոչ հստակ, խորին, անորոշ և ժամանակավիրեպ» (unclear, unintelligible, ambiguous or untimely): Փաստորեն, ԵՄ օրենսդրությամբ անբարեխսիղ գործողություն է համարվում ոչ միայն գովազդի և մարքեթինգային այլ գործողությունների ընթացքում մանր տառաչափեր օգտագործելը, այլև՝ ցանկացած այլ դիզայներական մոտեցում, որը տեղեկատվությունը դարձնում է անընթեռնելի, անհասկանալի, անորոշ կամ անհասանելի:

Այժմ հարկ է անդրադարձնալ ԵՄ անբարեխսիղ մրցակցության արգելման օրենսդրության կիրարկման առածնահատկություններին: Մասնավորապես, սույն ուսումնասիրության շրջանակում իրականացված վերլուծության արդյունքում հարկ է

փաստել, որ Դիրեկտիվը և անբարեխսիղ մրցակցության առնչվող մյուս իրավական ակտերը թեև մշակվել և ընդունվել են ԵՄ մակարդակով, սակայն այդ իրավական ակտերի կիրարկումն իրականացվում է ազգային մակարդակում ԵՄ անդամ պետությունների մրցակցային մարմինների կամ դատարանների կողմից: Այսպես օրինակ, Գերմանիայում և Ավստրիայում անբարեխսիղ մրցակցության գործերը դիտարկվում են ոչ թե մրցակցային մարմինների, այլ դատարանների կողմից, իսկ նշված դատավարությունները տևում են մինչև մեկ շաբաթ, հրատապ դեպքերում անգամ 1 օր՝ ապահովելով անբարեխսիղ մրցակցության հետևանքով սպառողներին հասցված բարոյական և նյութական վնասի փոխհատուցում¹¹ և այսպիսով երաշխավորելով սպառողների իրավունքների պաշտպանության արդյունավետությունը: Միաժամանակ հարկ է նշել, որ գերմանա-ավստրիական նշված մոդելը նախատեսում է, որ դատարանի կողմից անբարեխսիղ մրցակցության վերաբերյալ որոշում կայացնելով պարագայում պատասխանող տնտեսվարող սուբյեկտը ոչ միայն պարտավոր է փոխհատուցել վնասը, այլև կրել դատական և հայցվոր կողմի փաստաբանի բոլոր ծախսերը¹²: Ի տարբերություն նշված երկրների՝ Դանիայում, Մեծ Բրիտանիայում, Ֆինլանդիայում և մի շաբթ այլ ԵՄ անդամ պետություններում անբարեխսիղ մրցակցության վերաբերյալ որոշում կայացնելու իրավասությունները վերապահված են մրցակցային մարմիններին, որոնք փարչական մարմիններ են¹³: Հարկ է նաև հավելել, որ Ռումինիայում, Նիդեռլանդներում և Կիպրոսում փարչարարության միջոցով անբարեխսիղ մրցակցության արգելումից բացի, մրցակցային մարմինները սպառողների իրավունքների պաշտպանության հասարակական կազմակերպությունների նման իրավասություն ունեն դիմելու դատարան՝ ապահովելու համար սպառողների խախտված իրավունքի վերականգնումը¹⁴: Նշվածի վերաբերյալ անհարմեշտ է հավելել, որ ԵՄ մի շաբթ անդամ պետություններում անբարեխսիղ մրցակցության օրենսդրության կիրարկումը բացառապես դատական մարմիններին վերապահելու փորձը ցույց է տվել, որ առկա են մի շաբթ խնդիրներ, մասնավորապես, դատարանների խիստ ծանրաբեռնվածության և պատասխանող տնտեսվարող սուբյեկտների կողմից հսկայական բարոյական և նյութական փոխհատուցում վճարելու խնդիրները, մինչդեռ փարչական մարմինների միջոցով անբարեխսիղ մրցակցության արգելման օրենսդրության կիրարկման ալարագայում նման խնդիրներ առկա չեն: Այդ իսկ պատճառով, մի շաբթ ԵՄ անդամ պետություններ, այդ բայց Գերմանիան և Ավստրի-

ան, ներկայումս մշակում են օրենսդրական փոփոխությունների փաքեք՝ մրցակցային մարմիններին անբարեխիճ մրցակցության վերաբերյալ որոշում կայացնելու իրավասություններով օժտելու նպատակով¹⁵:

Անդամ պետությունների դատական և վարչական մարմիններից քաջի, Եվրոպական հանձնաժողովը արտադրական՝ Վեճերի այլընտրանքային լուծման (հաշտարարության) և Վեճերի առցանց լուծման հարթակների միջոցով ևս ապահովում է սպառողների պաշտպանությունը անբարեխիճ մրցակցությունից, որը հնարավորություն է տալիս սպառողներին ավելի կարճ ժամկետներում և ավելի քիչ ծախսեր կատարելով վերականգնել իրենց խախտված իրավունքը կամ ստանալ փոխհատուցում:

Սպառողների իրավունքների պաշտպանության արդունավետ մեխանիզմ է նախատեսված նաև անբարեխիճ մրցակցությունից սպառողների պաշտպանության ԱՄՆ-ի մոդելով: ԱՄՆ-ում մրցակցային մարմիններից Դաշնային Առևտրային Հանձնաժողովն է հանդիսանում կեղծիքից, խարեւությունից և անբարեխիճ առևտրային գործողություններից սպառողների պաշտպանության համապատասխան օրենսդրությունը կիրարկող մարմինը, իսկ նշված օրենսդրությունը բաղկացած է «Դաշնային Առևտրային Հանձնաժողովի մասին» ակտից, Հեռուստատեսային և հեռախոսային առևտրի կանոնների մասին ակտից, Քեյտոնի ակտից և ավելի քան 70 այլ իրավական ակտերից: Ընդ որում, հարկ է նշել, որ ի տարբերություն ԱՄՆ մրցակցային իրավունքի կիրարկման մյուս ուղղությունների, եթե իրավախախտման վերաբերյալ որոշում կայացնող ԱՄՆ-ի դատարաններն են, իսկ ԱՄՆ մրցակցային մարմինները հանդիս են գալիս դատախազության դերում, անբարեխիճ մրցակցության պարագայում ԱՄՆ օրենսդրությամբ Դաշնային Առևտրային Հանձնաժողովը իրավասություն ունի իրավախախտումը դադարեցնելու հանձնարարական տալ: Վերոնշյալ հանձնարարական չկատարման դեպքում միայն օրենքով նախատեսվում է քաղաքացիական պատասխանատվության միջոցների՝ տուգանքի կիրառում՝ միաժամանակ ապահովելով անբարեխիճ մրցակցության արդյունքում վնաս կրած սպառողների՝ դատական կարգով փոխհատուցում ստանալու իրավունքի իրացումը:

ԱՄՆ-ի Օրենքների կողեքսի 15-րդ գլխի 45-րդ պարագաֆի համաձայն՝ անօրինական են համարվում առևտրի ընթացքում կամ առևտրի վրա ազդեցություն ունեցող անբարեխիճ մրցակցության արդյունքում վնաս կրած սպառողների՝ դատական կարգով փոխհատուցում ստանալու իրավունքի իրացումը:

Խարեւության գործողությունները կամ վարքագիծ¹⁶ : Նշված պարագաֆը միաժամանակ սահմանում է, որ անբարեխիճ մրցակցություն կամ անազնիվ առևտրային գործողությունները կամ վարքագիծ են համարվում այնպիսի գործողությունները կամ վարքագիծը, որոնք առաջացնում են կամ կարող են առաջացնել ողջամտորեն կանխատեսելի վնաս ԱՄՆ տարածքում, կամ ներառում են ԱՄՆ տարածքում դրսորվող էական ազդեցություն ունեցող վարքագիծ: Հարկ է նաև հավելել, որ գործողությունը կամ վարքագիծը համարվում է անբարեխիճ մրցակցություն, եթե սպառողը ողջամտորեն չէր կարող խուսափել անբարեխիճ մրցակցության հետևանքով փաստացի կամ հնարավոր վնաս կրելուց, և եթե անբարեխիճ մրցակցության հետևանքով սպառողներին կամ մրցակցությանը հասցված օգուտը ավել չէ հասցված վնասից, և (կամ) անբարեխիճ վարքագիծը, գործողությունը կամ բացթողումը էական նշանակություն ունեցող հանգանակ է, որը կարող էր էական ազդեցություն ունենալ սպառողի վերջնական որոշում կայացնելու վրա: Հարկ է նաև ընդգծել, որ ԱՄՆ անբարեխիճ մրցակցության օրենսդրությամբ դիտարկում է ողջամիտ սպառողի մոլորեցման, շփոթության փաստի առկայությունը կամ հնարավորությունը:

Ինչպես արդեն նշվեց, ԱՄՆ անբարեխիճ մրցակցությանն առնչվող օրենսդրության կիրակող մարմինը Դաշնային Առևտրային Հանձնաժողովն է, որը իրավասում է ինչպես իր նախաձեռնությամբ, այնպես էլ բողոքի առկայության պարագայում վարչական վարույթ հարուցել համապատասխան տնտեսվարող սուրբեկտի(ների) նկատմամբ: Այնուհետև, վարչական վարույթի արդյունքում իրավախախտման փաստը հաստատվելու պարագայում Դաշնային Առևտրային Հանձնաժողովը տալիս է հանձնարարական՝ սահմանված ժամկետում վերացնելու խախտումը, չվերացնելու դեպքում օրենքով սահմանված բողոքարկման ժամկետի ավարտից և հանձնարարականը վերջնական ուժի մեջ մտնելուց հետո ԱՄՆ գլխավոր դատախազը կամ Դաշնային Առևտրային Հանձնաժողովը քաղաքացիական հայց են ներկայացնում դատարան՝ բռնագանձելու քաղաքացիական պատասխանատվության միջոցի՝ տուգանքի գումարը հօգուտ ԱՄՆ պետական բյուջեի²⁰: Նշվածի վերաբերյալ հարկ է հավելել, որ տուգանքի չափը որոշում է դատարանը, սակայն նշված իրավախախտման պարագայում տուգանքի գումարը չպետք է զերազանցի 10.000 ԱՄՆ դրամը: Միաժամանակ հարկ է նշել, որ քաղաքացիական տուգանքի սահմանումը չի սահմանափակում սպառողի՝ անբարեխիճ մր-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ցակցության հետևանքով հասցած վնասի համար՝²¹ փոխհատուցում ստանալու իրավունքի իրացումը։ Վերոգրյալի վերաբերյալ անհրաժեշտ է նաև նշել, որ Դաշնային Առևտրային Հանձնաժողովը ևս իրավասու է դիմելու դատարան՝ անբարեխիղ մրցակցության հետևանքով սպառողներին հասցած վնասի դիմաց փոխհատուցում ստանալու նպատակով²²։

Ինչ վերաբերում է իրավախսախտման հատկանիշներին, ապա ԱՄՆ-ում ոչ թե 1 կամ մի քանի, այլ ավելի քան 70 իրավական ակտերով նկարագրվում են անբարեխիղ մրցակցության առանձին ուղղությունների դրսևրման ձևերը, որպիսիք են՝ գովազդման կամ ապրանքի (ծառայության) ներկայացման ընթացքում ապրանքի (ծառայության) որակի կամ քանակի վերաբերյալ օրենքով պահանջված տեղեկատվության բացակայությունը կամ ոչ ամբողջական կամ ոչ հավաստի ներկայացնելը, ապրանքի կամ ծառայության որակական, քանանական և այլ բնուրագրերի անհիմն չափազանցնելը կամ չիշխատակելը կամ ոչ հավաստի ներկայացնելը, իրավական ակտերով պահանջված այլ տեղեկատվության չներկակացնելը կամ ոչ լիարժեք կամ ոչ հավաստի ներկայացնելը և այլն²³։ Նշվածի վերաբերյալ հարկ է հավելել, որ ԱՄՆ օրենսդրությունը բավականին մանրամասն է ներկայացնում անբարեխիղ մրցակցության դրսևրման ձևերը՝ ներկայացնելով անգամ առանձին իրավական ակտերով կարգավորվող մակնշնան պահանջները բրյոյա, կենդանական նորու ապրանքների համար և այլն։ Հատկանշական է առանձնացնել նաև տեսածայնային գովազդի, ձայնային գովազդի, տպագիր և արտաքին գովազդի կամ մարկետինգային այլ գործողությունների ընթացքում տեղեկատվության ներկայացման առանձնահատկությունները։ Մասնավորապես, ԱՄՆ-ի Դաշնային կարգավորումների օրենսգրքի 16-րդ բաժինը (Title 16), ինչպես նաև ԱՄՆ Դաշնային Առևտրային Հանձնաժողովի կողմից ընդունված «900 կանոնների», «Ազգային գովազդ» Ուղեցույց գործարանների համար», «Մարկեթինգը և գովազդը ինտերնետում», «Փոքր և միջին ձեռնարկատերերի համար», «Գովազդի և արտադրանքի խթանման նպատակով կատարվող մակնշնան ընթացքում արտադրանքի անվանման տեղակայման, չափերի վերաբերյալ ուղեցույց՝ արդյունաբերական շրջանակների համար» ուղեցույցները, ինչպես նաև տարբեր պարենային և ոչ պարենային արտադրանքների կամ ծառայությունների (այսուհետ՝ ապրանք) գովազդի և մարքեթինգի կանոնների վերաբերյալ առաձին ուղեցույցները և պարզաբանումները հստակ սահմանում են, որ տեսածայնային գովազդի, ձայնային գովազդի,

տպագիր և արտաքին գովազդի կամ մարկետինգային այլ գործողությունների ընթացքում գովազդվող ապրանքը ձեռքբերման նպատակով սպառողի համար էական նշանակություն ունեցող տեղեկատվությունը պետք է լինի «հստակ և տեսանելի» («clearly and conspicuously»), իսկ տեսածայնային և ձայնային գովազդի համար սահմանում են գովազդի ժամանակ հնչեցվող ձայնի թույլատրելի բարձրությունը և ձայնի թույլատրելի արագությունը։ Միաժամանակ նախատեսվում են հստակ կանոններ առանձին տեսակի ապրանքների գովազդի և մարքեթինգի համար։ ԱՄՆ Դաշնային Առևտրային Հանձնաժողովը վերոնշյալ ակտերը և ուղեցույցները խախտելը, այդ բայում՝ գովազդման ժամանակ մանր տառատեսակներ օգտագործելը, ոչ ընթեռնելի գույններով կամ տառատեսակով գրելը, կամ այլ դիզայններական տարրերակներով տեղեկատվությունը անընթեռնելի դարձնելը դիտարկում է որպես օրենքի խախտում՝ անբարեխիղ մրցակցության գործողություն։²⁶

Անփոփելով վերոգրյալը, հարկ է նշել, որ ինչպես ՀՀ օրենսդրությամբ, այնպես էլ ԱՄՆ և ԵՄ օրենսդրություններով արգելվում է անբարեխիղ մրցակցությունը։ Ընդ որում, սույն հոդվածի շրջանակում դիտարկված բոլոր օրենսդրությունների համաձայն՝ անբարեխիղ մրցակցություն է համարվում ոչ միայն սպառողների մոլորությունը կամ շփոթությունը, այլև մոլորեցման կամ շփոթության հնարավարությունը։ Հարկ է նաև նկատել, որ թեև դիտարկված օրենսդրություններում անբարեխիղ մրցակցության վերաբերյալ որոշում են կայացնում վարչական մարմինները կամ դատարանները, այնուամենայնիվ փորձաքննություն իրականացնելու պահանջ ամրագրված չէ։ դատարանները և վարչական մարմինները ունեն հայեցողական լիազորություն որոշում կայացնելու անբարեխիղ մրցակցության վերաբերյալ։ Պետք է նաև նշել, որ ԵՄ անդամ այն պետություններում, որտեղ դատարաններն են որոշում կայացնում, ինչպես նաև ԱՄՆ-ում, ապահովվում է անհատական կամ խմբակային սպառողների պաշտպանությունը անբարեխիղ մրցակցությունից, իսկ վարչարարության միջոցով (ՀՀ, ԵՄ մի շարք անդամ պետություններ) ապահովվում է սպառողների ամրողության՝ հասարակության պաշտպանությունը։ Հատկանշական է նաև նկատել, որ ԵՄ անբարեխիղ մրցակցության արգելման օրենսդրությամբ շփոթության առաջացումը և համարվում է հասարակության մոլորեցում՝ անբարեխիղ մրցակցություն, մինչդեռ ՀՀ համապատասխան օրենսդրությամբ հասարակության մոլորեցումը և շփոթությունը ամրագրված են տարբեր հոդվածներով և համարվում են անբա-

թեխիդ մրցակցության դրսեռման միմյանցից տարբեր ձևեր: Սույն հոդվածի շրջանակներում կատարված ուսումնասիրությունը հնարավորություն է տալիս եզրակացնել, որ ի տարբերություն ՀՀ-ի, ԵՄ և ԱՍՆ օրենսդրություններով մանրամասնորեն սահմանվում են անբարեխիդ մրցակցության դրսեռման տարբեր ուղղությունները: Այսպես օրինակ, Օրենքով, ինչպես նաև «Գովազդի մասին» ՀՀ օրենքով գովազդման կամ ապրանքի տարածման ուղղակած գործողությունների ընթացքում ներկայացվող տեղեկատվության հստակության և տեսանելիության, ինչպես նաև տառաշափերի տեսանելի մեծության, ձայնային գովազդի ձայնի հաճախականության պահանջներ ամրագրված չեն, որոնք, սակայն, սահմանված են ԵՄ և ԱՍՆ դիտարկված իրավական ակտերով. այս ամենն ապահովում է սպառողների համակողմանի պաշտպանությունը գովազդի կամ մարքեթինգային այլ գործողությունների միջոցով իրականացվող

անբարեխիդ մրցակցությունից: Հատկանշական է առանձնացնել անբարեխիդ մրցակցությունից սպառողների պաշտպանության ԵՄ արտադատական՝ Վեճերի այլընտրանքային լուծման (հաշտարարության) և Վեճերի առցանց լուծման մոդելը, որի ներդնումը ցանկացած պետությունում կապահովի սպառողների պաշտպանության այլընտրանքային մատչելի և արդյունավետ մեխանիզմ: Սիամանակ պետք է նկատել, որ անբարեխիդ մրցակցության դրսեռման ձևերը դիտարկված բոլոր օրենսդրություններում համընկնում են, ինչը թույլ է տալիս փաստելու անբարեխիդ մրցակցության առնչվող իրավախաստման հատկանիշների և անբարեխիդ մրցակցության արգելման ունիվերսալ լինելու համարմանքը:

¹ Սույն ուսումնասիրությունը իրականացվել է Գիտության և կրթության հայ ազգային հիմնադրամի (ԳԿՀԱՀ, Նյու Յորք, ԱՍՆ) կողմից տրամադրված դրամաշնորհի շրջանակներում:

² Հոդված 12, «Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքը: Նշված հոդվածի 2-րդ մասը սահմանում է շփորության առաջացման դեպքեր և՝ մասնավորապես նշելով, որ շփորություն կարող է դրսեռվել գրանցված ապրանքային կամ սպասարկման նշանին կամ արդյունաբերական նմուշին շփորության աստիճանի նման չգրանցված ապրանքային կամ սպասարկման նշանի կամ արդյունաբերական նմուշի օգտագործման, առավել վաղ օգտագործվող չգրանցված ապրանքային կամ սպասարկման նշանին կամ արդյունաբերական նմուշին շփորության աստիճանի նման չգրանցված ապրանքային կամ սպասարկման նշանի կամ արդյունաբերական նմուշի օգտագործման առանձնահատկությունը գրանցված ապրանքային կամ սպասարկման նշանի կամ արդյունաբերական նմուշի օգտագործումն առանց իրավատիրոջ համաձայնության, ֆիրմային անվանմանը շփորության աստիճանի նման ֆիրմային անվանման օգտագործման կամ ֆիրմային անվանման ապօրինի օգտագործման, ապրանքի արտաքին տեսքի, օրինակ՝ ապրանքի փաթեթավորման, գույնի կամ այլ ոչ ֆունկցիոնալ բնուրագրերի նկատմամբ շփորություն առաջացնող գործողությունների կամ վարքագծի, քաղաքացիական շրջանառության մասնակիցների, ապրանքների, անհատականացման այլ միջոցների, օրինակ՝ գործարարության խորհրդանշիչի, բառեր փոխարինող նշանների կամ տառերի, կարգախոսների նկատմամբ շփորություն առաջացնող գործողությունների կամ վարքագծի դրսեռման, ապրանքների ներկայացման ձևերի, այդ թվում գովազդի, ծառայողական հագուստի, ապրանքների մասուցման ոճի նկատմամբ շփորություն առաջացնող գործողությունները կամ վարքագծը, հոչակավոր մարդկանց, գրականության, արվեստի կամ սպորտի հանրաճանաչ գործիչների, հանրաճանաչ այլ անձանց անունների, այլ տվյալների, պատկերների օգտագործումը, ստեղծագործությունների, դրանց անվանումների, տեքստերի կամ պատկերների ամբողջական կամ մասնակի պատճենահանման, արտադատման կամ առանց համապատասխան համաձայնության (քույլտվության) այլ կերպ օգտագործման միջոցով:

³ Այս նախագիծը ներկայում գտնվում է ՀՀ ազգային ժողովում:

⁴ Տե՛ս, նույն տեղում (36-րդ հոդվածի 5-րդ մաս, Օրենք):
Retrieved from European Commission website, http://ec.europa.eu/consumers/consumer_rights/index_en.htm on September 29, 2016.

⁵ Տե՛ս, DIRECTIVE 2005/29/EC OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 11 May 2005 concerning unfair business-to-consumer commercial practices in the internal market and amending Council Directive 84/450/EEC, Directives 97/7/EC, 98/27/EC and 2002/65/EC of the European Parliament and of the Council and

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Regulation (EC) No 2006/2004 of the European Parliament and of the Council, available at <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32005L0029&from=en>.

⁷ Մասնագիտական շրջահայացութուն (professional diligence) հասկացությունը վարքագի կանոնների, էթիկայի նորմերի ամրողությունը, որը պահանջված է մի շաբթ մասնագիտությունների համար (օրինակ բժիշկներ): Տե՛ս, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2565877

⁸ Տե՛ս, DIRECTIVE 2005/29/EC OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 11 May 2005 concerning unfair business-to-consumer commercial practices in the internal market and amending Council Directive 84/450/EEC, Directives 97/7/EC, 98/27/EC and 2002/65/EC of the European Parliament and of the Council and Regulation (EC) No 2006/2004 of the European Parliament and of the Council, available at <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32005L0029&from=en>

⁹ Speech by Prof Monika Namyslowska (University of Lodz) during Annual Conference on European Consumer Law, Trier, October 14, 2016.

¹⁰ <http://eur-lex.europa.eu/homepage.html>

¹¹ Տե՛ս, Frauke Henning-Bodewig, Unfair Competition Law: European Union and Member States, Kluwer Law International Publication, Netherland, 2006, pp. 124-137; Personal interview with Professor Hans Schulte-Nölke (University of Osnabruck) during “Annual Conference on European Consumer Law 2016” in Trier, Germany, on October 14, 2016.

¹² Տե՛ս, լույս տեղում (Frauke Henning-Bodewig).

¹³ Տե՛ս, Directorate general for internal policies, Policy department A, Economic and scientific policy, State of play of the implementation of the provisions on advertising in the unfair commercial practices legislation, EU Parliament documents, IP/A/IMCO/ST/2010-04 July 2010, pp. 15-17

¹⁴ Տե՛ս, European Commission – DG Justice Study on the application of Directive 2005/29/EC on Unfair Commercial Practices in the EU Part 1 – Synthesis Report Final Report, 2011, pp. 33-35; http://ec.europa.eu/justice/consumer-marketing/files/ucpd_final_report_part_1_synthesis.pdf.

¹⁵ Personal interview with Professor Hans Schulte-Nölke (University of Osnabruck) and Professor Peter Rott (University of Kassel) during “Annual Conference on European Consumer Law 2016”, in Trier, Germany, on October 14, 2016.

¹⁶ Retrieved from European Commission website, http://ec.europa.eu/consumers/solving_consumer_disputes/non-judicial_redress/adr-odr/index_en.htm on September 29, 2016.

¹⁷ Retrieved from US Federal Trade Commission website, <https://www.ftc.gov/enforcement>, on September 20, 2016.

¹⁸ Տե՛ս, 15 U.S. Code § 45, retrieved from https://www.ftc.gov/sites/default/files/documents/statutes/federal-trade-commission-act/ftc_act_incorporatingus_safe_web_act.pdf, on September 20, 2016.

¹⁹ Տե՛ս, լույս տեղում:

²⁰ Տե՛ս, 15 U.S. Code § 45 (Federal Trade Commission Act), Unfair methods of competition unlawful; prevention by Commission, retrieved from <http://uscode.house.gov/view.xhtml?req=granuleid%3AUSC-prelim-title15-chapter2-subchapter1&edition=prelim>; on September 21, 2016.

²¹ Տե՛ս, լույս տեղում (15 U.S. Code § 45):

²² Douglas Broder, US Antitrust Law and Enforcement: A Practice Introduction, Third Edition, Oxford University Press, 2016, pp. 200-201.

²³ Retrieved from US Federal Trade Commission website, <https://www.ftc.gov/enforcement/rules/rules-and-guides> on September 22, 2016.

²⁴ Retrieved from Cornell University Law School/ Legal Information Institute website, <https://www.law.cornell.edu/cfr/text/16/chapter-II>, 2016.

²⁵ Retrieved from US Federal Trade Commission website, <https://www.ftc.gov/enforcement/statutes>;

<https://www.ftc.gov/enforcement/rules/rules-and-guides>, on September 24, 2016.

²⁶ Տե՛ս, լույս տեղում:

Ասմիկ Տիգրանյան

Главный специалист отдела административного производства юридического управления ГКЗЭК РА
Советник 3-его класса гражданской службы РА
Магистр права

РЕЗЮМЕ

Правовые основы защиты потребителей от недобросовестной конкуренции: сравнительный анализ.

В данной статье автором были изучены правовые основы защиты потребителей от недобросовестной конкуренции, проанализировано законодательство Республики Армения, Соединенных Штатов Америки и Европейского Союза, запрещающее недобросовестную конкуренцию, представляя нормы, закрепленные в законодательствах данных стран; особенности законодательного применения, их сходство и различия. В статье также проводится сравнительный анализ механизмов защиты потребителей от недобросовестной конкуренции, представляя их преимущества и недостатки.

Ключевые слова: недобросовестная конкуренция, введение общества в заблуждение, защита потребителей, смещение, законодательство запрещающее недобросовестную конкуренцию.

Hasmik Tigranyan

Chief Specialist of the administrative proceeding division of the legal department of the SCPEC RA
Councillor of the 3-rd class of Civil Service of RA
Master of Laws

SUMMARY

Legal bases for protection of consumers from unfair competition: comparative analysis

In this article the author studies legal basis for protection of consumers from unfair competition by analyzing legislations of prohibition of unfair competition of the Republic of Armenia, the European Union and the United States, by presenting peculiarities, similarities and differences of legal norms of the mentioned above legislations and of application of those legislations. The author mean while conducts comparative analysis of the mechanisms for protection of consumer from unfair competition in the studied states and presents advantages and disadvantages.

Keywords: unfair competition, consumer protection, misleading practices, public embarrassment, legislation of prohibition of unfair competition.

ՍՅՈՒԶԱՆՆԱ ՆԱԶԻՆՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի
և իրավունքի ինստիտուտի հայցորդ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԱՆՄԻԶԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ

Սույն հոդվածում հանգանանորեն քննարկվում են ՀՀ Սահմանադրության անմիջական գործողության հետ կապված իհմնախնդիրները:

Հիմնարարեր-սահմանադրություն, իհմնական օրենք, անմիջական գործողություն, բաղարական-իրավաբանական փաստարություն:

Սահմանադրական բարեփոխման իմաստը Հայաստանում կայանում է նրանում, որպեսզի Սահմանադրությունը հասարակության համեմատաբար փոքրաքանակ խավի կողմից իրավունքի զավթման միջոցից և եղանակից վերափոխվի ամբողջ հասարակության կողմից իրավունքի լեզաւացման միջոց ու եղանակ՝ իշխանական օրենքը և նրա բոլոր անդամների: Պետության կողմից հաստատված և հասարակության իրավունքները սահմանափակող, ինչպես նաև մարդկանց և նրանց ընկերակցությունների սոցիալ ակտիվության դրսւորումների հանդեպ պետական վերահսկման ձևերը ամրագրող օրենքից Սահմանադրությունը պետք է դառնա օրենք, որը նախատեսում է պետության պարտավորությունները քաղաքացիների, սոցիալական տարրեր կառույցների և հասարակության առջև: 2015թ. սահմանադրական բարեփոխումից շատ առաջ մեր երկրի պետադրավական միտքը եկավ այս եզրակացության, որ Սահմանադրությունը հանդիսանում է իրավական համակարգի, ազգային օրենսդրության անքակտելի մասը: Այն պետք է լինի ոչ թե հանդիսավոր հոչակագիր, այլ աշխատող քաղաքական-իրավաբանական փաստարությունը, որի դրական ազբեցությունը հասարակության, պետության և դրանց մեջ անձի վրա հարուստ է այնքանով, որքանով Սահմանադրությունը կենսակերպվում է կյանքում: Սակայն նրա իրագործման պրակտիկան կրում էր չափազանց սահմանափակ բնույթը, և այդ միտումը չի կարելի հադրահարված համարել: Այս առումով, Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգում նշված էր, որ առավել հրատապ և սկզբունքային հիմնախնդիրներից է. «համակարգային ամբողջականության մեջ հիմնական իրավունքների անմիջական գործողության երաշխավորում...»:

Իրավական գիտության խնդիրն է մշակել սոցիալական կենդանի հյուսվածքի մեջ սահմանադ-

րական որոշումների ներգործման մեխանիզմը: Այդ խնդիրը կարող է լուծվել իրավագիտության բոլոր ճյուղերի մասնագետների համատեղ ջանքերով: Սակայն այդ լուծումը սահմանափակվում է միմիայն դատական մարմինների ու այլ իրավակիրառողների պրակտիկայում սահմանադրական նորմերի անմիջական կամ միջնորդականացված գործողության հարցով: Խնդիրը պետք է դրվի և լուծվի շատ ավելի լայն՝ սահմանադրության սոցիալական մեխանիզմի գործողության մասին, որի բաղկացուցիչ մասն է կազմում իրավաբանական մեխանիզմը: Ասածն օրակարգից չի հանում Սահմանադրության ու նրա նորմերի իրագործման տեսության մշակման խնդիրը: Այդ կապակցությամբ անհրաժեշտություն է ներկայանում միանգամից նշել տարրերությունը սահմանադրության ու նրա իրագործման կամ իրականացման միջև: Սխալ կիրակային սակայն, ծայրահեղության մեջ ընկնել՝ դրանց միջև անհաղթահարելի պատճեց կանգնեցնելով: Ընդհակառակը՝ սահմանադրական նորմերի գործողությունը պարտադիր նախապայման է դրանց իրականացման համար՝ համապատասխան Հիմնական օրենքի ու ընթացիկ օրենսդրության կողմից սահմանված արարողակարգերի:

Հասարակական հարաբերությունների սահմանադրական մոդելի ինտեգրումը սոցիալական պրակտիկայի մեջ, ՀՀ օրենսդրության մեջ արտահայտվում է տարրեր տերմիններով՝ «ուժի մեջ մտնում», «գործողություն» և «ուղղակի գործողություն», «անմիջական գործողություն», «ուղղակի գործողություն», «ամսմիջական գործողություն», «իրագործում», «կիրառում», որոնք իմաստային տարրեր բեռնվածություն ունեն և նշանակում են ոչ համանման հասկացություններ: Այնուամենայնիվ, սահմանադրական իրավունքի վերաբերյալ մեր գրականության մեջ դրանցից շատերը չեն տարրերակում, ինչը կարող է բացասաբար անդրադանալ (և արդեն անդրադանում է) սահմանադրական նորմերի իրագործման պրակ-

տիկայում³: Ինչպես հայտնի է, իրավական նորմերի գործողությունը հավասարագր է դրանց գոյությանը՝ որպես օրենսդրի կողմից սահմանված վարքածի ստանդարտների: Այդիսի ընկալումը կարելի է տարածել նաև Սահմանադրության վրա, ընդուում՝ նկատի ունենալով, որ Հիմնական օրենքի գործողությունը՝ նրա իրականացման պայման ու պահն են, սոցիալական պրակտիկայի մեջ սահմանադրական որոշումների ինտեգրումը, քաղաքացիների կողմից նրանց ի ծնե պատկանող ու Սահմանադրության մեջ ամրագրված իրավունքների ու ազատությունների իրագործումը:

Այլ կերպ ասած՝ իրավական նորմերի գործողությունը, այդ բվում նաև Սահմանադրության նորմերի, ավանդության նույնացվում է նրանց՝ որպես օրենսդրի կողմից սահմանված վարքածի ստանդարտների գոյության հետ: Դա, ինչպես գրում է Յու. Շիխոմիրովը, «հասարակական պրակտիկայի հետ շփումից ազդակներ ստացող օրենսդրական կարգավորիչի գործառնության գործընթաց»⁴:

Սահմանադրությունը, ունենալով նորմատիվ ակտին բնորոշ բոլոր հատկանիշները, ունի նաև մի շարք առանձնահատկություններ՝ պայմանավորված օրենսդրության համակարգի մեջ նրա տեղով: Նրանում առավել լրիվ ձևով արձանագրվում են սոցիալ-պատմական զարգացման հասարակության կողմից պարզված ու ընկալված օրյեկտիվ օրինաշափությունները: Սահմանադրական նորմերը, վկայելով ձևավորված հասարակական հարաբերությունները, աջակցում են դրանց կայունացմանն ու զարգացմանը համապատասխան բուն Սահմանադրության կողմից սահմանված իրավարանական ինքնիրների ու նպատակների և արգելք են հանդիսանում հասարակության մեջ զարգացող բացասական երևույթների ու գործընթացների դեմ: Սակայն, անկախ իրականացվող սոցիալական, քաղաքական և այլ գործառնություններից, ինչպես նաև Սահմանադրության համակարգում գրաված տեղից, սկսած նախարանից և վերջացրած եղափակիչ հորդվածներով, դրանք բոլորն ունեն կարգավորիչ նշանակություն և կրում են գործող բնույթ:

Տվյալ դատողության կատեգորիկությունը պայմանավորված է երկու պարագաներով: Առաջինը. ՀՀ Սահմանադրության գործողությունը կապված չէ նրա խախտման հետ: Սահմանադրական իրավախախտումն առաջ է բերում պետական հարկադրանքի, ինչպես բուն Սահմանադրությամբ, այնպես էլ այլ օրենքներով նախատեսված սանկցիաների կիրառման անհրաժեշտություն, սակայն Հիմնական օրենքի նորմի խախտումը չի կարող դիտվել որպես նրա գործողության սկզբնական

պահ: Երկրորդ, իրավագիտության մեջ տարածում է գտել այն կարծիքը, որ նորմատիվությունը բնորոշ է Սահմանադրության միայն «հիմնական» բաժիններին և որ նրա դրույթներից շատերը հիմք են ծառայում ընթացիկ օրենսդրության համար, սակայն չեն հանդիսանում ուղղակի գործողության նորմեր: Այս կապակցությամբ եզրահանգում է արփում Սահմանադրության դրույթների առնվազն մի մասի անգործ բնույթի վերաբերյալ: Այնուամենայնիվ, ոչ սահմանադրական դոկտրինան, ոչ էլ պրակտիկան Սահմանադրության «հիմնական» ու «ոչ հիմնական» բաժինների տարանջատման և ոչ մի օբյեկտիվ չափանիշ: Լինելով միասնական համակարգի, Հիմնական օրենքի տարրեր, քաղաքամասեր, նրանք հավասար կերպով հանդիսանում են հիմնական:

Անհրաժեշտ է հաշվի առնել, որ սահմանադրական նորմերի տեսակները բազմաթիվ են ու բազմազան: Դա նախևառաջ կապված է այն բանի հետ, որ, վերջնական հաշվով կատարելով միասնական սոցիալական գործառույթ, Սահմանադրության նորմերը միաժամանակ կատարում են տարրեր իրավաբանական գործառույթներ, ունեն տարրեր նյութական ու իրավաբանական բովանդակություն, տարրերում են իրենց իրավաբանական հատկանիշներով ու հատկություններով: Սահմանադրական նորմերի այս գործառության դերն էլ հիմք է հանդիսանում նրանց դասակարգման համար: Տվյալ չափանիշն ունի որակական բնույթ, օժտված է սոցիալական և իրավաբանական նշանակելիությամբ, ներկա է բոլոր ստորաբաժիններում, նպաստում է սահմանադրական նորմերի յուրաքանչյուր տեսակի առանձնահատկությունների բացահայտմանը և այդ իսկ պատճառով որոշիչ դեր է խաղում Հիմնական օրենքի նորմերի այլ տարրերակումների համար: Ասվածը չի նսենացնում մյուս դասակարգումների նշանակությունը, ընդհակառակ՝ սահմանադրական նորմերի ցանկացած գիտական դասակարգում հանդիսանում է ճանաչման կարևոր գործիք ու իրավունք ունի գոյության⁵:

Հստ իրավական կարգավորման մեխանիզմում իրենց գործառության դերի՝ իրավունքի ընդհանուր տեսության մեջ առանձնացնում են ելային իրավական նորմեր, վարվելակերպի կանոններներու և ընդիանուր ու հատուկ նորմեր, որոնք իրենց հերթին բաժանվում են ենթախմբերի: Ինչպես տեսնում ենք, այդ դասակարգման մեջ տեղ չի գտել սահմանադրական նորմերը «հիմնականների» ու «ոչ հիմնականների» բաժանման համար: Այդիսի բաժանման համար, մեր կարծիքով, ոչ մի հիմք չկա: Այլ բան է, որ որոշ սահմանադրական նորմեր կիրառվում են ոչ անմիջականորեն և իրենց

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

կարգավորիչ ազդեցությունը կատարում են կամ այլ նորմերի հետ համատեղ, կամ ճյուղային կոնկրետ նորմերի միջոցով, իսկ մյուս բոլոր նորմերը, կարգավորելով հասարակական հարաբերությունները անմիջականորեն կիրառվում են դատարանների ու պետական իշխանության այլ մարմինների կողմից: Ներկայացվում է, որ ցանկացած այլ մեկնություն իմաստագրկում է սահմանադրական նորմերի իրագործման վերաբերյալ բուն հարցադրումը:

Նոյնիսկ անցյալի (խորհրդային շրջան) սահմանադրական փորձի ուսումնասիրման համատեքստում սիսալական է նոյնիսկ բուն քաղաքականի և իրավաբանականի հակադրումը, նշված սահմանադրությունների ոչ թե «շատ», այլ բացառապես բոլոր հոդվածները կրում էին քաղաքական բնույթ, իմշտ, այնուամենայնիվ, փաստարկ չի հանդիսանում որոշ գիտնականների կողմից պաշտպանվող այդ թեզի օգտին: Ընդհակառակը՝ հենց այդ նկատի առնված հոդվածներն ու նրանցում պարունակվող նորմերն էին ձևավորում ու ձևակերպում ավտորիտար-բյուրոկրատական համակարգի սահմանադրական մողելը:

Այս դիրքորոշման խոցելիությունը կայանում է նաև նրանում, որ դրա կողմնակիցները նոտենում են սահմանադրական նորմերի գնահատման չափանիշներով, որոնք մշակված են սահմանադրական իրավունքի գիտության սահմաններից ու ավտորիտար-բյուրոկրատական համակարգի սահմանադրական մողելից:

Սահմանադրությունը միասնական քաղաքական-իրավաբանական փաստաքուղք է⁶, որի յուրաքանչյուր մասը պետք է օրգանապես կապված լինի մյուսների հետ և միասնական համակարգի շրջանակներում կատարի իր գործառույթները: Այն հասարակության կյանքի կազմակերպման բանական մողել է, որն ընդգրկում է նրա բոլոր ոլորտներն ու առավել կարևոր դրսւորումները:

Ասկածը չի կարելի մեկնաբանել որպես Հայաստանի Հանրապետության կարգավորիչ դերի ու նշանակության բացարձակեցում: Նրա ունիվերսալությունը, հասարակական հարաբերությունները իր կարգավորիչ ազդեցությամբ ընդգրկելու առումով՝ սահմանափակ է: Մանրամասն կանոնակարգելով պետության ու նրա մարմինների կազմակերպման և գործունեության բազմաթիվ, նոյնիսկ մասնավոր հարցերը, Սահմանադրությունը միաժամանակ պարունակում է ընդհանուր, ձևական որոշակիությամբ աշխ շընկնող դրույթներ, որոնք ձևակերպում են հասարակական հարաբերությունների իրավական կարգավորման միայն որոշակի, առավել կարևոր սկզբունքները: Այդպիսի տարրերություններով հանդերձ Սահմանադրությունը

հանդիսանում է միասնական, կուռ նորմատիվ-իրավական ակտ, որի նորմերն ու ինստիտուտները հասարակական հարաբերությունների նորմավորման ընթացքում գոնիվում են փոխկապակցվածության և փոխգործողության մեջ: Մասնավորապես, Սահմանադրության նախարանի նորմատիվային նշանակությունը նրանում է, որ այն սովորաբար որոշում է իրավաստեղծման ու իրավակիրառման ռազմավարությունը, պետության, պետական ու հասարակական մարմինների, պաշտոնատար անձանց վրա իրավաբանական պարտականություն է դնում գործել համապատասխան դրա մեջ ձևակերպված հիմնարար սկզբունքների և այն նպատակների, որոնք այնտեղ հրչակվում են:

Կարծում ենք, չի կարելի թերագնահատել Սահմանադրության նախարանի նշանակությունը նաև նրա բովանդակության համարժեք ընկալման և բացատրման համար: Նախարանն ունի առաջին հերթին քաղաքական նշանակություն: Նրանում շարադրվում են որոշ ելակետային դրույթներ, որոնց վրա հիմնվում է Սահմանադրությունը, և այն նպատակները, որոնք նա հետապնդում են: ՀՀ Սահմանադրության նախարանը արձանագրում է Հայոց պետականության հիմնական սկզբունքները և համագոյային նպատակները, ազգային համարդիկային արժեքները:

- ¹ Տե՛ս, Նազարյան Վլ. Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրության կոնցեպցիան, Երևան, 1992թ., Խաչատրյան Հ.Ս. Հայաստանի Հանրապետության առաջին Սահմանադրությունը: Երևան, 1997:
- ¹ Տե՛ս, Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգ: Ստեղծվել է Հայաստանի Հանրապետության նախագահին առընթեր սահմանադրական բարեփոխումների մասնագիտական հանձնաժողովի կողմից: Երևան, 2014, էջ 24:
- ¹ Տե՛ս, Էնքուս Բ.С. Введение в Конституцию России, М., 2013, С. 125-126, նույնի, Человек и народ, государство в конституционном строе Российской Федерации. Изд. второе, перераб. и доп. М., 2013, С. 67-68.
- ¹ Տե՛ս Տիխомиров Ю.А. Теория закона. М., 1992, С. 222.
- ¹ Մանուկյան Մելքոն, Ռուսия и Конституция в XXI веке. 2-е издание. М., 2008, С. 61-62; Конституция в XXI веке. Сравнительно-правовое исследование. Отв. ред. проф. В.Е. Чиркин. М., 2014, С. 46-47.
- ¹ Տե՛ս, Авакян С.Ա. Конституция России: природа, эволюция, современность. 2-е изд. М., 2000, С. 31-32. Хабриева Т.Я., Чиркин В.Е. Теория современной конституции. М., 2005, с. 32-33.

Сюзанна Назинян

Соискатель института философии, социологии и права
Национальной Академии Наук Республики Армения

РЕЗЮМЕ

*Проблемы прямого действия Конституции
Республики Армения*

В настоящей статье обстоятельно рассматриваются теоретико-практические проблемы, связанные с прямым действием Конституции РА.

Ключевые слова: конституция, основной закон, прямое действие, политico-юридический документ.

Syuzanna Nazinyan

Applicant of the Philosophy, Sociology and Law Institute
of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia

SUMMARY

*Problems of direct action of the Constitution
of the Republic of Armenia.*

The article covers in detail the theoretical and practical problems related to the direct action of the RA Constitution.

Keywords: Constitution, basic law, direct action, political and legal document.

Ծուշանիկ Ղոկասյան

ՀՀ արդարադատության նախարարության «Օրենսդրության գարզացման և իրավական հետազոտությունների կենտրոն» հիմնադրամի մասնավոր իրավունքի ոլորտի փորձագետ, Երևանի պետական համալսարանի իրավագիտության ֆակուլտետի քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի ասալիրանու

**ԱՊՐԱՆՔՆԵՐԻ, ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԻ ԵՎ
ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԹԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՀԵՏՎԱՆՔՈՎ ՊԱՏճԱՌՎԱԾ ՎՆԱՍԻ
ՀԱՏՈՒՑՄԱՆ ՈՐՈՇ ՀԱՐՑԵՐԻ ԾՈՒՉ**

Ապրանքների, աշխատանքների և ծառայությունների թերությունների հետևանքով պատճառված վնասի հատուցումը կարող է իրականացվել ինչպես պայմանագրային, այնպես էլ արտապայմանագրային պատասխանատվությունը սահմանող նորմերով, ինչի կապակցությամբ հոդվածում առանձնացվել են դրանց հիմնական տարրերությունները, վերլուծվել է հայցերի մրցակցության հիմնախնդիրը, առանձնացվել են այն չափանիշները, որոնց առկայության դեպքում վնաս կրած անձին ընձեռվում է արտապայմանագրային պատասխանատվություն սահմանող նորմերով հատուցման պահանջ ներկայացնելու հնարավորություն վնաս պատճառողի հետ պայմանագրային հարաբերությունների մեջ գտնվելու դեպքում: Միջազգային փորձի վերլուծության, իրավաբանական անձանց բնորոշ հատկանիշների հիման վրա քննարկվել է «ապառող» հասկացության շրջանակի ընդլայնման նպատակահարմարության և հիմնավորվածության խնդիրը, հիմնավորվել է միայն ֆիզիկական անձանց արտապայմանագրային պատասխանատվություն սահմանող նորմերով հատուցման պահանջ ներկայացնելու իրավական հնարավորության ընձեռման անհրաժեշտությունը:

Հիմնարարեր՝ Ապրանքներ, աշխատանքներ, ծառայություններ, պատճառված վնաս, հատուցում, պայմանագրային և արտապայմանագրային պատասխանատվության տարրերություն, հայցերի մրցակցությունների մեջ գտնվելու դեպքում՝ սպառողների շրջանակ:

Ապրանքների, աշխատանքների և ծառայությունների (այսուհետ՝ Ապրանքների) թերությունների հետևանքով պատճառված վնասի դեպքում կարևոր նշանակություն ունի պայմանագրային և արտապայմանագրային պատասխանատվության հիմնական տարրերությունների վերհանումը, քանի որ այս հարցի պարզաբանումը անմիջականորեն կապված է վնասի հատուցման իրավունքի իրացման, վնասի հատուցման արդյունավետ ընթացակարգերի սահմանման և ապահովման հետ: Սա պայմանավորված է նաև նրանով, որ Ապրանքների թերությունների հետևանքով պատճառված վնասի դեպքում հատուցումը կարող է իրականացվել թե՝ պայմանագրային, թե՝ արտապայմանագրային պատասխանատվությունը սահմանող նորմերով հաշվի առնելով ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի (այսուհետ՝ Օրենսգրքը) և «Սպառողների իրավունքների պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքի առանձնահատկությունները (այսուհետ՝ Օրենք):

Օրենսգրքի «Վնաս պատճառելու հետևանքով ծագած պարտավորություններ» վերտառությամբ 60-րդ գլխի 3-րդ պարագագի վերլուծությունից բխում է, որ այն կարգավորում է Ապրանքների թերությունների հետևանքով պատճառված վնասի հա-

մար արտապայմանագրային պատասխանատվության հարցերը, քանի որ պատասխանատվության այս տեսակը առաջանում է քաղաքացու կյանքին, առողջությանը և գույքին, ինչպես նաև իրավաբանական անձի գույքին «Վնաս պատճառելու» հետևանքով: Դրա մասին է վկայում նաև այն, որ այս հնատիտուտը գետեղված է Օրենսգրքի 60-րդ «Վնաս պատճառելու հետևանքով ծագած պարտավորություններ» վերտառությամբ գլխի ներքո:

Սամանավորապես, Օրենսգրքի 1088-րդ հոդվածը սահմանում է, որ քաղաքացու կյանքին, առողջությանը, գույքին կամ իրավաբանական անձի գույքին պատճառված վնասը ենթակա է հատուցման ապրանք վաճառողի կամ արտադրողի, աշխատանք կատարողի կամ ծառայություններ մատուցողի կողմից՝ անկախ նրանց մեջքից և նրանց հետ տուժողի պայմանագրային հարաբերությունների մեջ գտնվելու պարագայից:

Օրենսգրքի վերլուծությունը հնարավորություն է ընձեռում առանձնացնել այն հիմնական առանձնահատկությունները, որոնք բնորոշ են գույքային պատասխանատվության այս տեսակին և որոնցով այն տարրերում է պայմանագրային պատասխանատվությունից

1. Ապրանքների թերությունների հետևանքով պատճառված վնասի դեպքում տուժողը արտապայմանագրային պատասխանատվությունը սահմանող նորմերով հասուցման պահանջ ներկայացնելու իրավունք ունի ինչպես վնաս պատճառողի հետ պայմանագրային հարաբերությունների մեջ շգտնվելու, այնպես էլ գտնվելու դեպքում: Այս եզրահանգումը բխում է Օրենսգրքի 1088-րդ հոդվածի 1-ին մասի վերլուծությունից, որտեղ օրենսդրի կողմից «անկախ տուժողի հետ պայմանագրային հարաբերությունների մեջ գտնվելու» հանգամանքի ամրագրումը մեր կարծիքով անհրաժեշտ է մեկնաբանել այն իմաստով, որ օրենսդրությամբ, որպես ընդհանուր կանոնից բացառություն, նախատեսվում է արտապայմանագրային պատասխանատվությունը սահմանող նորմերով դեկավարվելու իրավական հնարավորություն նաև այն դեպքում, եթե տուժողը և վնաս պատճառողը գտնվել են պայմանագրային իրավահարաբերությունների մեջ: Մինչեւ, պայմանագրային պատասխանատվությունը վրա է հասնում միայն պայմանագրային հարաբերությունների մեջ գտնվող սուբյեկտի կողմից՝ պայմանագրով մյուս կողմի հանդեպ ստանձնած պարտավորության խախտման արդյունքում:

2. Արտապայմանագրային պատասխանատվությունը սահմանող նորմերով հասուցման պահանջ ներկայացնելիս՝ որպես տուժող, կարող են հանդիսանալ ոչ միայն անմիջականորեն Ապրանքներ ձեռքբերող սուբյեկտները, այլ նաև երրորդ անձինք, որոնց վնաս է պատճառվել այլ անձի կողմից ձեռք բերված Ապրանքների թերությունների արդյունքում: Ի տարբերություն վերը նշվածի՝ պայմանագրային պատասխանատվության դեպքում՝ որպես տուժող, կարող է հանդես գալ միայն պայմանագրի կողմը.

3. Արտապայմանագրային պատասխանատվությունը սահմանող նորմերով հասուցման պահանջ ներկայացնելու դեպքում պատասխանատվությունը վրա է հասնում առանց մեղքի՝ այսինքն նախատեսվում է վնաս պատճառած անձի «առավել խստացված» պատասխանատվություն: Չնայած նրան, որ պայմանագրային պատասխանատվության դեպքում գործում է նեղավորության կանխավարկածը, այնուամենայնիվ, Օրենսգրքի 417-րդ հոդվածի 1-ին մասի ուժով պարտապանը կարող է ապացուցել իր մեղքի բացակայությունը և պատասխանատու չինել պարտավորությունը խախտելու համար¹:

4. Պայմանագրային պատասխանատվության ծավալը կարող է փոփոխել կողմերի փոխադարձ համաձայնությամբ, մինչեւ արտապայմանագրային պատասխանատվության կանոնները սահմանվում են օրենսդրությամբ:

Այսպիսով, առանձնացնելով պայմանագրային և արտապայմանագրային պատասխանատվության հիմնական տարրերությունները, կարող ենք եզրահանգել, որ, որպես կանոն, Ապրանքների թերությունների հետևանքով պատճառված վնասի դեպքում՝ արտապայմանագրային պատասխանատվության կանոններով վնասի հասուցման իրավունքի իրացումը առավել արդյունավետ է, իսկ ամբողջական ծավալով՝ վնասի հասուցման ապահովումը առավել կանխատեսելի և իրատեսական:

Առանձնացնելով պայմանագրային և արտապայմանագրային պատասխանատվության հիմնական տարրերությունները՝ հարկ ենք համարում նաև նշել, որ Օրենքի և Օրենսգրքի հիմնական տարրերությունն այն է, որ Օրենքի իրավակարգավորման հիմնական առարկան սպառողի և ապրանք վաճառողի (արտադրողի, ծառայություն մատուցողի կամ աշխատանքներ կատարողի) միջև առաջացող պայմանագրային հարաբերություններն են, մինչդեռ Օրենսգրքի 60-րդ գլխի 3-րդ պարագաներով ուղղված է արտապայմանագրային պատասխանատվության հարցերի կարգավորմանը: Բացի այդ, Օրենքի գործողությունը տարածվում է բացառապես սպառողական նպատակով Ապրանքներ ձեռք բերող քաղացիների նաև անհամար հարաբերությունների կամ անձինքի միջև առաջացող հարաբերությունների կարգավորմանը: Բացի այդ, Օրենքը չի կարգավորում քաղացիների միջև Ապրանքների վաճառքի ժամանակաշրջանը և մյուս կողմից՝ իրավաբանական անձանց կամ անհատ ձեռնարկատերների միջև առաջացող հարաբերությունների կարգավորմանը, իսկ Օրենսգրքը կարգավորում է նաև քաղացիների միջև Ապրանքների վաճառքի ժամանակ առաջացող հարաբերությունները:

Վերլուծելով վերը նշված ակտերի և պայմանագրային ու արտապայմանագրային պատասխանատվության հիմնական տարրերությունները՝ անհրաժեշտ է քննարկել նաև այն հարցը, թե արդյո՞ք Ապրանքների թերությունների հետևանքով պատճառված վնասի դեպքում տուժողը կարող է իր սեփական հայեցողությամբ ներկայացնել վնասի հասուցման պահանջ արտապայմանագրային պատասխանատվությունը սահմանող նորմերով վնաս պատճառողի հետ պայմանագրային հարաբերությունների մեջ գտնվելու դեպքում: Վերը նշված հարցի համատեքստում գրականության մեջ հաճախ քննարկման առարկա է դարձել «հայցերի մրցակցության» խնդիրը, քանի որ առկա չէ միասնական մո-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

տեցում, թե արդյո՞ք վնաս կրած անձը ունի պայմանագրային և արտապայմանագրային պատասխանատվության միջև ընտրություն կատարելու հնարավորություն։ Այս առումով, որոշ մասնագետներ ընդունում են «հայցերի մրցակցության»³ հնարավորությունը, որոշները՝ ոչ։

«Մրցակցություն» տերմինը առաջացել է լատիներեն «concurrere» բառից, որը նշանակում է «քախում»։ Հոռմեական իրավունքում «հայցերի մրցակցություն» թույլատրվել է այն դեպքում, եթե տուժողը ունեցել է իրավախախտի դեմ մի քանի նույնանանան նպատակ հետապնդող պահանջ ներկայացնելու իրավունք⁴։ Ա.Ս. Մամինը և Ռ.Վ. Խալինը հայցերի մրցակցությունը քննորոշում են որպես պարտադիրություն պատկանող և պարտապահի դեմ ուղղված հավասարաթեր պահանջներ, որոնք, ունենալով այլնտրանքային բնույթ, ուղղված են միևնույն իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանությանը⁵։ Մոզոլինի, Կարալինի, Կունիլի տեսակետի համաձայն՝ սպառողներին՝ որպես առավել չպաշտպանված կողմի, պետք է ընձեռվի հայցերի մրցակցության իրավունք։ Ն.Ս. Ֆրոլիվան, անդրադասարկվող ՌԴ քաղաքացիական օրենսդրության վերլուծությանը, գտնում է, որ վեճի կողմերի՝ պայմանագրային և արտապայմանագրային հարաբերությունների մեջ գտնվելու դեպքում՝ անձին չի ընձեռում հայցի տեսակը ընտրելու հնարավորություն։ Օրենսդրությամբ՝ միայն բացառության կարգով է թույլատրվում պայմանագրային և արտապայմանագրային հայցերի մրցակցություն՝ ընտրության իրավունքը վերապահելով սպառողին⁶։

Հայցերի մրցակցության հնարավորությունը բացառում են Օ.Ս. Իոֆեն, Օ.Գ. Երշովը, Ռ.Վ. Խալինը և այլ հեղինակներ։ Խալինը օրինակ գտնում է, որ արտադրողին կամ վաճառողին հատուցման պահանջ ներկայացնելու այլնտրանքային հնարավորության նախատեսումը չպետք է դիտարկել որպես հայցերի մրցակցություն, քանի որ տուժողն ընձեռվում է ոչ թե վնասի հատուցման հիմքերի, այլ վնաս պատճառած սուբյեկտների միջև ընտրություն կատարելու հնարավորություն⁷։

Վերլուծելով վերը նշված բոլոր տեսակետները և հաշվի առնելով ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրությամբ ամրագրված արտապայմանագրային և պայմանագրային պատասխանատվության առանձնահատկությունները՝ գտնում ենք, որ Օրենսգրքը, որպես ընդհանուր կանոնից բացառություն, թույլատրվում է պայմանագրային և արտապայմանագրային հայցերի մրցակցություն։ Մեր կարծիքով, օրենսդրի կողմից բացառության կարգով «հայցերի մրցակցություն» թույլատրելու իրավական հնարավորությունը պայմանագրով է պաշտպանության ենթակա օբյեկտների՝ անձի

կյանքի և առողջության կարևորությամբ, այդ օրենսդրին վնաս պատճառելու դեպքում՝ պաշտպանվածության ավելի բարձր աստիճան ապահովելու և վնասի հատուցման ամբողջական ծավալով իրականացումն ապահովելու անհրաժեշտությամբ։

ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրության վերլուծությունը հնարավորություն է ընձեռում առանձնացնել այն չափանիշները, որոնց միաժամանակյա առկայության դեպքում հնարավոր է «հայցերի մրցակցություն»։ Մեր կարծիքով, դրանք են՝

1. վնաս պատճառողի և տուժողի՝ պայմանագրային հարաբերությունների մեջ գտնվելը։

2. վնաս պատճառողի կողմից պայմանագրային հարաբերությունների մեջ գտնվելու դեպքում անձի կյանքին կամ առողջությամբ վնաս պատճառելը։

3. օրենսդրեն վնասի հատուցումը պայմանագրային կամ արտապայմանագրային պատասխանատվությունը սահմանող նորմերով պահանջելու հնարավորություն ամրագրելը, որից օգտվելը պայմանագրված է պայմանագրով պատասխանատվության ավելի բարձր չափ ամրագրված լինելու կամ չլինելու համապատասխից։

4. պայմանագրային հարաբերությունների մեջ գտնվելու պարագայում անձի կյանքին, առողջության կամ գույքին վնաս պատճառող հակաօրինական գործողության՝ անմիջականորեն պայմանագրով ստանձնած պարտականությունների կատարման հետ առնչություն չունենալը։

Հաշվի առնելով վերը նշված՝ գտնում ենք, որ Օրենսգրի 1088-րդ հոդվածով նախատեսված՝ արտապայմանագրային և պայմանագրային հայցերի մրցակցության հիմքում ևս պետք է դրվեն վերը նշված չափանիշները, քանի որ գործող իրավակարգավորմամբ հստակ չէ, թե Ապրանքների թերությունների հետևանքով պատճառված վնասի պարագայում, եթե պետք է թույլատրվի հայցերի մրցակցություն։ Սա բացարկում է նրանով, որ, Օրենսգրքը, ամրագրելով վնաս պատճառած կամ պատասխանատվություն կրող սուբյեկտին հատուցման պահանջ ներկայացնելու տուժողի ընտրության իրավունքը՝ անկախ վերջիններիս հետ պայմանագրային հարաբերությունների մեջ գտնվելու հանգանանքից՝ չի նախատեսել այդ իրավունքի իրացման իրավաչափության պայմանաները⁸։ Հաշվի առնելով վերը նշված՝ գտնում ենք, որ Ապրանքների թերությունների հետևանքով պատճառված վնասի դեպքում որպես պայմանագրային և արտապայմանագրային պատասխանատվության մրցակցության և դրանց կիրառելիության հստակ չափանիշ ևս պետք է առնձնացնել պայմանագրով պաշտպանվածության առավել բարձր մակարդակի՝ կամ այլ կերպ ասած՝ պատասխանատվության առավել

բարձր ծավալի նախատեսումը: Սա նախ և առաջ պայմանավորված է պատճառված վնասի լրիվ ծավալով հատուցման, տուժողի համար պատճառված վնասի ամբողջական վերականգնման երաշխիքների ապահովման անհրաժեշտությունից, ինչը բխում է վնասի հատուցման հարաբերություններում Օրենսգրքի 3-րդ հոդվածի 1-ին մասով ամրագրված՝ խախտված իրավունքների վերականգնման ապահովման սկզբունքի ընդհանուր տրամաբանությունից:

Սա բացատրվում է նաև նրանով, որ, միայն պայմանագրով պատասխանատվության առավել բարձր ծավալի նախատեսման պարագայում իրավաչափ կլինի արտապայմանագրային պատասխանատվությունը սահմանող նորմերով վնասի հատուցում չպահանջելը՝ հաշվի առնելով այն, որ պայմանագրով արդեն իսկ երաշխավորված է վնասի ամբողջական ծավալով հատուցման հնարավորությունը: Հակառակ պարագայում, կարող է ստեղծվել մի իրավիճակ, երբ պայմանագրով կողմերն ազտորեն կարող են փոխել պատասխանատվության ծավալը, և արդյունքում չի ապահովվի ամբողջական ծավալով վնասի հատուցման իրականացումը: Ինչպես վերը նշեցինք, ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրությամբ «հայցերի մրցակցության գաղափար»-ի հիմքում ընկած է նաև այնպիսի չափանիշ, ինչպիսին պայմանագրային հարաբերությունների մեջ գտնվելու պարագայում անձի կյանքին, առողջությանը կամ գույքին վնաս պատճառող հակաօրինական գործողության՝ անմիջականորեն պայմանագրի կատարման հետ առնչություն չունենալը է: Այս առումով, հարց կարող է առաջանալ, թե ինքնին թերություն ունեցող Ապրանքների ձեռքբերումը կարո՞ղ է արդյոք դիտարկվել որպես անձի «գույքին» պատճառված վնասի առկայություն, թե՝ ոչ: Մենք հակած են այն տեսակետին, որ Օրենսգրքի 1088-րդ հոդվածում օգտագործվող «գույքին պատճառված վնաս» հասկացությունը պետք է բացառապես մեկնաբանվի որպես ձեռք բերված Ապրանքի թերության հետևանքով անձին պատկանող «այլ գույքին» պատճառված վնաս, և Ապրանքի թերության առկայությունը ինքնին չպետք է հանգեցնի արտապայմանագրային պատասխանատվության, քանի որ այս դեպքում թերություն ունեցող ապրանքի վաճառքը (այլ գործողությունը) իրենից ներկայացնում է այնպիսի խախտում, որն անմիջականորեն առնչվում է պայմանագրով ստանած պարտականությունների խախտման հետ, որի պարագայում անձի կողմից ներկայացվող պահանջը ևս պետք է բխի պայմանագրային պարտականությունների չկատարումից կամ ոչ պատշաճ կատարումից:

Ապրանքների թերությունների հետևանքով պատճառված վնասի հատուցման հարցերին

անդրադառնալիս՝ անհրաժեշտ է նաև քննարկել այն հարցը, թե ովեր կարող են հանդիս զալ որպես սպառողներ՝ հաշվի առնելով այն, որ Օրենսգրքի 1088-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն վնասի հատուցման կանոնները կիրառվում են միայն սպառողական նպատակով Ապրանքներ ձեռք բերելու դեպքում: Այս հարցի կապակցությամբ տարբեր են մոտեցումները Օրենքում և Օրենսգրքում: Մասնավորպես, Օրենքի 1-ին հոդվածով որպես սպառող է դիտարկվում ձեռնարկատիրական գործունեության հետ չկապված, Ապրանքների պատվիրման կամ ձեռքբերման մտադրություն ունեցող քաղաքացին: Ի տարբերություն Օրենքի՝ Օրենսգրքի 1088-րդ հոդվածի 1-ին և 2-րդ մասերի համապրված վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ իրավաբանական անձը և կարող է դիտարկվել որպես սպառողական նպատակով Ապրանքներ ձեռք բերող առանձին սուրյեկտ, ինչը մեր կարծիքով բովանդակային առումով նույնանում է «սպառող» եզրույթի հետ: Ասվածը հիմնավորվում է նաև Օրենսգրքի 1091-րդ հոդվածի իրավակարգավորման լույսի ներքո, որը, որպես պատճառված վնասի համար պատասխանատվությունից ազատելու հիմք, նախատեսում է սպառողի (ընդգծումը մերը է) կողմից Ապրանքների օգտագործման կամ պահպանման կանոնները խախտելը: Օրենսդրի կողմից վերը նշված հոդվածում «սպառող» եզրույթի օգտագործումն արդեն իսկ հուշում է, որ իրավաբանական անձինք, ֆիզիկական անձանց հետ մեկտեղ, դասվում են սպառողների շարքը՝ ընդ որում որևէ տարբերակում չի դրվում առևտրային և ոչ առևտրային իրավաբանական անձանց միջև: Այս առումով պետք է քննարկել այն հարցը, թե արդյոք հիմնավոր է իրավաբանական անձանց սպառողների շարքը դասելը և վերջիններիս ֆիզիկական անձանց վերապահված իրավական պաշտպանության համարժեք միջոցների ընձեռնելը: Հարկ է նշել, որ բարձրացված հարցադրության ըննարկման առարկա է դարձել նաև նաևնագիտական գրականության մեջ: Օրինակ՝ Հոնդիուսի կարծիքով իրավաբանական անձինք չեն հանդիսանում սպառող, քանի դեռ չեն ապացուցում, որ չունեն կամ չեն կարող ունենալ Ապրանքների ձեռքբերման կամ օգտագործման մասնագիտական հմտություններ: Շունմեյքերսի տեսակետի համաձայն՝ «սպառող» հասկացությունը ներառում է միայն այն ֆիզիկական անձանց, որոնք հանդիս են զալիս իրենց առևտրային, ձեռնարկատիրական կամ մասնագիտական գործունեության շրջանակից դրվում¹⁰:

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Ուշադրության է արժանի այն, որ եվրոպական երկրներում իրավաբանական անձինք չեն դիտարկվում որպես սպառող անգամ այն դեպքում, եթե վերջիններս, իրականացնելով ոչ առևտրային բնույթի գործունեություն, ձեռք են բերում Ապրանքներ՝ սպառողական նպատակով: Սակավարիվ երկրներում են իրավաբանական անձինք դիտարկվում սպառող այն դեպքում, եթե ձեռք են բերում Ապրանքներ՝ մասնավոր օգտագործման նպատակով (Ավստրիա, Չեխիայի Հանրապետություն, Հունատան, Խաղանիա):¹¹ Եվրոպական Միության կողմից սպառողների իրավունքների պաշտպանության բնագավառում ընդունած բազմաթիվ դիրեկտիվներում ևս «սպառող» հասկացությունը ընդգրկում է բացառապես այն ֆիզիկական անձանց, որոնք գործում են ձեռնարկատիրական կամ իրենց կողմից իրականացվող մասնագիտական գործունեության շրջանակից դրւու, իսկ իրավաբանական անձինք՝ այդ դրվում ոչ առևտրային, չեն հանդիսանում սպառողներ: Ուշադրության է արժանի նաև այն, որ Եվրոպական Միության 2011 թվականի հոկտեմբերի 25-ի «Սպառողների իրավունքների մասին» Դիրեկտիվ 2-րդ հոդվածով սպառող է դիտարկվում միայն ֆիզիկական անձը, իսկ Դիրեկտիվը հնարավորություն է ընձեռում պետություններին միայն ցանկության դեպքում ընդլայնել սպառողների շրջանակը՝ ներառելով բացառապես փոքր և միջին ձեռնարկություններին և այն կազմակերպություններին, որտեղ պետությունը չունի մասնակցություն:¹² Մեր կարծիքով, ննան իրավակարգավորման հիմքում ընկած է այն գաղափարը, որ, որպես ընդհանուր կանոնից բացառություն, միայն առանձին իրավաբանական անձանց է հիմնավոր ֆիզիկական անձանց ընձեռված պաշտպանության նույն միջոցների տրամադրումը՝ ապրանքային շուկայում մասնակցության փոքր ծավալի, վերջիններիս պաշտպանության առավել բույլ երաշխիքների պատճառով՝ հաշվի առնելով, որ տվյալ ապրանքային շուկայում գործող, իրացման առավել մեծ ծավալ ունեցող սուրյեկտները կարող են որոշիչ ազդեցություն ունենալ ապրանքաշրջանառության ընդհանուր պայմանների վրա և այլ սուրյեկտների հետ հարաբերություններում լինել առավել պաշտպանված:

Այս առումով ուշադրության է արժանի նաև Եվրոպական Միության Արդարադատության դատարանի որդեգրած մոտեցումը սպառողների շրջանակի ընդլայնման նպատակահարմարության վերաբերյալ: Մասնավորապես՝ Capo Snc v IdealService Srl և IdealService MN RE Sas v OMAI Srl. գործով դատարանը, ընթելով իրավաբանական անձին «սպառող» հասկացության մեջ ներառելու հարցը, արտահայտել է դիրքորոշում այն մասին, որ 1993 թվականի ապրիլի 5-ի Եվրոպական Միության 93/13 Դի-

րեկտիվում օգտագործվող «սպառող» հասկացությունը տարածվում է միայն ֆիզիկական անձանց նկատմամբ:¹³ Գործի շրջանակում ներկայացված կարծիքի համաձայն «սպառող» հասկացության մեջ իրավաբանական անձանց չերառելը պայմանավորված է դատարանի այն դիրքորոշմամբ, որ սպառողի համար նախատեսված պաշտպանության համակարգը հիմնված է այն գաղափարի վրա, որ վերջինս գտնվում է առավել խոցելի և ոչ կայուն վիճակում՝ գիտելիքի պակասի և շուկայում ունեցած դիրքի պատճառով: Իրավաբանական անձինք սովորաբար չեն գտնվում նման վիճակում, և հետևաբար առկա չէ վերջիններիս նման պաշտպանություն տրամադրելու անհրաժեշտությունը:

Մեր կարծիքով, իրավաբանական անձանց սպառողների շրջանակին դասելու նպատակահարմարության հարցը պետք է քննարկվի նաև իրավաբանական անձին՝ որպես քաղաքացիական իրավունքի առանձին սուրյեկտին բնորոշ հատկանիշների համատեքստում: Գրականության մեջ որպես այդպիսիք առանձնացվել են՝

1) գործառնական հատկանիշը, որը դրսնորվում է իրավաբանական անձի կազմակերպական միասնության մեջ,

2) տնտեսական հատկանիշը՝ իրավաբանական անձի գույքային առանձնացվածությունը,

3) ինքնուրույն գույքային պատասխանատվությունը, որը անմիջականորեն կապված է գույքային առանձնացվածության հետ,

4) նյութափական հատկանիշն, որն արտահայտվում է քաղաքացիական իարաբերություններում իր անունից ինքնուրույն հանդես գալու, իրավունքներ և պարտականություններ ձեռք բերելու, իրականացնելու ունակությանը և

5) դատավարական հատկանիշը՝ դատարանում որպես հայցվոր կամ պատասխանող ինքնուրույն հանդես գալու հնարավորությունը:¹⁴

Հաշվի առնելով իրավաբանական անձին բնորոշ հատկանիշների ողջ համակցությունը, վերջինիս կազմակերպական միասնությունը, քաղաքացիափական հարաբերություններում իր անունից որպես առանձին սուրյեկտ հանդես գալու ինքնուրույնությունը, կարող ենք արձանագրել, որ ապրանքային շուկայում իրավաբանական անձը, որպես տարբեր անձանց կումկափի շահերը համախմբող սուրյեկտ, առավել մասնագիտացված և պաշտպանված է:

Այսպիսով, համապետությունը նաև միջազգային փորձի վերլուծության արդյունքները, Եվրոպական Միության Արդարադատության դատարանի որդեգրած շուկայում առավել բույլ դիրք ունեցող սուրյեկտին պաշտպանության առավել լայն երաշխիքներ ընձեռելու մոտեցումը, մենք կարծում ենք, որ

Օրենսգրքի 1088-րդ հոդվածով իրավաբանական անձանց սպառողների շարքը դասելը և ֆիզիկական անձանց ընձեռված իրավական պաշտպանության համարժեք միջոցներ տրամադրելը հիմնավոր չէ: Ասվածը հատկապես վառ է արտահայտվում առևտրային բնույթի իրավաբանական անձանց պարագայում, որոնք, որպես ինքնուրույն, իրենց ռիսկով գործունեություն իրականացնող սուբյեկտ՝ պետք է ապրանքաշրջանառության ոլորտում ևս պատշաճ գնահատեն բոլոր հնարավոր ռիսկերը: Բացի այդ, պետք է հաշվի առնել այն, որ իրավաբանական անձը անգամ ոչ ծեռնարկատիրական գործունեության մեջ օգտագործելու նպատակով Ապրանքներ ձեռք բերելիս, հնարավորություն է ստանում իր կատարած ծախսերի չափով նվազեցնել հարկվող շահույթը: Սա ևս մեկ անգամ հավատում է, որ իրավաբանական անձի կողմից նման Ապրանքների ձեռքբերումը այսպես թե այնպես օգտագործվում է (ուղակիորեն կամ անուղղակիորեն) ծեռնարկատիրական գործունեության իրականացման պրոցեսում, իսկ դրան հավելագրվում է նաև իրավաբանական անձի կողմից պատճառած վնասի հատուցում պահանջելու հնարավորությունը, ինչը կարող է հանգեցնել բազմաթիվ չարաշահումների:

Բացի այդ, իրավաբանական անձանց սպառողների շարքը դասելը չի բխում նաև միջազգայնո-

րեն ճանաչված և սպառողներին ընձեռվող հիմնական իրավունքների էությունից՝ ինչպիսիք են առողջության և անվտանգության պահպանման իրավունք, տնտեսական շահերի պաշտպանության, փոխառուցման, տեղեկացված լինելու և լսվելու իրավունքները¹⁷, քանի որ դրանք իրենց բնույթով և էությամբ բնութագրական են ֆիզիկական անձանց: Մեր կարծիքով, սպառողական ոլորտում իրավաբանական անձանց իրավունքների պաշտպանությունը պայմանագրային հարաբերությունների շրջանակում ամրող ծավալով՝ այդ թվում՝ պատճառված վնասի հատուցման մասով իրացնելուն և՝ օգտվելով Օրենքով վերջիններիս ընձեռված բոլոր հնարավորություններից: Հաշվի առնելով իրականացված վերլուծությունը՝ գտնում ենք, որ Օրենսգրքի 1088-րդ հոդվածի 1-ին մասով արտապայմանագրային պատասխանատվության ծավալը կարող է փոփոխվել նաև ի վնաս տուժողի, ինչը կարող է հանգեցնել Ապրանքների բերությունների հետևանքով պատճառված վնասի՝ ոչ լրիվ ծավալով հատուցմանը:

¹ Բացառությամբ ծեռնարկատիրական գործունեություն իրականացնող սուբյեկտների, որոնց համար Օրենսգրքի 417-րդ հոդվածի 3-րդ մասով նախատեսվում է առանց մեղքի պատասխանատվություն:

² Ընդ որում, պայմանագրային պատասխանատվության ծավալը կարող է փոփոխվել նաև ի վնաս տուժողի, ինչը կարող է հանգեցնել Ապրանքների բերությունների հետևանքով պատճառված վնասի՝ ոչ լրիվ ծավալով հատուցմանը:

³ Հարկ է նշել, որ «հայցերի մրցակցություն» եզրույթը վերաբերելի է ոչ թե տարրեր հայցատեսակներին, այլ վնաս կրած անձի կողմից հատուցում պահանջելու համար պայմանագրային կամ արտապայմանագրային պատասխանատվությունը սահմանող նորմերով նեկավարվելու հնարավորությանը:

⁴ Տե՛ս, Блинкова Е.В. “Конкуренция договорных и деликтных исков в гражданском праве: исторический и сравнительно-правовой аспект.” известия Юго-Западного государственного университета, История и Право, 2011, N 16, էջեր 17-18:

⁵ Տե՛ս, Мамин А. С., Халин Р. В “Сравнительно-правовой анализ разграничения договорной и деликтной ответственности за вред, причиненный вследствие недостатков товаров, работ или услуг по действующему законодательству РФ”, Бизнес в законе, Экономико-юридический журнал, 2013, N 6, էջ 46:

⁶ Տե՛ս, այս հեղինակների կարծիքը վերը նշված աշխատությունը, էջեր 46-47:

⁷ Տե՛ս, Халин Р.В., “Гражданского-правовая ответственность за вред, причиненный недостатками товаров, работ и услуг по праву России, Англии и США”, автореферат дис., 5, С. 56-57.

⁸ Ուշադրության է արժանի այն, որ Քաղաքացիական օրենսգրքի 868-րդ, 1077-րդ հոդվածներով ևս նախատեսվում է պայմանագրային և արտապայմանագրային հայցերի մրցակցություն տուժողի և վնաս պատճառողի պայմանագրային հարաբերությունների մեջ գտնվելու դեպքում, ինչը կախված է պայմանագրով կամ օրենքով պատասխանատվության ավելի բարձր չափ նախատեսված լինելու հանգամանքից:

⁹ Տե՛ս, Hondius Ewoud, “The Notion of Consumer: European Union versus Member States”, 2006, Syd L Rev 28, էջ 94:

¹⁰ Տե՛ս, Schoenmakers, W. The Notion “Consumer” in European Private Law”, Diss. Master Thesis, 2014, էջ 43:

¹¹ Տե՛ս, Manko, Rafal, “The Notion of Consumer in EU Law”, Library of the European Parliament, 2013, էջեր 1-2:

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

¹² Steu, Jana Valant, "Consumer protection in the EU", European Parliamentary Research Service, 2015, հասանելի՝ [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2015/565904/EPRI_IDA\(2015\)565904_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2015/565904/EPRI_IDA(2015)565904_EN.pdf) հղումով՝ 05.04.2017թ. դրույթ:

¹³ Steu, Directive 2011/83/EU of the European parliament and of the Council of 25 October 2011 "On consumer rights, amending Council Directive 93/13/EEC and Directive 1999/44/EC of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directive 85/577/EEC and Directive 97/7/EC of the European Parliament and of the Council, Official Journal of the European Union:

¹⁴ Steu, Joined cases C-541/99 and C-542/99 Cape Snc v Idealservice Srl և Idealservice MN RE Sas v OMAI Srl. ECJ, 2001:

¹⁵ Steu, Opinion of Advocate General Mischo, Delivered on 14 June 2001, Cape and Idealservice MN RE, մասշելի է? <http://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?text=&docid=46434&pageIndex=0&doLang=en&mode=lst&dir=&occ=first&art=1&cid=583505> հղումով? 22.03.2017թ դրույթ:

¹⁶ Steu, Ավետիսյան Վ. Դ., Կորպորատիվ իրավահարաբերությունների արդի հիմնահարցերը Հայաստանի Հանրապետությունում (տնտեսական ընկերությունների օրինակով), մենագրություն, ԵՊՀ հրատ., Եր, 2013, էջեր՝ 39-41:

¹⁷ Steu, Սպառողների հիմնական իրավունքների մասով Schoenmakers, W., վերը նշված աշխատությունը, էջ 11:

Շփանիկ Գհկասյան

Ասիրանտ կաֆեդրա գրայական իրավագության ֆակուլտետ ԵՊՀ
Էքսպերտ частного права Фонда «Центр развития законодательства
и правовых исследований» Министерства юстиции РА

РЕЗЮМЕ

Некоторые вопросы о возмещение вреда, причиненного вследствие недостатков товаров, работ и услуг

Возмещение вреда, причиненного вследствие недостатков товаров, работ и услуг может быть основана на нормах договорной и деликтной ответственности. В связи с этим в статье определяются основные различия между договорной и деликтной ответственностью, анализируется вопрос о конкуренции исков, определяются критерии, по которым пострадавшему предоставляется право подать иск на основании условий деликтной ответственности в связи с договорными отношениями с ответственной стороной. В результате анализа международного опыта и характерных особенностей юридических лиц проанализирован вопрос о целесообразности и обоснованности расширения понятия потребителя. Было обосновано предоставление правовой возможности подачи требования о возмещение вреда на основании внедоговорной ответственности только для физических лиц.

Ключевые слова: продукты, работы, услуги, вред, компенсация, разница между договорной и деликтной ответственностью, конкуренция исков, понятие потребителя.

Shushanik Ghukasyan

PhD student of the Chair of Civil Law of the Faculty of Law of the Yerevan State University
The private law expert of the Fund Of “The Center for Legislation
Development and Legal Researches” of the Ministry of Justice of RA

SUMMARY

Certain issues regarding the compensation for the damage caused by the shortcomings of goods, works and services

The compensation for the damage caused by the shortcomings of goods, works and services can be claimed based on grounds of contractual and non-contractual liability. In regard of this the article identifies the main differences between contractual and non-contractual liability, analyses the issue of competition of claims, identifies the criteria under which an injured person is given the right to submit a claim based on grounds of non-contractual liability rules in connection with having contractual relationship with the responsible party. Analyzing the international experience and characteristic features of legal persons the issue of appropriateness and reasonableness of expanding the notion of consumer has been discussed. It was justified to provide legal possibility of filing a claim for compensation based on grounds of non-contractual liability only for natural persons.

Keywords: Products, works, services, damage, compensation, difference between contractual and non-contractual liability, competition of claims, notion of consumer.

ԱՐՍԱՆ ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ

ՀՀ կենտրոնական բանկ՝ իրավախորհրդատու,
Հայ-ռուսական (սլավոնական) համալսարանի իրավունքի
և քաղաքականության ինստիտուտի սահմանադրական և
մունիցիպալ իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ

ԻՐԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԿՅԱՆՔԻ ՆԵՐԴԱԾՆԱԿՈՒՄ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԼՈՒԾՈՒՄՆԵՐԻՆ

Սույն հոդվածում ներկայացվում են Սահմանադրական իրավունքի տեսության մեջ առկա հիմնախնդիրները: Նշվում են ժամանակի զարգացման ընթացքում Հիմնական օրենքի նկատմամբ պատկերացումների, մոտեցումների և փոփոխությունների տրամաբանությունը: Հատուկ շեշտադրվում է Սահմանադրական մշակույթի բավարար մակարդակի հաստատման անհրաժեշտությունը:

Հիմնարարեր՝ Սահմանադրություն, սահմանադրական իրավունք, ժողովրդավարություն, սահմանադրական մշակույթ, սահմանադրական մշտադիտարկություն:

«Սահմանադրություն» հասկացությունը լատիներենով (constitutio) նշանակում է հիմնել, սահմանել: Սակայն ամեն մի հիմնումն կամ «սահմանում» սահմանադրում կամ սահմանադրություն չէ: Վերջինս հիմնականում բնորոշվում է որպես պետության Հիմնական օրենք (օրենքների ամբողջություն), որն ունի քարձրագույն իրավաբանական ուժ: Տվյալ օրենքի հիմնական բնութագրիները պայմանավորված են այն հանգամանքով, որ դրանով սահմանվում են.

- պետական կարգի հիմունքները,
- մարդու և քաղաքացու իրավունքների ու հիմնարար ազատությունների ապահովման ու պաշտպանության երաշխիքները,
- պետական իշխանության համակարգը, դրա գործառույթները, կազմակերպման սկզբունքներն ու կարգը,

- քաղաքական իշխանության իրականացման և անհատի քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական ազատությունների դրսերման իրավական սահմաները:

«Սահմանադրություն» հասկացությունը հայերենում նույնպես առաջին հերթին ենթադրում է սահմանել: Ինչպես նշում է պրոֆ. Խ. Սամուելյանը՝ միջնադարում հայ ազգային եկեղեցական ժողովները՝ իրենց վերապահելով «օրենսդիր գործոնի նշանակություն», օգտագործել են «սահմանք» եզրույթը, որը «...հաճախ կրում է «կանոնի», «օրենքի» հոմանիշ իմաստ. այստեղից էլ կանոնական որոշումներում հաճախ են պատահում սահմանել, սահմանադրել բայերը՝ օրինադրել, կանոնադրել առումով»: Միաժամանակ, «սահմանադրություն» հասկացությունը ստուգաբանվել է նաև «սահման դնելու» առումով, իշխանության սահմանները հստակեցնելու և «...անճողոպելի որոգայք» ստեղծե-

լու բոլոր նրանց համար, ովքեր կփորձեն դուրս գալ օրենքով սահմանված իրենց լիազորությունների շրջանակներից²:

Սահմանադրությունը դիտվում է նաև որպես ազգի կամ պետության հիմնական օրենք՝ գրված կամ չգրված, որով սահմանվում են պետության կառավարման բնույթն ու հայեցակարգը, և որը հիմնված է հիմնարար այնպիսի սկզբունքների վրա, որոնց միջոցով կառուցվում է տվյալ ազգի կամ պետության ներքին կյանքը, իրականացվում է պետության սուվերեն իշխանությունը, սահմանափակվում է իշխանությունների գործունեությունը³:

Սահմանադրափակական մտքի զարգացումը հայկական իրականության մեջ հազարամյակների ընդգրկում ունի: Այդուհանդերձ, սահմանադրական օրենսդրության ձևավորման նորագույն պատմությունը Հայաստանում վերսկսվում է 20-րդ դարի սկզբին՝ հայոց պետականության վերածննդով, և շարունակվում է մինչև մեր օրերը: Այն անցել է երեք պատմական փուլ, որոնցից յուրաքանչյուրին հատուկ է սահմանադրական իրավունքի իր տիպը: Սահմանադրափակական կարգավորումը Հայաստանի առաջին Հանրապետությունում (1918-1920թթ.) արտացոլում է շուրջ 600 տարի անկախությունը կորցրած հայ ժողովրդի պետականության վերածննդը՝ պաշտամնատական հանրապետության ձևով: 1918թ. մայիսի 26-ին լուծարվեց Անդրկովկասյան սեյմը: 1918թ. մայիսի 30-ին Թիֆլիսի Հայոց ազգային խորհուրդը հոչակեց Հայաստանի անկախությունը՝ իրապարակելով անկախության հոչակագիրը: Այդ հոչակագիրը սահմանադրական իրավական ակտ էր, որում ասված էր. «Հայոց ազգային խորհուրդը իրեն հայտարարում է հայկական գավառների գերազույն և միակ իշխանություն... Ազգային խորհուրդը ժամանակավորապես

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ստանձնում է կառավարական բոլոր ֆունկցիաները՝ հայկական գավառների քաղաքական և վարչական դեկր վարելու համար»:

Սահմանադրությունը ներկայիս իրողություններում հանդիսանում է նարդկության կողմից ձեռք բերված հիմնարար իրավական արժեք ունեցող փաստաթուղթ: Ընդ որում, արժեքանական բնութագրնան համար առավել կարևոր նշանակություն ունի սահմանադրության տարբերակումը երեք ապեկտներում:

1. Իրեն «ցանկալի իրավունք», բնական իրավունքին համապատասխանող,

2. Իրեն պողիտիվ իրավունք, որն արտահայտում է Հիմնական օրենքի տեսքով,

3. Իրեն իրացվելի, փաստացի սահմանադրություն:

Բնական իրավունքի տեսության մեջ Սահմանադրությունն, ըստ Էռլյան, պատկերացվում է որպես կատարյալ, հիմնված հանրութեն ճանաչված իրավական, հասարականան ժողովրդավարական սկզբունքների, արդարության պատկերացուների, բարոյականության, առաջադիմական, հասարակական գիտակցության, հասարակության արդի պահանջների, ընդհանուր մարդկության առաջադիմության մակարդակի վրա: Վերջին հարյուրամյակների ընթացքում շատ է խոսվել իրավական, ժողովրդավարական պետության «կատարյալ» սահմանադրության մոդելի մասին: Դեռևս 1928թ. իրատարակած «Սահմանադրության մասին ուսմունք» մենագրության մեջ Կ. Շմիթը խոսում էր «քաղաքացիական իրավական պետության սահմանադրության կատարյալ հասկացության» մասին⁴:

Պողիտիվ իրավունքի տեսության մեջ, բնականարար, սահմանադրությունը բնութագրվում է որպես իրավաբանական սահմանադրություն՝ իրավական նորմատիվ ակտ (ակտերի համախումք), որն իր մեջ պարունակում է այնպիսի սահմանումներ, որոնք ունեն բարձրագույն իրավաբանական ուժ:

Սահմանադրության արժեքը հավաստվում է այն սոցիալ-քաղաքական էռլյանք, լեզիտիմությամբ, այսինքն այն հանգանանքներով, թե որքանով է սահմանադրությունը օբյեկտիվորեն արտահայտում ժողովրդի շահերը, որքանով է այն ընկալված հասարակության կողմից, որքանով է հասարակությունը պատրաստ ապրել Սահմանադրությունը: Քաղաքական արժեքն արտահայտվում է նրանում, որ այն արդյունք է տարբեր քաղաքական ուժերի կողմից ձեռք բերված համաձայնության, որտեղ ներառվում են բոլոր ուժերի շահերը: Այդ ամենն ի վերջո հանգեցնում է հասարակության կայուն զարգացմանը, քաղաքական համակարգի

անխափանությանը, ինչպես նաև բնականոն զարգացմանը:

Սահմանադրությունը յուրաքանչյուր պետության համար ոչ միայն հիմնական օրենք է, այլև յուրօրինակ պետական խորհրդանշից, որն իր մեջ ամփոփում է այն ընդունող ժողովրդի հնքնությանը բնորոշ արժեհամակարգերն ու իղձերը: Սահմանադրության արժեքանական որակները դրսևորվում են նրանում մարագրված նորմ-նպատակների, նորմ-սկզբունքների և կոնկրետ ու հիմնարար իրավահարաբերություններ կանոնակարգող դրույթների միջոցով: Հայաստանի Հանրապետության 1995թ. Սահմանադրությունը հայ ժողովրդի անկախի պետականություն դարձած դարավոր երազանքն արտահայտող առաջին Սահմանադրությունն է: Այդ փաստն արտացոլված է Սահմանադրության նախաբանում, որն արձանագրում է, որ հայ ժողովուրդը Սահմանադրություն է ընդունում «իրականացրած ինքնիշխան պետության վերականգնման իր ազատասեր նախնիների սուրբ պատգամը»: Պետականության դարավոր կորստից հետո ժողովրդավարական ճանապարհով իր ապագայի համար սահմանադրական երաշխիքների ստեղծումը բացառիկ իրողություն դարձավ հայ ժողովրդի պատմական ճակատագրում: Դրանով էր պայմանավորված, որ Սահմանադրության նախաբանն արձանագրեց, որ այն ընդունում է հայ ժողովուրդը, առանց որևէ մեկի կողմից թելարանքի, իր հավաքական կամարտահայտման ճանապարհով: Այս ամենը, իհարկե, չի նշանակում, որ Սահմանադրության նախաբանը գուտ փաստեր է արձանագրում: Այն հանդիսանալով Սահմանադրության բաղկացուցիչ մասը՝ ցույց է տալիս, որ գիտակցելով փաստը, ընտրվել են որոշակի արժեքներ՝ սկզբունքներ և նպատակներ, որոնց պետք է ծառայի բուն Սահմանադրությունը: Սկզբունքի և նպատակի միջև այս դեպքում հստակ սահմանագիծ անցկացնելը դժվար խնդիր է և դրանով է պայմանավորված սահմանադրագիտության տեսության մեջ դրանք բարձրագույն սկզբունքներ, սահմանադրական արժեքներ կամ հասկացություններ կոչելը: XX-րդ դարը բազմաթիվ փորձությունների ենթարկեց ամբողջ աշխարհը: Մի դեպքում՝ ակտիվ հաջողությունների զարգացումն էր գիտության ոլորտում, սակայն անդառնալի հետևանքներ առաջացան հակամարտությունների և պատերազմների արդյունքում: Իրավունքի զարգացումը հաջորդիվ վկայում է, որ սահմանադրական ժողովրդավարությունը այդուհանդերձ գերակշռեց փորձությունների միջով անցած երկրներում տերստային լուծումները: Թեպես գրեթե բոլոր ժողովրդավարության հետ իրենց առնչող երկրների

սահմանադրություններում առկա են իրավունքի հիմնարար սկզբունքները, այդուհանդերձ, տերսուային ծևով դրանք ամրացնելն ամենին էլ ավարտին հասցված գործ չէ: Էական է, թե՝ որքանով է Սահմանադրությունն իրացվում իրական կյանքում, որքանով այն չի հաջողվում կյանքի կոչել և, առհասարակ, առկա է սահմանադրական կարգ, թե՝ ոչ, արդյոք իրավունքի գերակայությունը երաշխավորված է: Գերինդիրը եղել և շարունակում է մնալ հանրային կյանքի իրողությունները, սահմանադրական լուծումներին ներդաշնակելը:

Սոցիալական պրակտիկայի և իրավական մտքի աստիճանական զարգացումը հարստացրին «սահմանադրություն» հասկացությունը՝ այն դիտարկելով որպես արժեհամակարգային երևույթ, որպես ոչ միայն պետության, այլև հասարակության հիմնական օրենք: Պատմական իրողությունն այն է, որ յուրաքանչյուր երկիր ու ժողովուրդ սահմանադրական մշակույթի ձևավորման ու սահմանադրական իրողության հաստատման իր ինքնուրույն ճանապարհն է անցել՝ ավելի կամ պակաս փոխառելով այլոց փորձը, կատարելով իր արժեքային համակարգից բխող հավելումներն ու ամրողականացումը: Էականն այն է, որ սահմանադրական մշակույթը և բուն Սահմանադրությունը տվյալ հասարակության, սոցիալական կոնկրետ հանրության արժեքային համակարգի վրա ձևավորված իրողություններ են: Սահմանադրական մշակույթը չի կարող ապազգային լինել: Առաջին հերթին Սահմանադրությունն է կոչված ապահովելու վերազգայինի ու ազգայինի ներդաշնակությունը, համամարդկային արժեքների ու ազգային առանձնահատկությունների խելամիտ համատեղումը: Սահմանադրական մշակույթը վերացական հասկացություն չէ, այն ընկած է Սահմանադրության արժեքանության հիմքում, դրսերվում է սոցիալական հանրության կենսագոյի բոլոր ոլորտներում, արտահայտվում է դարերով մշակված, փորձարկված, ապրված արժեքների ու պատկերացումների միջոցով: Յուրաքանչյուր ազգի մշակույթը՝ նրա իմաստավորված գոյությունն է՝ արժեռված ներկայությունը ժամանակի մեջ: Յուրաքանչյուր երկրի ու ժողովրդի սահմանադրականության արժեքային կողմնորոշչները պայմանավորված են նրա սոցիալ-մշակութային դիմագծով և թելադրում են կոնկրետ սահմանադրական լուծումների առանձնահատկությունները: Անփոփելով՝ կարելի է ընդհանրացնել, որ իրավական պետությունում «սահմանադրական մշակույթ» հասկացությունը կարող է բանաձևել որպես պատմականորեն ձևավորված, կայուն, սերունդների ու ողջ մարդկության փորձառությամբ հարստացած համոզմունքների, պատկե-

րացումների, իրավրնկալման, իրավագիտակցության՝ հանրային ճանաչողության առանցքը կազմող արժեքային որոշակի համակարգ, որը հիմք է հանդիսանում սոցիալական հանրության համար հասարակական համաձայնությամբ սահմանելու և երաշխավորելու իր ժողովրդավարական ու իրավական վարչագծի հիմնարար կանոնները՝ տվյալ բանաձևան շրջանակներում «սահմանադրականությունը» հասարակական համաձայնությամբ սահմանված ժողովրդավարական ու իրավական վարքագծի հիմնարար կանոնների առկայությունը, դրանց՝ որպես ապրող իրողության գոյությունն է հանրային կյանքում, յուրաքանչյուր անհատի քաղաքացիական վարքագծում, պետականական լիազորությունների իրականացման գործընթացում: «Սահմանադրականությունը» սահմանադրական արժեքների համակարգային ու իմաստավորված առկայությունն է հանրային կյանքում: Խնդիրը հանգում է ոչ թե Սահմանադրության պարզապես կիրառմանը, այլ այն սոցիալական համակարգի ձևավորմանը, որում Սահմանադրությունն իրացվում է այդ համակարգի յուրաքանչյուր բջջի կողմից՝ որպես դրա գոյության կենսապայման: Երկրում սահմանադրական մշակույթի դրսերման կարևոր բնութագրիներից է սահմանադրական պատշաճ մակարդակի իրավագիտակցությունը: Վերջինս ամենաընդհանուր գծերով ենթադրում է հասարակական հարաբերություններում սահմանադրի նորմերի անհրաժեշտության գիտակցում, դրանց սահմանում, այդ նորմերով ապրելու ու գործելու, դրանք հարգելու ու պաշտպանելու պատրաստականությունը: Սահմանադրական իրավագիտակցության սուբյեկտը են հասարակության բոլոր անդամները, նրանց տարաբնույթ կազմավորումները ու իմաստառութները, այդ բնում պետությունը՝ ի դեմս պետական իշխանության ինստիտուտների: Հասարակության անդամների ու պետական ինստիտուտների սահմանադրական իրավագիտակցության միջև եղած աններդաշնակությունը սոցիալական անհամաձայնությունների ու կատակիզմների պատճառ կարող է հանդիսանալ: Քաղաքացիական հասարակության հիմնական բնութագրիներից մեկն էլ այն է, որ պետությունն առաջնորդվում է հասարակության սահմանադրական իրավագիտակցությամբ, որի հիմքն իրավունքի գերակայության երաշխավորումն է և իրավունքը իշխանության սահմանափակումը: Պետական իշխանության կարևորագույն առաքելություններից է սահմանադրափակական հարաբերությունների յուրաքանչյուր սուբյեկտի մոտ սահմանադրական այնպիսի իրավագիտակցության ձևավորումը, որի հիմքում պետք է ընկած լինեն սահմանադրական

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

իիմնարար արժեքների ու սկզբունքների խոր, իմաստավորված ու միասնական ընկալումը, դրանց հետևողական իրացումը: Բնականարար, քաղաքացին, պետական իշխանության տարրեր մարմինները, սահմանադրափական հարաբերությունների տարրեր սուբյեկտներն օժտված են սահմանադրական տարրեր իրավունակությամբ: Վերջինս պայմանագրոված է նրանց սահմանադրական գործառույթի բնույթով, իրավասությունների ծավալով, իրավունքներով ու պարտականություններով: Սահմանադրական մշակույթի կարևոր բնութագրիչներից է և այն, թե սահմանադրական իրավահարաբերությունների տարրեր սուբյեկտների գործառույթները, իրավունքներն ու պարտականությունները որքանով են ներդաշնակված ու հակաշոված, որչափով է երաշխավորված այդ հավասարակշռության պահպանումը դիմամիկայում:

Սահմանադրական մշակույթի համակարգային ամբողջականության տեսանկյունից այնքան էլ կարևոր չէ, թե պետությունը կառավարման ինչ ձև է ընտրել՝ նախագահական, կիսանախագահական, թե՝ խորհրդարանական: Դա առաջին հերթին քաղաքական ընտրություն է: Սակայն չափազանց կարևոր է, որպեսզի ցանկացած ձևի պարագայում հետևողականորեն իրացվեն սահմանադրական իիմնարար սկզբունքները, բացազիմ ներսահմանադրական հակասություններն ու փակուղային վիճակները, Սահմանադրությունը հանդես գա որպես դիմամիկ օրգանական ամբողջականություն:

Վերը նկարագրված խնդիրները հանգեցնում են ամբողջական այնպիսի մի պատկերի, որում արտողովված չէ Սահմանադրության, որպես նարդու իրավունքների ամենակարևոր ձեռքբերում, արժեքի գիտակցումը, իսկ այդ արժեքներով ապրելու ցանկությունը կարծես թե արդիական չէ: Տեսություն մեջ նոր մոտեցումներ են ձևավորվում առկա բացերը վերացնելու կապակցությամբ, քայլեր են կատարվում Սահմանադրական նորմերի ընկալման ուղղությամբ: Հանրակրթական դպրոցներում նույնիսկ անցնում են «Իրավունք» առարկան, որտեղ փորձ է կատարվում փոքրուց երեխաների մոտ ձևավորել իրավունքի վերաբերյալ պատկերացումները: Անկասկած այդ մոտեցումները անհրաժեշտ են, սակայն հասարակության համընդհանուր մակարդակով իրավունքի գերակայության անրապնդման, սահմանադրականության իրական հաստատման, սահմանադրական լուծումների անհրաժեշտ կիրառման նպատակով անհրաժեշտ են ավելի նոր մոտեցումներ: Այդ նպատակով հարկ է ստեղծել այնպիսի մեխանիզմ, որն ի զորու կլինի ապահովել իրավագիտակցության բարձր մակարդակը, հասարակական հարաբերություններում

համամարդկային արժեքների բացակայությունը լրացնել համակեցության կանոններով, փոխել իշխանության մարմինների քաղաքական վարքագիծը, զարդել իշխանության օլիգարխացումը, իշխանության նկատմամբ առաջանալ վատահություն: Այս և բազմաթիվ այլ հարցեր կարող են ստանալ իրենց լուծումը իրավունքի գերակայության և իշխանության իրական բաժանման սկզբունքի անմիջական կիրառման դեպքում: Դեռևս իր ժամանակին Զեյմս Մեդիսոնն է ընդգծել, որ մրցակցող ու հակադիր շահերի սահմանադրական հաշվեկշռումը կարող է զարդել իշխանությանը և երաշխավորել ազատությունը: Այդ խնդիրների լուծումը պահանջում է հսկայական ջանքեր՝ ուղղված իրական սահմանադրականության հաստատմանը, որը կարող է իրականացվել սահմանադրական ախտորոշման ու մշտադիտարկման համակարգի ներդրմամբ: Այդ համակարգը կներառի գործառույթների հատուկ ցանկ, սուբյեկտների կազմ, իրազործման նպատակ և դրան հասնելու կանխատեսվող ժամկետներ, ինչպես նաև պատասխանատվության հնարավոր մեխանիզմներ:

- ¹ Սամուելյան Խ., Հին հայ իրավունքի պատմություն, հ. 1, Երևան, 1939, էջ 46:
- ² Որոգայր փառաց (Հակոբ և Շահամիր Շահամիրյաններ), Երևան, 2002, էջ 15:
- ³ Henry Campbell Black, Black's Law Dictionary, WESY Publishing CO. 1968, էջ 384:
- ⁴ Carl Schmitt, Verfassungslehre, Berlin 1993, S. 37-40.
- ⁵ Витрук Н.В, Верность Конституции. 2-е изд. М.: РГУП, 2016, С.113.
- ⁶ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ / ընդհանուր խմբագրությամբ՝ Գ. Հարությունյանի, Ա. Վաղարշյանի. - Եր.: «Իրավունք», 2010, էջ 35:
- ⁷ Հարությունյան Գ.Գ., Սահմանադրական մշտադիտարկում/ Եր.: Նժար, 2016. էջ. 13:
- ⁸ Эбзеев Б. Прямое действие и непосредственное применение Конституции Российской Федерации - гарантия прав и свобод человека и гражданина // Право и управление: XXI век. N1 (1), 2005. С. 72.
- ⁹ Рассел Г. Конституционализм: опыт Америки и других стран – <http://www.infousa.ru/government/-dmpaper2.htm> (09.03.2009).

Арман Степанян

Юрисконсульт Центрального банка Республики Армения
аспирант кафедры конституционного и муниципального права
Российско-Армянского (Славянского) университета

РЕЗЮМЕ

Гармонизация реальной публичной жизни конституционным решением

В данной статье представлены современные проблемы теории конституционного права. Указывается о логике изменений представлений и подходов об Основном законе в процессе развития времени. Особый акцент делается на необходимость утверждения достаточного уровня конституционной культуры.

Ключевые слова: Конституция, конституционное право, народовластие, конституционализм, конституционная культура, конституционный мониторинг.

Arman Stepanyan

Central bank of the Republic of Armenia, legal counsel
PhD student of the
Russian-Armenian (Slavonic) University

SUMMARY

Harmonization of public life realities with the constitutional solutions

This article presents modern problems of the theory of constitutional law. It indicates the logic of changes in views and approaches to the Basic Law in the process of time development. Particular emphasis is placed on the need to approve a sufficient level of constitutional culture.

Keywords: Constitution, constitutional law, democracy, constitutionalism, constitutional culture, constitutional monitoring.

ՀԱՍԼԵՏ ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ**ՀՀ փաստաբանների պալատի փաստաբան****ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎԱԿԱՆ
ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՓՈԽՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՏԵՍԱԿԱՆ
ԵՎ ՄԵԹՈԴԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ**

Քաղաքացիական հասարակության և իրավական պետության միջև փոխհարաբերությունների նկատմամբ հետաքրքրությունը տարեց տարի աճում է. գորայիզացնան և ռեգիստրացնան գործընթացները հետազոտողների առջև դնում են նոր խնդիրներ, կապված քաղաքացիական հասարակության և իրավական պետության պատկերացումների, դրանց փոխկապվածության, փոխազդեցության բնույթի հետ: Հարցի ուսումնասիրության համար ելակետային կանխադրույթ է ծառայում այն, որ դրանք (նաև՝ մինչիրավական պետությունը և ավանդական հասարակությունը) հավասարազոր, փոխկապված, փոխազդող տցիալ-իրավական երևույթներ են, և առանց մեկի՝ մյուսի գոյությունը պարզապես անհնարին է: Ավելին, այս երկու երևույթների միջև պատմական հակադրությունը մղվում է հետին պլան, և առանցքային է մնում հասարակություն և պետություն համագործակցությունը:

Միաժամանակ, պետք է փաստել, որ վերջին տասնամյակներում, հատկապես արդյունաբերական զարգացած երկրներում, այս տցիալական երևույթների միջև հարաբերությունները ըստ իրենց բնույթի՝ դարձել են առավել հանդուրժողական և երկողմանի շահագրգիռ, քանի որ հասարակության և պետության փոխադարձ կախվածությունը ընդգծված ուժեղացել է: Դրա հետ մեկտեղ, ակնհայտ է, որ արդի ժամանակներին բնորոշ գորայիզացնան և ռեգիստրացնան գործընթացները 20-րդ դարում ձևավորված ազատական պետությունների և քաղաքացիական հասարակությունների հիմքերի վրա բողոքում են խարիսող հետևանքներ:

Նկատենք, որ ինքնուրույն և ինքնարավ պետությունները՝ իրենց հանրություններով հանդերձ, փոխադարձ հարաբերությունները կառուցում են՝ ելնելով ներքին շահերից ու պահանջներից՝ հենելով ազգային, պատմական սովորույթների ու ավանդույթների վրա: Մնացած այլ երկրները իրենց հարաբերությունների բնույթը պայմանավորում են արտաքին ազդեցության ներքո: Պետությունը լինելով ստորադասված՝ հասարակությանը իր զարգացման մակարդակով համապատասխանում է իրեն ստեղծողին՝ հասսրակությանը:

Եթե պետության կողմից հասարակության վրա ազդեցություն գործադրելով գործիքներց կարևորագույնը իրավաստեղծ-իրավակիրառ գործառնությունն է, ապա հասարակության համար դրանք եղել և մնում են հասարակական կարծիքը, դիմում - բողըները, առաջարկներով իշխանություններին դիմելը, հավաքներ, խաղաղ ցույցեր, երթեր, ժողովներ, գործադրություններ կազմակերպելը և այլն, որոնց նպատակը մեկն է՝ ապահովել այս երկու համեմատաբար ինքնուրույն կազմակերպումների միջև ինստիտուցիոնալ-գործառնական հավասարակշռությունը:

Հիմնարարեր-իրավական պետություն, քաղաքացիական հասարակություն, միմյարակական պետություն, ավանդական հասարակություն:

Չնայած այն բանին, որ «քաղաքացիական հասարակություն» և «ֆրավական պետություն» պատմականորեն երկար ժամանակ գտնվում են հետազոտողների տեսադաշտում, այնուամենայնիվ դրանց գոյությունը ունեցող իրադրությունը տարեց տարի աճում է. գրփում և տպագրվում են գիտական հոդվածներ, մենագրություններ, ատենախոսություններ: Բանն այն է, որ ժամանակակից աշխարհում գոյություն ունեցող իրադրությունը, պայմանավորված գորայիզացման և ռեգիստրացման գործընթացներով, հետազոտողների առջև դնում է նոր խնդիրներ՝ կապված քաղաքացիական հասարակության և իրավական պետության պատկերացումների, դրանց փոխկապվածության, փոխազդեցության բնույթի հետ:

Ինչ վերաբերում է հայրենական պետական-իրավական գիտական մտքին, ապա այն, չգիտես ինչու, առավել ակտիվ է պետության և իրավունքի տեսության հիմնախնդիրների, քան քաղաքացիա-

կան հասարակության տեսական վերլուծությունների նկատմամբ: Մինչդեռ դրանք (նաև՝ մինչիրավական պետությունը և ավանդական հասարակությունը) հվասարազոր, փոխկապված, փոխազդող տցիալ-իրավական երևույթներ են, և առանց մեկի՝ մյուսի գոյությունը պարզապես անհնարին է այն պարզ տրամաբանությամբ, որ պետությունը ծնվում է հասարակությունից, գործառնում է հասարակության տարաբնույթ խնդիրները լուծելու համար և զարգացման որոշակի փուլում (արդի ժամանակներում) այս երկու ֆենոմենները ձեռք են բերում նոր որակներ՝ բնութագրվում են որպես «քաղաքացիական հասարակություն» և «ֆրավական պետություն»:

Այժմ, ինչպես նշում են ոռուսական դպրոցի ներկայացուցիչները, «քաղաքացիական հասարակություն» և պետություն փոխհարաբերությունները՝ կենտրոնական խնդիրներից մեկն է: Պատմականորեն և տրամաբանորեն արդարացված հա-

կադրությունը՝ պետության կողմից քաղաքացիական հասարակության չեզոքացումը, կամ պետության չեզոքացումը հասարակության կողմից (Կ. Մարքս) մղվում են հետին պլան: Կենտրոնում մնում է քաղաքացիական հասարակություն և պետություն համագործակցությունը», որի լույսի ներքո դեռևս շատ հարցեր մնում են չլուծված:

Դրանցից կարենըները, անառարկելիորեն, եղել և մնում են պետության և հասարակության փոխհարաբերությունների բնույթին վերաբերող հարցերը, և, մասնավորապես, քննվող երևույթների ինքնավարության աստիճանը և սահմանները:

Մեծ հաշվով, իրավաբանական, քաղաքագիտական սոցիոլոգիական մտքի համար մնում է անառարկելի և անվիճելի այն դրույթը, որ Հին և Սիցնադարի ժամանակներում հասարակության և պետության միջև չի եղել հստակ տարանջատում, քանի որ «ֆնքը հասարակությունը տարալուծվում էր պետական-իրավական կանոնակարգումների մեջ» և ճշանակալից չափով կլանվում պետության կողմից²:

Դրա հետ մեկտեղ, վիճելի է մնում այն տեսակետը, որ արդի ժամանակների գիտական միտքը հասարակության և պետության միջև հարցը ըստ էության լուծել է, և քաղաքացիական հասարակության տեսությունը՝ լինելով տարածված ամենուր, արագացված տեմպերով կյանքի է կոչվում: Հասկանալի է, որ նախնառաջ խոսք կարող է գնալ այնպիսի երկրների փորձի մասին, որտեղ զարգացած է արդյունաբերությունը և քաղաքացիական հասարակության ազդեցությունը կարելի է գտնել կյանքի ամենատարբեր ոլորտներում՝ տնտեսական, քաղաքական, ընտանիքի և պետության, ոչ պետական ինստիտուտների համակարգում և այլն:

Այս տեսակետի վիճելիությունը առաջնահերթ պայմանավորված է նրանվ, որ քաղաքացիական հասարակության հատկորշման հարցում առ այսօր չկա պարզություն. լինելով իրավաբանական, քաղաքագիտական, փելյանդիայական, սոցիոլոգիական գիտությունների քննարկման առարկա, այն ստացել է ամենատարբեր սահմանումները: Եվ քանի որ քաղաքացիական հասարակությունը հանդիսանում է «հասարակություն-պետություն» հարաբերությունների կողմերից մեկը, ապա, բնականաբար, քաղաքացիական հասարակության հասկացության անհատակությունը անմիջականորեն տրանսֆորմացվում է նրանց միջև հարաբերությունների անհատակություն: Դրանում համոզվելու համար, մասնավորապես, մեջ բերենք Ն. Վ. Անդրիանովին, որը ոչ առանց հիմքերի նշում է, որ «մասնավոր շահերի ոլորտի ինստիտուտիկացման ընթացքը երբեք չի կարող ավարտվել, քանի որ նոր շահերը ծնում են նոր սոցիալական նոյնակա-

նություններ, և դա է պատճառը, որ քաղաքացիական հասարակության ձևավորման ավարտի, հասունության, զարգացման մասին հարցերը միշտ կլրեն վիճելի բնույթը»:

Հարցի բարդությունը պայմանավորված է նաև նրանվ, որ քաղաքացիական հասարակության հասկացությունը երբեք կայուն չի եղել, այլ հասարակության և պետության հետ միասին միշտ փոփոխվել և որոշակիորեն կատարելագործվել է: Համապատասխանաբար՝ այս բացառիկ երևույթների աստիճանական զարգացմանը զուգընթաց փոփոխվել և կատարելագործվել են ոչ միայն դրանց փոխհարաբերությունների ձևերը, այլ բնույթը, առարկան ու բովանդակությունը: Մարդկային քաղաքակրթության զարգացման յուրաքանչյուր փուլում գոյություն ունեցած պետական-իրավական և հասարակական երևույթների հիմնան վրա, ինչպես այդ շրջանում ձևավորված պետության և քաղաքացիական հասարակության, այնպես էլ դրանց միջև փոխհարաբերությունների սահմանումների վերաբերյալ, մարդիկ ունեցել են իրենց յուրովի պատկերացումները: Այլ կերպ՝ մարդկային գոյության պատմության ամբողջ ընթացքում պետության և քաղաքացիական հասարակության միջև հարաբերություններում երբեք չի եղել հստակ ամրագրված սահմանագիծ, դրանք փոփոխվել են՝ պատճական և սոցիալական գործոններով պայմանավորված (այլ ոչ բնական)` մասնավոր և հանրային հարաբերությունների ոլորտներում փոփոխություններին համահունչ:

Մի դեպքում՝ պետությունը վերանայելով մասնավոր և հանրային ոլորտների միջև սահմանները հօգուտ իրեն, ընդարձակում է իր ազդեցությունը քաղաքացիական հասարակության նկատմամբ, մյուս դեպքում «մասնավոր» հասկացությունը այնպես է ձևակերպում, որ հնարավորություն է ստեղծվում օրինական հիմքերով միջամտել մարդկանց, և վերջիններիս կողմից ստեղծված ինստիտուտների միջև հարաբերություններին, որը մինչ այդ նրա համար անհասանելի էր:

Պետության և քաղաքացիական հասարակության, իսկ դրա հետ մեկտեղ նաև դրանց փոխհարաբերությունների վերաբերյալ տեսակետների աստիճանական զարգացումը առավել ցայտուն նկատելի է Արևմտյան Եվրոպայի երկրներում, և հատկապես՝ Մեծ Բրիտանիայում:

Այս երկրում 18-րդ և մեծ չափով 19-րդ դարում ազատական զաղափարների հիմնան վրա ձևավորվեց այսպես կոչված ազատական պետություն և դրան համահունչ՝ քաղաքացիական հասարակություն⁴: Այս ժամանակահատվածի Բրիտանիան ընութագրվում է որպես ազդարային և վաղ արյունաբերական կապիտալիստական, և դրա հետ

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

տեղ՝ երկիր, որը արագ տեմպերով փոխակերպվեց առաջատար մասնութակտուրային և կոմերցիոն երկրի, որտեղ պետության, քաղաքացիական հասարակության և անհատի միջև հարաբերությունները կառուցվում էին այսպես կոչված **սոցիալական պայմանագրի** հիման վրա՝, համաձայն որի՝ անհատը և քաղաքացիական հասարակությունը գործում էին բացառապես մասնավոր շահերի և սեփականատիրության հարաբերությունների, իսկ պետությունը՝ հանրային ոլորտում: Պետությունը պարտավորվում էր պաշտպանել անհատի իրավունքները և շահերը, որոնք հայտարարվում էին բնական: Օրինակ՝ աշխատուժ գնելու և վաճառելու, մասնավոր սեփականությունը տիրապետելու և տնօրինելու, այլոց իրավունքները շխախտելու պայմանվ ամրող ծավալով ազատ գործելու, պետության՝ մասնավոր կյանքին չմիջամտելու, բնակարանի անձեռնմխելիության իրավունքը և այլն: Ընդ որում, պետությունը մի կողմից այնքան ուժեղ էր և ունակ, որ կարողանում էր հավոր պատշաճ պաշտպանել մարդկանց կյանքն ու սեփականությունը, երկիրը՝ արտաքին վտանգներից, և մյուս կողմից՝ այնքան բույջ էր և «փոքր», որ չէր կարողանում միջամտել մասնավոր շահերի, սեփականության և անձնական կյանքի ոլորտներին: Հատկապես դա վերաբերում էր տնտեսությանը, որտեղ ամեն ինչ որոշվում էր տնտեսական գործունեության ազատականությունը:

Սակայն անգիտական պետության դասական ազատական նմուշօրինակը ուներ մեկ կարևոր նշանակալից թերություն՝ այն ժողովրդավարական չէր (արգելվում էր կանանց մասնակցությունը ընտրություններին, արհմիությունները ամեն կերպ արհամարվում ու ճնշվում էին) և դա էր պատճառը, որ շարքային քաղաքացիների մեծամասնությունը և բանվոր դասակարգը սկսեցին պահանջել պետությունից նաև քաղաքական և սոցիալական իրավունքներ: Վեջիններիս կողմից իրականացված ճնշումների արդյունքում պետությունը ոչ միայն նկատելիորեն արդիականացվեց և լրացվեց նոր ժողովրդավարական բովանդակությամբ և «դասական ազատականից» պետությունը վերափոխվեց «ազատական-ժողովրդավարականի»՝ «սոցիալական պետության հիմնարար սկզբունքների» պահպանմամբ, այլ նաև Էականորեն վերափոխվեց հասարակությունը՝ ծայրահեղ անհատապաշտությունը փոխարինվեց «արդյունավետ» կոլեկտիվիզմով:

Բնականաբար, այսպիսի շրջադարձը պետական-իրավական և հասարակական կյանքում չէր կարող համապատասխանաբար չազդել նոր ձևավորված ազատական-ժողովրդավարական պետության վրա, որը հանդես էր գալիս որպես

«համընդհանուր բարօրության պետություն», իսկ 20-րդ դարի 80-ական թթ.՝ որպես «նորազատական պետություն», մի կողմից, և նոր, արդիականացված քաղաքացիական հասարակության վրա՝ մյուս կողմից: Այս երկու սոցիալական երևույթների միջև հարաբերությունները դարձան առավել հանդուրժողական և երկկողմանի շահագրգիռ՝ ըստ իրենց բնույթի, քանի որ հասարակության և պետության փոխադարձ կախվածությունը ընդգծված ուժեղացել էր:

Իհարկե, Մեծ Բրիտանիան գոյություն ունեցող երկրների շարրում բացառություն չէր, նմանօրինակ զարգացումներ տեղի ունեցան նաև արդյունաբերութեան զարգացած այլ պետություններում, և այժմ դրանց շարժընթացը ոչ թե դանդաղում է, այլ հակառակը՝ ուժեղանում է, ինչը պայմանավորված է ժամանակակից աշխարհում գոյություն ունեցող մի շարք հանգանանքներով, բայց նախևառաջ՝ 20-րդ դարում ձևավորված ազատական պետությունների և քաղաքացիական հասարակությունների հիմքերը խարխալող գլոբալիզացման և ռեզֆոնալիզացման գործընթացներով:

Հավելենք, որ հարցի համատեքստում յուրաքանչյուր երկիր ունի իր յուրովի ճանապարհը, պայմանավորված իր պատմական, ազգային և այլ նմանօրինակ գործուներով և, իհարկե, այն դերակատարումն և տեղով, որը, արդի աշխարհում ունի տվյալ երկրի ազգային պետությունը և քաղաքացիական հասարակությունը:

Նկատենք, որ ինքնուրույն և ինքնաբավ պետությունները՝ իրենց հանրություններով հանդերձ, ինչպես նաև ազգային միախանությունները իրենց փոխարարերությունները կառուցում են՝ ելնելով ներքին շահերից ու պահանջներից՝ հենվելով ազգային, պատմական սովորույթների ու ավանդությունների վրա: Մնացած այլ երկրներում (զարգացող երկրներ, «քաց հասարակություններ», «երիտասարդ ժողովրդավարություններ») այս ինստիտուտների հարաբերությունների բնույթը ձևավորվում է արտաքին ազեցության ներքո: Սակայն, բոլոր ազգային պետությունների և քաղաքացիական հասարակությունների փոխարարերությունները, անկախ դրանց յուրահատկություններից, գտնվելու վայրից, ինչպես վկայում է ընդհանրացված փորձը, կենսագործվում են ընդհանուր սկզբունքների և օրինաչափությունների շրջանակներում: Պետությունը լինելով ստորադասված հասարակությանը (երկրորդական), վերջինիս նկատմամբ դրսնորվելով քաղաքական-իրավական ծերով, իր զարգացման մակարդակով համապատասխանում է իրեն ստեղծողին՝ հասարակությանը: Ընդ որում, հասարակությունների բնույթի փոփոխության, զարգացման գործընթացների և պետությունների աստիճա-

նական զարգացման կամ հեղափոխական փոփոխությունների միջև առկա է անմիջական կապ: Վերջապես, ժամանակակից պետություններն ու հասարակական կազմավորումները, որոնք անվանվում են քաղաքացիական հասարակություններ և իրավական պետություններ, չափից ավելի իդեալականացված են, քան կան իրականում, ավելի շուտ դրանք ինչ-որ չափով վիրտուալ են:

Տարբեր երկրների պետական-իրավական և հասարակական համակարգերի գործառնությունների պատճական փորձը ամենայն համոզվածությամբ վկայում է, որ իրավական, ինչպես նաև ոչ իրավական պետությունը, որպես հարաբերականորեն անկախ ինստիտուտ, իր տրամադրության տակ ունենալով հսկայածավալ նյութական, կազմակերպական, ուժային և այլ ներուժ, մշտական ազդեցություն ունի հասարակության վրա: Իհարկե, հասարակությունն էլ ծեռնպահ չէ պետության նկատմամբ: Հարցի վերաբերյալ Ս. Բայանիանովը նշում է, որ իրավական պետության և քաղաքացիական հասարակության միջև գոյություն ունենալ առանց մյուսի: Նրանց գործառնությունները խստագույն միահյուսված են և ազդեցություն ունեն յուրաքանչյուրի վրա»:

«Մարդկային հանրության այս երկու գիսավոր ինստիտուտների»⁸ փոխահավետ համագործակցությունը, ինչպես ցույց է տալիս փորձը, անհրաժեշտություն է: Ընդ որում, պետք է նկատի ունենալ, որ մի կողմից, իրավական պետության նկատմամբ քաղաքացիական հասարակության առաջնայնությունը հարաբերական է, և, մյուս կողմից, նրանք չպետք է հակադրվեն, քանզի, ինչպես արդարացիորեն նշում է Ա. Վասիլևսկայան, «օրինակիվորոն դատապարտված են» մշտական փոխգոծակցության⁹:

Եթե իրավական պետության ազդեցության ուղղությունները և ձևերը քաղաքացիական հասարակության վրա հիմնականում պարզ են և հասկանալի (ներքին և արտաքին գործններով պայմանավորված՝ տարաբնույթ մեթոդների՝ խթանիչ, բույլատրման, պաշտպանիչ, արգելման կիրածմամբ իրավակարգավորիչ-կազմակերպչական գործունեություն հասրակական կյանքի՝ տնտեսական, քաղաքական, սոցիալական, հոգևոր և այլ ոլորտներում), ապա տեսական և գործնական տեսանկյունից կարևոր է պարզել, թե ինչ ճանապարհներով ու ձևերով է քաղաքացիական հասարակությունը ազդեցություն գործադրում իրավական պետության վրա:

Հարցի քննական վերլուծության համար

կարևոր է այն ելակետային դրույթը, համաձայն որի՝ պետության արմատները սկիզբ են առել հասարակությունից: հասարակությունն է ծնել և ուժ տվել պետությանը, այլ ոչ թե հակառակը: Առանց հասարակության՝ պետությունը որպես այդպիսին, երբեք չէր կարող կայանալ: Դրանում համոզվելու համար բավարար է, մասնավորապես, ուշադրություն դարձնել այն բանի վրա, որ պետության և իրավունքի առաջացման տեսությունում, անկախ դրա ուղղությունից՝ պայմանագրային, քննական-իրավական, հոգեբանական, դասակարգային, օրգանական, բռնության և այլն, առաջնային, ելակետային կանխադրույթ է դիտարկվում հասարակությունը և անհատը: Եվ այս իրողությունը, համաձայն էլեմենտար տրամաբանության և ողջամտության, պետք է և կարող է հիմք հանդիսանալ հասարակության համար՝ բայց ժամանակի և տարածության ամենատարբեր ուղղություններով բազմաբնույթ ազդեցություն գործել պետության վրա, որի համար հասարակությունը ի բնել և նշանակությամբ օժտված է անհրաժեշտ ինքնարակությամբ: Հասարակության տրամադրության տակ գտնվող կարևոր գործիքներից մեկը, որի օգնությամբ ազդեցություն է գարծադրվում պետության վրա՝ հասարակական կարծիքն է, որը ձևավորվում է հանրաբենների, համազգային ընտրությունների, ժողովների, ամենատարբեր մակարդակներում իրականացվող սոցիոլոգիական հարցումների ժամանակ, որին նպաստում են հեռուստատեսությունը, ուղղիոն, տպագիր խոսքը, էլեկտրոնային կապի միջցոները և այլն: Այստեղ քաղաքացիական հասարակությունը, ի տարբերություն ավանդական հասարակության, առավել ազդեցիկ է ինչպես ամբողջ պետության, այնպես էլ նրա քաղաքարտարբերի նկատմամբ: Խոհեմ և հեռատես քաղաքական ուժը, հաշվի նատելով հասարակական կարծիքի հետ, հատկապես՝ ներպետական կյանքում, այնպես կծառայի ու կիրականացնի իր կառավարչական գործառույթները, որ հասարակությանը հեռու պահի սոցիալական և քաղաքական ցնցումներից, հասարակական հարաբերություններին հաղորդի հաստատունություն և ներդաշնակություն:

Չննարկվող գործիքների շարքին են դասվում նաև դարերի ընթացքում փորձարկված և շատ երկրներում սահմանադրուեն ամրագրված՝ առանձին քաղաքացիների, մեկուսախմբերի, միավորումների՝ դիմում - բողոքներով, առաջարկներով իշխանություններին դիմելու, հավաքներ, խաղաղ ցույցեր, երթեր, ժողովներ, գործադրություններ կազմակերպելու իրավունքը և այլն, որոնց նպատակը մեկն է՝ ապահովել այս երկու համեմատաբար ինքնուրույն կազմավորումների միջև ինստիտուցիոնալ-գործառնական հավասարակշռությունը: Հա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

կառակ դեպքում, երբ, օրինակ, քաղաքացիական հասարակության ազդեցության թուլացման, պետության կոնսերվատիզմի, իշխանության դեկին միևնույն անձանց երկարաժամկետ գտնվելու առաջանցիկ զարգացումներից հասարակության հետ մնալու պատճառով պետությունը աստիճանաբար օտարփում է հասարակության մեծամասնությունից (շահերը ներկայացնելուց և պաշտպանելուց), խախտվում է այդ հավասարակշռությունը

և աստիճանական առաջընթացը: Այսպիսի իրավիճակը, ինչպես ցույց է տալիս պատմական փորձը, անխոսփելիորեն բերում է եթե ոչ արմատական բարեփոխումների, ապա հեղափոխությունների և պետական հեղաշրջումների (օրինակ՝ հետխորհրդային պետություններ, Եզիզոս, Լիվան և այլն):

¹ Տե՛ս, Էնցիկլոպեдия государственного управления в России./ под. общ. ред. В. Егорова/ отв. ред. И. Н. Барциц. М., 2004. Т. 1. С. 251.

² Տե՛ս, Кельзен Г. Чистое учение о праве//История политических и правовых учений. Христоматия/под. ред. О. Э. Лайста. М., 2000. С. 380-382.

³ Տե՛ս, Андрианов Н. Б. Гражданское общество как среда институционализации адвокатуры: автореф. дис...канд. юрид. наук. СПб., 2006. С. 15.

⁴ Տե՛ս., Nairn T. The Brek-Up of Britain. L., 1977, Poggi G. The Development of the Modern State. L., 1988, etc.

⁵ Տե՛ս, Melennan G., Held D., Hall St. (eds). The idea of Modern State. Philadelphia. 1984. Р. 10.

⁶ Տե՛ս, Melennan G., Held D., Hall St. (eds). The idea of Modern State. Philadelphia. 1984. Р. 10-14.

⁷ Տե՛ս, Баймаханов М. Т. Избранные труды по теории государства и права. Алматы. 2003. С. 331.

⁸ Տե՛ս, Худоренко Е. А. Гражданское общество и государство: вместе или порознь?//Национальные интересы. 2009. № 2 /16/. С. 17.

⁹ Տե՛ս, Васильевская А. И. Демократия и гражданское общество (правовые аспекты) //Современная Россия: власть, общество, политическая наука. М., 1998. Т. 2-й. С. 18.

¹⁰ Տե՛ս, Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение. М., 1995. С. 337-339.

Гамлет Степанян
Адвокат

РЕЗЮМЕ

Теоретические и методологические проблемы взаимоотношений правового государства и гражданского общества

Интерес относительно взаимоотношений между гражданским обществом и правовым государством из года в год растет: процесс глобализации и регионализации ставит все новые задачи перед исследователями, связанные с природой их взаимодействий и взаимосвязей. Для изучения вопроса отправным поступатом служит то, что они также как и доправовое государство и традиционное общество, как социально-правовые явления взаимосвязаны и взаимозависимы, без одного существование другого просто невозможно. Более того, существовавшее между этими явлениями историческое противоборство уходит в прошлое, и актуальным остается их взаимодействие.

Одновременно, необходимо отметить, что за последние десятилетия, особенно в промышленно развитых странах, отношения между этими социальными явлениями стали более толерантными и по своей природе двухсторонне заинтересованными, поскольку обюджная зависимость государства и общества заметно усилилась. Вместе с тем очевидно, что характерные для современности глобализация и регионализация оставляют разрушающие последствия на основы либерального государства и гражданского общества.

Отметим, что самостоятельные и самодостаточные государства и их общества свои отношения строят исходя из своих внутренних интересов и потребностей, а в остальных государствах характер этих взаимоотношений определяется под влиянием извне. Государство, будучи вторичным по отношению к обществу, уровнем своего развития соответствует своему создателю - обществу.

Если среди инструментариев, с помощью которых государство воздействует на общество, главным является

законотворчество и правоприменительная функция, то для общества таковыми были и остаются общественное мнение (референдум, всенародные выборы и др.), обращенные к властям заявления, жалобы, индивидуальные и коллективные петиции, мирные демонстрации, митинги, забастовки и др., целью которых является одно – обеспечить институционально-функциональное равновесие между этими относительно самостоятельными образованиями.

Ключевые слова: *Правовое государство, гражданское общество, доправовое государство, традиционное общество.*

Hamlet Stepanyan
lawyer

SUMMARY

Theoretical and methodological problems of relationships between constitutional state and civil society.

Interest to the relationship between civil society and legal state is growing yearly: the processes of globalization and regionalization pose new, related to the nature of these interactions and relationships, challenges to the researchers. The starting postulate to study this question is that these relationships and interactions, same as traditional society and pre-law state, are interdependent and interrelated – there is no one without another. Moreover, these phenomena the existing historical antagonism between these notions is becoming outdated, while their interaction is gaining more and more relevance.

At the same time, it should be noted, that over the past decades, especially in industrialized countries, the relationship between these social phenomena have become more tolerant and are inherently two-way concerned as the mutual dependence between the state and society has increased significantly. However, it is obvious that peculiar to modern world globalization and regionalization are harmfully effecting the foundations of liberal state and civil society that were formed in the 20th century.

Furthermore, independent and self-sufficient states and their communities build their relations based on their domestic interests and needs, and in other countries, the nature of these relationships is determined by the external influence. The state, being secondary to society, on the level of development corresponds to its creator, which is the society.

While among the toolkits with which the state influences the society, the dominant are the law-making and law-enforcement functions, such toolkits for society have always been the public opinion (referendum, popular elections, etc.), addressed to the authorities applications, complaints, individual and collective petitions, peaceful demonstrations, meetings, strikes, etc., the purpose of which has been providing institutional and functional balance between the relatively autonomous entities.

Keywords: *Legal state, civil society, pre-legal state, traditional society.*

КРИСТИНЕ ОГАНЕСЯН

помощник члена Конституционного суда РА, главный специалист,
соискатель кафедры конституционного и муниципального
права института политологии и права Российско-Армянского
(Славянского) Университета

СВОБОДА СОВЕСТИ: ПРАВОВОЙ АСПЕКТ

Статья является анализом развития интерпретации свободы совести, заложенной с момента принятия Всеобщей декларации прав человека. В результате анализа ряда международно-правовых документов, судебной практики и законодательных актов внутреннего права, автор выявил проблему недостаточно четкого толкования свободы совести и пришел к заключению о необходимости совершенствования категорийного аппарата по данному вопросу.

Ключевые слова: *свобода, совесть, права человека.*

В XX веке тенденция к освобождению индивида от принуждения придерживаться определенного мировоззрения оказалась одной из ключевых в сфере защиты прав и свобод человека. Казалось, человечество находится на верном пути, потому как навязывание любого рода миропонимания является нарушением духа терпимости в обществе и человеческая натура его не приемлет. Со временем стало ясно, что свобода, в том числе и свобода совести, в частности, ее абсолютизация, может привести к злоупотреблению ею, нарушая тем самым законные интересы как самого человека, так и общественный порядок. XX век примечателен тем, что был принят ряд наиважнейших международных документов, в которых нашло свое достойное место и правовое регулирование свободы совести. Необходимо тотчас оговориться, что как в международных документах, так и в национальных конституциях, законодательных актах, свобода совести наиболее часто упоминается в устойчивом сочетании со свободой мысли и религии.

Свобода совести признается во всех демократических конституциях и в основном ее содержание сводится к тому, что «она является правом любого лица исповедовать любую религию или не исповедовать никакой религии, распространять религиозные или антирелигиозные убеждения».

Следует сразу отметить, что механическое сложение понятий «совесть» и «свобода» не дает адекватного понимания термина «свобода совести» как целого. Если понятие «свобода» закрепилось в юридической науке, то термин «совесть» не имеет однозначной правовой трактовки и не является элементом системы правового регулирования. Как категория этики, совесть характеризует способность личности осуществлять нравственный самоконтроль, самостоятельно формулировать для себя нравственные обязанности, требовать от себя их выполнения и производить самооценку совершаемых поступков. В

то же время свобода совести неразрывно связана с понятием индивидуальной свободы, которая в свою очередь является важнейшей составляющей свободы личности².

Несмотря на обилие исследований, затрагивающих тему свободы совести, очевидна недостаточная разработанность соотношения свободы совести и взаимосвязанных с нею таких категорий, как свобода мысли и свобода религии, а это приводит к неточным по смыслу толкованиям, в результате чего трактование свободы совести исключительно в религиозном аспекте стало доминирующим.

Правовые документы, где закреплено право на свободу совести, можно условно разделить на три группы: 1. универсальные (Всеобщая декларация прав человека, Международный пакт о гражданских и политических правах, Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах, Декларация о ликвидации всех форм нетерпимости и дискриминации на основе религии или убеждений и т.д.), 2. региональные (Конвенция Совета Европы о защите прав человека и основных свобод; Протокол N 1 Конвенции о защите прав человека и основных свобод; Европейская Социальная Хартия и т.д.), 3. национальные (Конституции и законодательные акты внутреннего права).

В 1941 году в своем ежегодном послании «О положении страны» Конгрессу США, а это послание, как правило, содержало оценку ситуации в стране и предстоящие законодательные изменения, Франклин Рузвельт призвал помимо свободы слова (freedom of expression), свободы от нужды (freedom from want), свободы от страха (freedom from fear) поддержать также и свободу религиозную (freedom of worship)³. В некоторых русскоязычных источниках последняя переводится как свобода совести.

Вторая мировая война послужила толчком для написания такого универсального документа по правам человека, как Всеобщая Декларация, которая,

как известно, была принята в виде Резолюции ООН и носит рекомендательный характер для стран-членов ООН. Но практика свидетельствует о том, что большинство демократических государств, несмотря на это, рассматривают положения Декларации как юридически обязательные. Как справедливо заметила российский правовед Т. М. Пряхина, «применение международных стандартов является не правом, а конституционной обязанностью государственных органов и должностных лиц»⁴.

Положения Всеобщей декларации прав человека легли в основу более 80 международных договоров и деклараций по правам человека, огромного числа региональных конвенций по правам человека, национальных законов о правах человека и конституций государств, и в своей совокупности они составляют всеобъемлющую систему норм, имеющих обязательную юридическую силу и призванных обеспечить поощрение и защиту прав человека⁵.

Статья 18 Всеобщей Декларации прав человека от 10 декабря 1948 года гласит: «Каждый человек имеет право на свободу мысли, совести и религии; это включает свободу менять свою религию или убеждения и свободу исповедовать свою религию или убеждения как единолично, так и сообща с другими, публичным или частным порядком в учении, богослужении и выполнении религиозных и ритуальных обрядов»⁶.

Следует отметить, что право на свободу мысли, совести и религии не могло быть абсолютным, а потому необходимо было ввести разумные ограничения для его реализации. Британский ученый А. Н. Уайтхед писал: «Каким бы ни было данное общество, всегда найдется определенное число людей, которые иногда по складу характера, а чаще - по характеру своих действий оказываются антисоциальными элементами. И поэтому никак нельзя уйти от той банальности, что принуждение необходимо и что принуждение есть ограничение свободы. Отсюда следует, что требуется доктрина, способная⁷ совместить свободу и принуждение в обществе».

Пункт 2 статьи 29 Всеобщей декларации прав, в частности, закрепил следующее положение: «При осуществлении своих прав и свобод каждый человек должен подвергаться только таким ограничениям, какие установлены законом исключительно с целью обеспечения должного признания и уважения прав и свобод других и удовлетворения справедливых требований морали, общественного порядка и общего благосостояния в демократическом обществе».

Вслед за Всеобщей Декларацией была принята Европейская конвенция о защите прав человека и

основных свобод от 4 ноября 1950 года (наиболее часто используемые лаконичные варианты ее названий: Европейская конвенция по правам человека либо ЕКПЧ). В ней статья, посвященная свободе совести, мысли и религии, несколько расширилась. Декларация недостаточно точно и полно определяла права человека, а конвенция стала более совершенным инструментом в сфере защиты прав и свобод человека.

Если первая часть статьи 9 Европейской конвенции по правам человека в точности повторяет положения Всеобщей декларации, то в конвенции появляется еще и вторая часть, касающаяся ограничений данных свобод. Согласно ей: «Свобода исповедовать свою религию или убеждения подлежит лишь тем ограничениям, которые предусмотрены законом и необходимы в демократическом обществе в интересах общественной безопасности, для охраны общественного порядка, здоровья или нравственности или для защиты прав и свобод других лиц»⁸.

Понимание свобод как требования невмешательства в конкретные сферы жизнедеятельности человека относится, как известно, к негативным правам. Свобода совести будет означать в таком случае право человека придерживаться тех убеждений, каких он хочет и у него есть право на то, чтобы никто не вмешивался в этот процесс. В. С. Нерсесянц характеризует право как форму свободы, а свобода, по его мнению, возможна лишь в форме права⁹.

Как было упомянуто ранее, свобода совести используется в устойчивом словосочетании со свободой мысли и религии. Но следует отметить, что упоминание как в Декларации и Конвенции, так и во многих конституциях и законодательных актах различных стран словарного оборота «...это включает свободу менять свою религию или убеждения и свободу исповедовать свою религию или убеждения...», совершенно не означает, что убеждения человека должны быть обязательно религиозного характера, быть результатом решения дилеммы исповедовать какую-то определенную религию или, напротив, не исповедовать никакой.

Статья 19 Всеобщей декларации закрепляет право каждого человека на свободу убеждений и на свободное выражение их; это право включает свободу беспрепятственно придерживаться своих убеждений и свободу искать, получать и распространять информацию и идеи любыми средствами и независимо от государственных границ.

Убеждение - это твердый взгляд на что-нибудь, основанный на какой-нибудь идее, мировоззрении¹⁰. Человек волен составлять свое мнение, иметь свой взгляд, свою точку зрения относительно всех явлений окружающего его мира. Убеждения изначально носят личный характер, при-

надлежат конкретному индивиду, но содержание убеждений человека помимо религиозного, может быть и политического характера. Когда речь заходит о политических убеждениях, следует учитывать широкий спектр тех явлений, которые они в себя включают. Это может быть как сама политика, так и экономика, государство, общество, законодательство, мораль и так далее. Получается, что убеждения могут быть как религиозными, так и политическими. В то же время, следует констатировать, что человек может иметь и религиозные и политические убеждения одновременно. *Prima facie* они исчерпывают всю сферу человеческой жизнедеятельности. Но так ли это на самом деле? Обратимся опять-таки к Всеобщей декларации прав человека, статья 2 которой гласит: «Каждый человек должен обладать всеми правами и всеми свободами, провозглашенными настоящей Декларацией, без какого бы то ни было различия, как-то в отношении расы, цвета кожи, пола, языка, религии, политических или иных убеждений, национального или социального происхождения, имущественного, сословного или иного положения».

То есть, человек *inter alia* может иметь и «иные» убеждения. Возможно стоило бы адресовать вопрос «а что такое иные убеждения?» философам и психологам, но для юристов не настолько важно, что именно подразумевается под этим словосочетанием и каково его содержание. Важно то, что мы уяснили, что свобода совести может быть одновременно трехкомпонентной. Каждый из нас может иметь как религиозные, как политические, так и иные убеждения. Изначально невозможно представить исчерпывающий список тех убеждений, которых может придерживаться человек, и обусловлено это многообразием явлений гражданской, экономической, политической, социальной и культурной жизни.

Обратимся теперь к другому устойчивому словарному обороту, содержащемуся во многих статьях, посвященных свободе совести, мысли и религии. Оно звучит так: «это право включает свободу менять свою религию или убеждения и свободу исповедовать свою религию или убеждения». Возникает вполне закономерный вопрос - является ли право менять религию или убеждения единственным содержанием права на свободу совести, мысли и религии?

Слово «включать» означает ввести, внести в состав, в число кого-нибудь или чего-нибудь, либо присоединить к системе чего-нибудь¹¹. Анализ данного словарного оборота свидетельствует о том, что он как бы поясняет: помимо свободы мысли и совести, существует составляющая, касающаяся исключительно свободы религии, а точнее религиозных убеждений.

16 декабря 1966 года ООН приняла Между-

народный Пакт о гражданских и политических правах, раскрывая положения Всеобщей Декларации. Статья 18 Пакта включает четыре пункта по данному вопросу:

1. Каждый человек имеет право на свободу мысли, совести и религии. Это право включает свободу иметь или принимать религию или убеждения по своему выбору и свободу исповедовать свою религию и убеждения как единолично, так и сообща с другими, публичным или частным порядком, в направлении культа, выполнении религиозных и ритуальных обрядов и учений.

2. Никто не должен подвергаться принуждению, умаляющему его свободу иметь или принимать религию или убеждения по своему выбору.

3. Свобода исповедовать религию или убеждения подлежит лишь ограничениям, установленным законом и необходимым для охраны общественной безопасности, порядка, здоровья и морали, равно как и основных прав и свобод других лиц.

4. Участвующие в настоящем Пакте государства обязуются уважать свободу родителей и в соответствующих случаях законных опекунов, обеспечивать религиозное и нравственное воспитание своих детей в соответствии со своими собственными убеждениями¹².

Совершенно очевидно, что данная статья по-прежнему декларирует право каждого на свободу мысли, совести и религии, но относится опять-таки к свободе религии, вероисповедания и никоим образом не раскрывает содержание ни свободы мысли, ни свободы совести.

Другим ключевым документом, заслуживающим внимания в рамках данного исследования, стала «Декларация ООН о ликвидации всех форм нетерпимости и дискриминации на основе религии или убеждений» от 25 ноября 1981 года¹³. Анализ этого документа, провозглашающего право каждого на свободу мысли, совести и религии, также позволяет сделать вывод, что он представляет из себя своеобразную концепцию о ликвидации нетерпимости и предотвращении дискриминации, основанной на вероисповедании.

В precedентной практике Европейского суда нарушения статьи 9, провозглашающей свободу мысли, совести и религии, рассматриваются опять-таки исключительно в религиозном аспекте. Об этом свидетельствуют правовые позиции, выраженные в ряде дел. Так, к примеру, по делу «Kokkinakis v. Greece» (application no.14307/88, § 31) суд установил, что свобода мысли, совести и религии является одним из основополагающих принципов “демократического общества” по смыслу Конвенции. В аспекте религии он является одним из наиболее важных элементов, который призван

обеспечивать самоопределение верующих и выражение ими своих представлений о жизни, этот принцип также является ценным положением для атеистов, агностиков, скептиков и просто безразличных к данной проблеме. Плюрализм мнений, неотделимый от демократического общества, который с трудом завоевывался на протяжении веков, зависит от этого принципа¹⁴. По делу «Otto-Preminger-Institut v. Austria» (application no. 13470/87, 20/09/1994, §47) Суд, в частности, постановил, что в религиозном измерении свобода мысли, совести и религии - один из самых жизненно важных элементов самоидентификации верующих и их представления о жизни¹⁵. По делу «Buscarini and others v. San-Marino» (application no. 24645/94, 18/02/1999, §37) свобода мысли, совести и религии фигурирует в религиозном измерении среди самых жизненно важных элементов самоидентификации верующих и их представления о жизни. Эта свобода включает, в частности, свободу присоединиться к религии или нет и свободу исполнять все предписание религии или нет¹⁶.

Микеле де Сальвия, профессор права и юрисконсульт Европейского суда, характеризует свободу мысли, совести и религии как составную часть понятия «частная жизнь», защищаемую статьей 8 Европейской конвенции по правам человека. По его мнению, рассматриваемая норма гарантирует права, которые связаны с тем, что можно называть «глубиной души» индивида, неощущимой областью его сознания и убеждений. Он пишет: «Тесные связи объединяют эту норму не только со статьей 8, но также со статьями 10 и 11, так как свобода исповедования религии или убеждений включает с необходимостью обращение к свободе выражения мнения или к свободе собраний. Учитывая это взаимодействие, было не легко выделить точную сферу применения различных понятий, содержащихся в статье 9»¹⁷.

В Конституции Республики Армения от 5 июля 1995 года право каждого на свободу мысли, совести и вероисповедания закреплено в статье 23¹⁸. В ней же статьей 45 Конституции устанавливается возможность временного ограничения этого права только по предусмотренным законом основаниям. Следует заметить, что в этой статье фигурирует не свобода религии, а свобода вероисповедания.

В Конституции Республики Армения, со внесеными референдумом изменениями от 27 ноября 2005 года, статья затрагивающая свободу совести, несколько увеличилась в объеме, при этом слово¹⁹ вероисповедание было заменено на слово религия. Согласно статье 26, в частности, это право включает свободу изменения религии или убеждений и свободу их проповеди, выражения посредством церковных церемоний и иных культовых обрядов как индивидуально, так и совместно с другими лицами. Вы-

ражение этого права может быть ограничено только законом, если это необходимо для защиты общественной безопасности, здоровья, нравственности общества или прав и свобод иных лиц.

В Конституции Республики Армения, со внесенными референдумом изменениями от 6 декабря 2015 года, статья 41, касающаяся свободы совести, в целом повторяет положения предыдущей редакции, но в то же время закрепляет право каждого гражданина, чье религиозное вероисповедание или убеждения противоречат военной службе заменить ее на альтернативную службу в порядке, установленном законом. Более того, появилось новое положение, закрепляющее равенство²⁰ и автономность религиозных организаций.

Очевидно, что данной статьей, как и двумя предыдущими в старых редакциях, опять - таки закрепляется и регулируется прежде всего свобода религии, в то время как положения о свободе совести и мысли никак не раскрыты, о них фактически умалчивается.

Более того, на территории Республики Армения действует Закон «О свободе совести и религиозных организациях» от 17 июня 1991 года²¹. Принятие этого Закона можно считать серьезным шагом в деле формирования отношений между государством и конфессиями. Согласно статье 1 этого Закона в Республике Армения обеспечивается свобода совести и религиозного вероисповедания граждан. Каждый гражданин свободно решает свое отношение к религии, имеет право исповедовать любую религию, или не исповедовать никакую, лично или вместе с другими гражданами совершать религиозные обряды. Анализ данного закона позволяет сделать вывод, что в Республике Армения свобода мысли и совести сводится к свободе религии со всеми присущими ей «атрибутами». Законом упоминается свобода совести, но по сути регулируется им только в религиозном аспекте.

Что касается судебной практики Конституционного суда Республики Армения, то следует отметить, что право на свободу мысли, совести и религии (статья 26 Конституции в редакции 2005 года) фигурировало в ней только дважды. Одно из них - по делу об определении вопроса соответствия статьи 11 Закона Республики Армения «О картах социального обеспечения» Конституции Республики Армения на основании заявлений гражданок М. Кочарян и Г. Давтян (ПКС-649, 04/10/2006)²². И второе - по делу об определении вопроса соответствия второго предложения части 8 статьи 4, третьего предложения части 3 статьи 8 Закона РА «Об идентификационных картах» и пункта 10 части 1 статьи 5 Закона РА «О государственном регистре населения» Конституции

Республика Армения на основании обращения Защитника²³ прав человека РА (ПКС-1244, 08/12/2015). Заявители считали, что оспариваемые положения законов, в числе других, нарушают их право на свободу мысли, совести и религии. Суд в обоих случаях, помимо прочего, выразил мнение, что поднятый заявителями вопрос не должен рассматриваться с точки зрения чисто религиозных и других убеждений, а с точки зрения конституционно позитивных пределов ограничения прав всех без исключения людей.

Несомненно, будет весьма полезен и интересен анализ судебной практики судов первой инстанции общей юрисдикции Республики Армения, также правовые позиции Апелляционного и ассоциационного судов, но полагаем, что она нуждается в отдельном, самостоятельном исследовании.

На основе высказанного можно сделать заключение, что нормативно-правовое регулирование свободы совести представляет из себя иерархическую совокупность правовых норм, сводящихся преимущественно к толкованию в религиозном аспекте. Интерпретация свободы совести, заложенная с момента принятия Всеобщей декларации прав человека в религиозном аспекте, по сей день фактически не претерпела никаких существенных изменений.

Свобода совести - одна из важнейших личных свобод человека. Она означает, что человек свободен выбирать для себя систему ценностей, он свободен от любого мировоззренческого контроля, и государство, закрепляя на законодательном уровне свободу совести, гарантирует возможность самоопределения человека в выборе нравственных ориентиров. Ограничение же выбора нравственных ориентиров исключительно религиозными убеждениями или, наоборот, их отсутствием изначально некорректно, не вполне соответствует цели и содержанию данной свободы, ведь убеждения

человека, как было сказано ранее, могут быть, помимо религиозных, также политическими и иными, то есть охватывающими любые аспекты интеллектуальной и духовной жизни человека. Слабая дифференциация свободы религии и свободы совести приводит к неправильному восприятию последней. Свобода совести, в отличие от свободы религии, не содержит позитивных правовых элементов, по факту она получила «бессодержательное» закрепление в позитивном праве, в то время как свобода религии содержит такие элементы, как право на создание религиозных объединений, совершение церковных ритуалов и обрядов, право замены воинской службы на альтернативную в силу религиозных убеждений и т.д. Необходимо пересмотреть толкование свободы совести, с тем чтобы наиболее адекватно отражать тенденции современного мира. И на основе высказанного, можно сделать заключение, что свобода совести значительно шире по объему свободы религии, более того, свобода религии является составляющей свободы совести. Сложившаяся ситуация с регламентацией свободы совести, в целом, и в Республике Армения, в частности, нуждается в более тщательном изучении и пошаговой концептуальной коррекции с внесением соответствующих изменений в действующее законодательство путем совершенствования понятийного аппарата, более четкого разграничения свободы религии от свободы совести и детального раскрытия содержания последней, в результате чего удастся в дальнейшем избежать противоречивых толкований и разнотечений, что в свою очередь будет способствовать полноценной защите прав и свобод человека.

¹ Конституция Российской Федерации: Энциклопедический словарь /В.А. Туманов, В. Е. Чиркин, Ю.А. Юдин и др. Изд.2-е, перераб. и доп.-М.: Большая Российская энциклопедия, Юристъ, 1997. 320стр.

² Бурянов С. А. Международно-правовые документы в области свободы совести и практика их реализации в Российской Федерации: Теоретико-прикладное исследование за 2011 год. М.: Моск. Хельсинк. группа, 2012. 244 стр.

³ "Message to Congress on the State of the Union," January 6, 1941, in The Public Papers and Addresses of Franklin D. Roosevelt. 1940 Volume (New York: MacMillan, 1941), 663–672

⁴ Пряхина Т. М. Обеспечение взаимодействия международного и национального права Конституционным судом Российской Федерации. Саратов. ИЦ «Наука». 2010. С. 27

⁵ <http://www.un.org/ru/sections/universal-declaration/foundation-international-human-rights-law/index.html>

⁶ http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml

⁷ Уайтхед А. Н. Избранные работы по философии. М., 1990. С. 449.

- ⁸ http://www.echr.coe.int/documents/convention_rus.pdf
- ⁹ Нерсесянц В. С. Общая теория права и государства. Москва. Инфра-М. 1999г. С. 335.
- ¹⁰ Ожегов С.И. Словарь русского языка. Изд-во «Советская энциклопедия», М., 1975г. 846 стр.
- ¹¹ Ожегов С.И. Словарь русского языка. Изд-во «Советская энциклопедия», М., 1975г. 846 стр.
- ¹² http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml
- ¹³ http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/relintol.shtml
- ¹⁴ <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57827>
- ¹⁵ <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57897>
- ¹⁶ <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58915>
- ¹⁷ Де Сальвия М. Прецеденты Европейского Суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящейся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002г. СПб.:Издательство «Юридический центр Пресс», 2004.-1072 стр.
- ¹⁸ <http://concourt.am/russian/constitutions/const1995.htm>
- ¹⁹ <http://concourt.am/russian/constitutions/index.htm>
- ²⁰ <http://concourt.am/armenian/constitutions/index2015.htm>
- ²¹ <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=2041&lang=rus%2022>
- ²² <http://concourt.am/armenian/decisions/common/2006/sdv-649.htm>
- ²³ <http://concourt.am/armenian/decisions/common/2015/pdf/sdv-1244.pdf>

Քրիստինե Հովհաննիսյան
Հայաստանի Համբավետության Սահմանադրական
դատարանի անդամի օգնական,
գլխավոր մասնագետ,
Հայ-ռուսական (սլավոնական) համալսարանի իրավունքի և
քաղաքականության ինստիտուտի սահմանադրական և
մունիցիպալ իրավունքի ամբիոնի հայցորդ

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Խոդի ազատություն: իրավական ասպեկտ

Սույն հոդվածը մարդու իրավունքների Համընդիանուր հոչակագրի ընդունման պահից՝ ամրագրված խոճի ազատության մեկնաբանության զարգացման վերլուծություն է: Մի շարք միջազգային իրավական փաստաթղթերի, դատական պրակտիկայի և ներքին իրավունքի օրենսդրական ակտերի վերլուծության արդյունքում, հեղինակը բացահայտել է խոճի ազատության ոչ բավարար մեկնաբանության հիմնահարցը, և եկել է այն եզրակացությանը, որ առկա է տվյալ հարցի վերաբերյալ հասկացութային ապարատի կատարելագործման ամիրաժեշտություն:

Հիմնարարեր - ազատություն, խոճ, մարդու իրավունքներ:

Kristine Hovhannisyan

Assistant to the Member of the Constitutional

Court of the Republic of Armenia,

Chief specialist,

Post-graduate student of the

Russian-Armenian (Slavonic) University

SUMMARY

Freedom of conscience: legal aspect

The article analyzes the development of interpretation of the freedom of conscience proclaimed by the adoption of the Universal Declaration of Human Rights. The author takes a look at a broad scope of international legal documents, court practice and legislative acts of domestic law, defines a problem that arises with insufficiently clear interpretation of the freedom of conscience and concludes with the recognition of the need for improvement of the categorical apparatus in the explored area.

Keywords: freedom, conscience, human rights.

Микаел Степанян

аспирант кафедры банковского права Московского
Государственного юридического университета
имени О.Е. Кутафина (МГЮА)

ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ФИНАНСОВОГО УПОЛНОМОЧЕННОГО В РОССИИ

Финансовые услуги, оказываемые кредитными организациями населению, являются довольно специфическими, сложными и требующими от клиентов наличия определенного уровня базовых экономических и юридических познаний, которого у большинства потребителей этих услуг недостаточно. Это приводит к появлению между кредитными организациями и их клиентами конфликтов, причины которых обусловлены многими факторами: недоверием клиентов к организациям, предоставляющим такие услуги, сложностью самих финансовых отношений, отсутствием уверенности в том, что претензии банков и клиентов будут быстро, эффективно и справедливо рассмотрены и разрешены. Устранить эти конфликты, помочь разобраться в «хитросплетениях» финансовых услуг поможет финансовый омбудсмен, деятельность которого в России пока не урегулирована должным образом.

Настоящая статья посвящена проблемам правового регулирования деятельности финансового омбудсмена в России с учетом существующего опыта применения соответствующего института в зарубежных правопорядках.

Ключевые слова: *Финансовый уполномоченный, Омбудсмен, Арбитр финансовой системы, Российская Федерация, Кредитная организация, Банк, изменение законодательства.*

Как и все новое, идея внедрения института финансового уполномоченного имеет своих сторонников и противников. Многие эксперты в финансовой сфере выступают против внедрения данного института в Российской Федерации, обосновывая свою позицию тем, что существуют третейский суд, институт медиации и государственного надзора в сфере финансовых отношений, и нет гарантий, что закрепление на законодательном уровне института финансового омбудсмена приведет к разрешению споров, возникающих в финансовой сфере более эффективным образом. Однако, если мы проанализируем зарубежное законодательство и правоприменительную практику, то непременно увидим, что у них тоже существуют подобные институты, но, тем не менее, они предусматривают также наличие и института финансового уполномоченного. Возникает вопрос, а для чего тогда нужно создание еще одного института, решающего споры подобного рода? Есть ли в этом здравый смысл? Оправдывает ли данный институт свое существование?

Институт финансового уполномоченного непосредственно связан с такими факторами, как прогрессирующее развитие финансового рынка и финансовых отношений, приводящих к постоянному увеличению числа потребителей в этой сфере, в результате чего накапливается огромное количество споров, требующих своевременного и профессио-

нального разрешения.

Омбудсменом в финансовой сфере (финансовым омбудсменом) называют независимое лицо, разрешающее во внесудебном порядке споры между организациями, оказывающими финансовые услуги, и их клиентами. Наиболее часто омбудсмены разрешают споры, возникшие в банковской сфере, на рынке ценных бумаг и сфере страховых услуг. При этом, одной из сторон спора, как правило, выступает потребитель как наиболее слабая сторона в договоре, не обладающая специальными познаниями в области, соответственно, банковской деятельности, оборота ценных бумаг и страхового дела. В зарубежной практике вопросы разрешения споров, возникающих между потребителями и финансовыми учреждениями в финансовой сфере, преимущественно, между банками и их клиентами – физическими лицами, находятся в ведении финансовых омбудсменов, которые призваны обеспечить эффективный внесудебный порядок разрешения между ними споров.

Среди стран ЕАЭС первым государством, предусмотревшим альтернативный способ разрешения споров посредством финансового арбитра, является Республика Армения, которая 17 июня 2008 года приняла закон «Об арбитре финансовой системы». В течение 2009 г. офис финансового омбудсмена Республики Армении получил 378 заявлений и жалоб на финансовые организации.

Из принятых к рассмотрению требований 61% были решены в пользу потребителей, и финансовые организации компенсировали клиентам более 26 млн. драмов (около 2 млн. рублей). В 2010 году число подобных жалоб составило 642, а в 2011 из 915 жалоб было принято 551. Примечательно, что омбудсмены рассматривают в Армении и другие категории споров, напрямую не связанные с финансами. Например требование-заявление, выдвинутое против действующей в РА страховой компании.

Содержание требования: В Офис примирителя финансовой системы поступило требование-заявление от клиентки, выдвинутое против действующей на территории РА страховой компании (далее – Компания). Согласно представленному требованию, клиентка и Компания заключили договор о добровольном медицинском страховании граждан во время их поездок за границу (за исключением стран СНГ). Будучи за границей у клиентки началось сильное кровотечение. Клиентка обратилась в уполномоченную организацию и, согласно процедуре, была помещена в больницу. С целью проведения лечения ей было назначено платное медикаментозное лечение. Вернувшись в Армению, клиентка представила заявление в Компанию о получении страхового возмещения своих расходов. Компания отказалась в выплате страхового возмещения, мотивируя тем, что “страховой случай связан с заболеванием у клиентки, который был у нее до начала действия срока страховки”. Страхователь обратилась в Офис ³ примирителя в установленном законом порядке. В России правовое положение финансового омбудсмена и особенности его деятельности по внесудебному рассмотрению споров не урегулированы, однако Министерством финансов Российской Федерации разработан Проект Федерального закона N 517191- «О финансовом уполномоченном по правам Потребителей услуг финансовых организаций»⁴, наделяющий лицо, рассматривающее и разрешающее финансовые споры, особым правовым статусом.

Модель института финансового уполномоченного по правам потребителей услуг финансовых организаций, предложенная в законопроекте Министерства финансов Российской Федерации, на наш взгляд, не совсем соответствует идеи института, во исполнение которой она направлена, поскольку финансовый омбудсмен наделяется функциями, не соответствующими его правовой природе.

В частности, основная функция финансового уполномоченного заключается в представительстве сторон. Кроме того за уполномоченным закреплена функция разрешения спора по существу и вынесения по нему решения, которое будет иметь обязательный характер.

Наиболее близкой по содержанию деятельности финансового уполномоченного является деятельность судов по осуществлению правосудия. В то же время задачи финансового омбудсмена, как следует из мировой практики, являются более широкими, нежели задачи суда. Он не только разрешает споры между сторонами, но и участвует в их урегулировании. Это позволяет сторонам выработать наиболее эффективные модели взаимодействия и урегулировать возникший спор (конфликт). При этом, в значительной мере снижается нагрузка на судебные органы по рассмотрению подобного рода финансовых споров между гражданами и кредитными организациями либо иными финансовыми организациями.

Зачастую под урегулированием понимается не столько вынесение уполномоченным формального, обязывающего одну или обе стороны решения по спору, но и организация процедуры примирения сторон, т.е. достижение ими взаимоприемлемого соглашения по спору без вынесения финансовым уполномоченным формального решения. В тех юрисдикциях, где реализован данный подход (например, в Соединенном Королевстве Великобритании), до формального решения омбудсмена доходит не более нескольких процентов (2-3 %) от общего числа рассматриваемых споров. Более того, для гражданина - заявителя служба омбудсмена нередко выполняет также функции финансового и юридического консультанта, помогая разобраться в сложившейся ситуации, определить лицо, к которому должна быть подана ⁵ жалоба, правильно сформулировать требование. Во многих случаях гражданин, не обладающий специальными познаниями в области финансов и юриспруденции, неадекватно оценивает свои претензии к финансовой организации. Разъяснение ему определенных положений заключенного между ним и финансовой организацией договора, требований законодательства и общих подходов судебной практики приводит к пониманию физическим лицом причины определенного поведения финансовой организации, содержания ее действий и реальность перспективы по внесудебном или судебному урегулированию споров. Понимание собственной неправоты и адекватности действий банка или другой финансовой организации часто приводит к отказу физического лица от претензий и взаимному урегулированию возникшей ситуации на взаимовыгодных условиях. В этом состоит кардинальное отличие процедуры, применяемой омбудсменом, от судебного порядка.

Определенный интерес представляет проблема взаимодействия между кредитными (иными финансовыми организациями) и финансовым уполномоченным.

По законодательству Армении финансовые ор-

ганизации, споры с которыми допустимо рассматривать финансовому арбитру, обязаны вносить взносы на его счет в порядке и размере, установленными Законом Республики от 17.06.2008 N 123 «Об арбитре финансовой системы Республики Армении». Аналогичный порядок в России закреплен для банков – участников системы страхования вкладов, производящих отчисления в фонд страхования вкладов физических лиц в порядке и на условиях, установленных Федеральным законом от 23.12.2003 N 177 «О страховании вкладов физических лиц в банках Российской Федерации», а также актами Государственной корпорации «Агентство по страхованию вкладов». Основным отличием от АСВ, является то, что средства полученные омбудсменом от банков, идут на расходы по функционированию и развитию деятельности конторы финансового уполномоченного. В частности данные взносы не идут как средства по выплате физическим лицам, в случае проигрыша спора финансовым омбудсменом, что и отличает данный институт от остальных.

В законопроекте Министерства финансов Российской Федерации финансовые организации взаимодействуют с финансовым омбудсменом на добровольной основе. Такая же модель взаимодействия используется в работе третейских судов. По словам Президента Ассоциации российских банков Г.А. Тосуняна, который временно исполнял обязанности финансового уполномоченного в Российской Федерации, в 2012 году шесть банков добровольно присоединились к сотрудничеству с институтом финансового уполномоченного, а на сегодняшний день число присоединившихся финансовых организаций составляет более тридцати, причем половина из них банки.

Ущербность такой модели взаимодействия обусловлена именно действием принципа добровольности участия. Давайте представим ситуацию, когда, допустим, из десяти жалоб клиентов против конкретной организации, восемь будет вынесено не в ее пользу, можем ли мы быть уверены, что организация будет продолжать свое сотрудничество с финансовым уполномоченным? Думаю, что процент возможных отказов организации от сотрудничества в таких ситуациях довольно возрастет.

В итоге, клиент лишится от возможности дополнительной защиты финансовым омбудсменом и для защиты своих прав и законных интересов ему снова придется обращаться в суд. В целях обеспечения наиболее эффективного и равного участия кредитных и иных финансовых организаций в функционировании института финансового омбудсмена в России, а также в целях защиты

интересов физических лиц как потребителей финансовых услуг, предлагается закрепить на уровне федерального закона положение об обязательном участии кредитных организаций в системе финансового омбудсмена с выплатой с определенной периодичностью (например, ежеквартально) определенных взносов, по аналогии со взносами, уплачиваемыми банками-участниками системы страхования вкладов в соответствующий фонд.

Внедрение института финансового омбудсмена является мерой, направленной с одной стороны, на защиту интересов клиентов кредитных и иных финансовых организаций, а с другой – на защиту деловой репутации самих этих организаций. Отсутствие в отношении них значительного числа поданных населением претензий, равно как и разрешение споров преимущественно в пользу организации, несомненно, укрепить доверие населения к ней и к банковской системе страны в целом. Также внедрение института финансового омбудсмена позволит обеспечить здоровую конкурентную среду, которая заставляет банки быть максимально клиентоориентированными, действуя при этом в соответствии с требованиями законодательства и нормативных актов Банка России. К числу обязанностей финансового омбудсмена целесообразно также отнести ведение статистического учета жалоб и претензий граждан к конкретным финансовым организациям, статистику до-внесудебного разрешения споров и статистику разрешения споров по существу. Результаты статистического анализа могут быть размещены на официальном сайте финансового омбудсмена и являться открытыми для пользователей.

Помимо эффекта повышения деловой репутации, ведение открытого реестра (статистики) может служить целям экономического стимулирования данных лиц к осуществлению банковских и иных финансовых операций в условиях обеспечения прав потребителей этих услуг. Так, допустимо предусмотреть на уровне федерального закона о финансом омбудсмене право кредитных и иные финансовых организаций на снижение ставки уплаты денежных средств в фонд арбитра.

Вместе с тем, обязательность участия кредитных организаций в системе финансового посредничества не означает безусловной обязательности принимаемых арбитром решений. Существует подход, согласно которому решения финансового уполномоченного являются обязательными. Данный подход нашел отражения в законодательстве многих зарубежных стран. Обязательность решения омбудсмена может зависеть от следующих показателей:

- суммы иска. Например, в Федеративной Республике Германии решение Ombudsman Scheme

of the Private Commercial Banks обязательно для исполнения банками, если сумма иска не превышает 5000 евро;

- заключил ли поставщик услуг соглашение о том, что решения омбудсмена будут для него обязательны (Венгрия, Arbitration Board of Budapest);

- выразил ли поставщик услуг несогласие с принятым в отношении него решением. Например, в Норвегии решение Insurance Agreement Board и Board for Reduced Compensations обязательно для исполнения, если лицо, оказывающее услуги страхования, не опротестовало решение в течение 45 дней. Решение Complaint Board of Danish Securities and Brokering Companies в Дании обязательно для поставщика финансовых услуг, если он в течение 30 дней не проинформирует о своем несогласии с решением. Если несогласный с решением банк не опротестовал его, решение вступает в силу и становится обязательным для банка;

- выразил ли клиент несогласие с принятым в отношении него решением. Например, в Соединенном Королевстве Великобритании решение становится юридически обязательным только в случае согласия потребителя.

Решение финансового уполномоченного также могут носить обязательный характер при наличии одновременно нескольких условий. Подобный порядок предусмотрен в законодательстве Великобритании, где окончательное решение, выданное в конце расследования, является обязательным для организации, если потребитель сообщил о своем согласии с решением и предельная сумма иска составляет не более 100 000 фунтов стерлингов.

Что касается субъектов исполнения, то решение финансового уполномоченного может носить обязательный характер как для обоих сторон, так и для одной из сторон рассматриваемого спора. Изучение законодательного регулирования данного вопроса в зарубежных странах позволило выявить тенденцию закрепления рекомендательного характера решения финансового омбудсмена в основном в отношении клиентов-потребителей (Соединенное Королевство Великобритании, Федеративная Республика Германия, Италия, Австралия, Канада), а для организаций наоборот – обязательный характер решений организация, но и для потребителей (Ирландия).

Сторонники подхода, согласно которому, решения финансового арбитра должны носить рекомендательный характер, в качестве своего главного аргумента приводят то, что ограничение права организаций и клиентов на обжалование является нарушением их конституционных прав.

Соглашаясь с позицией сторонников данного подхода, полагаем недопустимым установление на

уровне федерального закона каких-либо ограничений в части судебной защиты прав и законных интересов граждан. В любом случае, отказ от судебной защиты может иметь место не иначе как по волеизъявлению самого лица.

На основании изложенного, предлагаем установить законодательно положение о том, что решения финансового уполномоченного будут иметь обязательный характер только при наличии двух обязательных условий:

- клиент дал согласие на обязательность решения в письменном виде в течение 30 дней с момента вынесения решения финансовым арбитром.
- финансовая организация заключила соглашение об отказе от права оспаривания решений арбитра финансовой системы и заключаемые между организацией и гражданами сделки, содержат запись об этом.

Изложенное в полной мере соответствует требованиям статьи 6-ой Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод (Рим, 4 ноября 1950 г.), согласно которой каждый в случае спора о его гражданских правах и обязанностях или при предъявлении ему любого уголовного обвинения имеет право на справедливое и публичное разбирательство дела в разумный срок независимым и беспристрастным судом, созданным на основании закона.

Свобода договора проявляется в нескольких аспектах. Во-первых, это – свобода в заключении договора и отсутствие принуждения к вступлению в договорные отношения (п. 1 ст. 421 Г⁷). Во-вторых, свобода договора состоит в свободе определения характера заключаемого договора. В-третьих, проявляется в свободе определения его условий (содержания)⁸. По данному вопросу есть также постановление N 1051. После принятия в Республике Армения закона «Об арбитре финансовой системы» от 17.06.2008 N 123⁹, Зашитник по правам человека Республики Армения Карен Андреасян подал жалобу в Конституционный Суд Республики Армения относительно конституционности положения статьи 17 закона «Об арбитре финансовой системы» об основаниях для признания решения арбитра финансовой системы недействительным. Конституционный Суд Республики Армения постановлением N 1051 от 9 октября 2012 года закрепил, что эти основания соответствуют положениям Конституции только в рамках того правового регулирования, когда организация в добровольном порядке отказывается от права обжалования решения финансового арбитра¹⁰. Говоря об обязательности решений финансового уполномоченного, нужно также обеспечить его исполнение, которое может возникнуть в тех случаях, когда клиент соглашается с решением фи-

нансового уполномоченного, а организация не выполняет решение последнего в установленном порядке и сроки. Исходя из этого, необходимо на законодательном уровне предусмотреть порядок исполнения решений финансового уполномоченного. В тех случаях, когда организация не исполняет решение финансового уполномоченного, клиенту должно быть предоставлено право обращения в суд с целью выдачи ему исполнительного листа. Суд, в свою очередь, обязан в 3-х дневный срок рассмотреть заявление клиента и принять одно из следующих решений:

- о признании решения финансового уполномоченного обязательным и выдаче исполнительного листа;
- о признании решения финансового уполномоченного недействительным и об отказе в выдаче исполнительного листа.

Также не исключена возможность возникновения на практике ситуации, согласно которой клиент, обратившийся к финансовому уполномоченному, для урегулирования спора, возникшего между ним и организацией, предоставляющей финансовые услуги, получит впоследствии решение, вынесенное не в его пользу. Но, согласившийся с решением финансового уполномоченного, клиент не исполняет его. Учитывая то обстоятельство, что стороны спора отказались от возможности обращения в суд, решение стало для последних обязательным. Однако при этом нет механизма, с помощью которого возможно повлиять на клиента, с целью исполнения последним решения, ставшее для сторон обязательным в добровольном порядке.

Следовательно, я предлагаю предусмотреть возможность применения порядка принудительного исполнения решений финансового уполномоченного, также по отношению к клиенту, не исполнившему своих обязательств, вытекающих из решения. Что касается вопроса непосредственного оспаривания решений финансового уполномоченного по правам потребителей услуг финансовых организаций, то стороны могут оспаривать решение уполномоченного, которое стало для них обязательным, путем подачи заявления в компетентный суд о признании решения финансового уполномоченного недействительным. Основаниями для такого признания могут выступать следующие два обстоятельства:

- требование не подлежит рассмотрению арбитром финансовой системы;
- установлены обстоятельства, исключающие беспристрастность арбитра финансовой системы.

Однако, возникает вопрос по поводу правомерности предоставления финансовому уполномоченному полномочий по установлению

сроков исполнения вынесенного им решения. Существуют точки зрения относительно того, что уполномоченный не вправе устанавливать срок исполнения обязательств, закрепленных в решении. Предполагая, что подобное положение должно быть предусмотрено законом, регулирующим деятельность финансового уполномоченного. Однако, многообразие жизненных ситуаций просто не позволяет в законе установить в императивном порядке сроки исполнения для каждого конкретного случая. Следовательно, мы считаем, что полномочие по установлению подобных сроков исполнения решения должно быть отнесено к исключительному ведению финансового арбитра. Рассматривая конкретное дело, он вступает в непосредственную связь как со сторонами, так и с материалами дела, что позволяет последнему закрепить более разумный срок исполнения того или иного обязательства.

Таким образом, необходим такой институт, который эффективно, быстро и качественно разрешал бы проблемы на финансовом рынке, исключая дальнейшую необходимость обращения по конфликтному вопросу в судебные органы. Этому всему, может способствовать предлагаемый Правительством РФ институт финансового омбудсмена. Проектом Федерального закона № 517191-6 “О финансовом уполномоченном по правам потребителей услуг финансовых организаций” предусматривается создание института финансового омбудсмена, который позволит упростить порядок разрешения споров между физическими лицами и компаниями в досудебном порядке. Для обеспечения деятельности финансового уполномоченного предлагается создать некоммерческую организацию “Служба финансовых уполномоченных” в форме некоммерческого партнерства¹¹.

Внедрение института финансового уполномоченного, будет своего рода «регулятором» для быстрого, эффективного и справедливого, а самое главное бесплатного разрешения споров, возникающих в сфере финансовых отношений. Институт уполномоченного финансовой системы будет стимулировать развитие финансовой системы путем улучшения качества предоставляемых организациями услуг и повышения доверия граждан-потребителей к подобным организациям. С одной стороны институт финансового арбитра будет оказывать высококвалифицированную бесплатную помощь потребителям финансовых услуг в разрешении их спора, а с другой стороны будет способствовать уменьшению подобных споров в целом вследствие превентивного воздействия на поведение субъектов в сфере финансовых услуг. На сегодняшний день потребители стремящиеся защитить свои права вынуждены обращаться к громоздкой и неповоротливой судебной системе, которая

вследствие недостаточной профессиональной подготовки не в состоянии в достаточной степени защитить права потребителей в данной сфере. Остается надеяться, что в скором будущем данный федеральный закон будет принят Государственной Думой и будет успешно функционировать на всей территории РФ.

¹ Емелин А.В. Создание института общественного примирителя (финансового омбудсмена) на финансовом рынке России // Деньги и кредит. 2011. N 1. С. 46 - 49.

² Закон РА «Об арбитре финансовой системы» от 17. 06. 2008. г. N 123 // Ведомости Республики Армения. 2008. N 32. Ст. 22.

³ <http://fsm.am/Portals/0/Users/002/02/2/Прецедент2012.pdf>-официальный сайт финансового омбудсмена РА (дата обращения:13.07.2016г.).

⁴ Проект федерального закона Минфина России от 17 декабря 2012 N 517191-6 “О финансовом уполномоченном по правам потребителей услуг финансовых организаций” // СПС “Консультант Плюс”.

⁵ Служба Финансового Омбудсмена Великобритании (дата обращения 21.05.2016г.), <http://www.financial-ombudsman.org.uk/>.

⁶ Конвенция о защите прав человека и основных свобод 1950г. // Собрание законодательства Российской Федерации. 2001. N 2. Ст.163.

⁷ Гражданский кодекс Российской Федерации (часть вторая) от 26 января 1996 г. N 14-ФЗ (с изм. и доп., вступ. в силу с 22.01.2015) // Собрание законодательства Российской Федерации. 29.01.1996. N 5. Ст. 421.

⁸ Суханова Е. А. Гражданское право. 3-е изд., перераб. и доп. М: Волтерс Кluвер, 2008. С. 175-177.

⁹ Закон РА «Об арбитре финансовой системы» от 17. 06. 2008 г. N 123 // Ведомости Республики Армения. 2008. N 32.

¹⁰ Постановление Конституционного Суда от 9 октября 2012 г. N 1051 // www.concourt.am.

¹¹ Проект Федерального закона N 517191-6 “О финансовом уполномоченном по правам потребителей услуг финансовых организаций” // СПС “Консультант Плюс”.

Библиография:

1. Конвенция о защите прав человека и основных свобод 1950г. // Собрание законодательства Российской Федерации. 2001. N 2. Ст.163.
2. Конституция Российской Федерации от 12.12.1993 г. // Российская газета. - 25.12.1993. - N 197
3. Проект Федерального закона N 517191-6 “О финансовом уполномоченном по правам потребителей услуг финансовых организаций” // СПС “Консультант Плюс”.
4. Закон РА «Об арбитре финансовой системы» от 17. 06. 2008. г. N 123 // Ведомости Республики Армения. 2008. N 32. Ст. 22.
5. Постановление Конституционного Суда Республики Армения от 9 октября 2012 г. N 1051 // www.concourt.am.
6. Гражданский кодекс Российской Федерации (часть вторая) от 26 января 1996 г. N 14-ФЗ (с изм. и доп., вступ. в силу с 22.01.2015) // Собрание законодательства Российской Федерации. 29.01.1996. N 5. Ст. 421.
7. Емелин А.В. Создание института общественного примирителя (финансового омбудсмена) на финансовом рынке России // Деньги и кредит. 2011. N 1. С. 46 - 49.
8. Суханова Е. А. Гражданское право. 3-е изд., перераб. и доп. М: Волтерс Кluвер, 2008. Ст.720.

Միքայել Ստեփանյան

Օ.Ե. Կուտաֆինի անվ. Մոսկվայի պետական իրավաբանական ինստիտուտի քանիային իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ

ԱՄՓՈՓՈՒՄ**Ո-ՌԱՍՏԱՏԱԾԻ ԴԱՀՆՈՒՐՅՈՒՆՈՒՄ ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ԽԱՆՁՆԱԼԿԱՏԱՐԻ
ԳՈՐԾՈՒՆԵՎՈՒՐՅԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ԽԱՆՀԻՐՆԵՐԸ**

Վարկային կազմակերպությունների կողմից հանրությանը մատուցվող ֆինանսական ծառայությունները բավականին դժվար և յուրօրինակ են, ինչպես նաև պահանջում են հաճախորդներից տնտեսագիտական և իրավաբանական որոշակի մակարդակի բազային գիտելիքներ, որոնք այդ ծառայությունների սպառնողների մեծամասնության մոտ բավարար չեն: Այս ամենը բերում է վարկային կազմակերպությունների և նրանց հաճախորդների միջև վեճերի ծագմանը, որոնց պատճառները պայմանավորված են մի շարք գործուներով՝ հաճախորդների անվտանգությունը կազմակերպության հանդեպ, որոնք մատուցում են նմանատիպ ծառայություններ, ինչն փինանսական հարաբերությունների բարդությունը, բանկերի և հաճախորդների պահանջների արագ, արդարացի և արդյունավետ դիտարկման և լուծման հանդեպ վստահության բացակայությունը: Նմանատիպ վեճերը լուծելու և նպաստել փինանսական ծառայությունների «խճճված կծիկը» հասկանալուն կօգնի փինանսական հաշտարարը, որի գործունեությունը Ո-ՌԱՍՏԱՏԱԾՈՒՄ դեռ կարգավորված չէ պաշաճ կերպով:

Այս հոդվածը նվիրված է Ո-ՌԱՍՏԱՏԱԾՈՒՄ ֆինանսական հաշտարարի գործունեության իրավական կարգավորման խնդիրներին՝ հաշվի առնելով օտարերկրյա իրավակարգերում համապատասխան ինստիտուտների ներդրման առկա փորձը:

Հիմնարարություն- ֆինանսական հանձնակատար, օմբուդմեն, ֆինանսական համակարգի արքիար, Ո-ՌԱՍՏԱՏԱԾԻ ԴԱՀՆՈՒՐՅՈՒՆ, վարկային կազմակերպություն, բանկ, օրենսդրության փոփոխություն:

Mikayel StepanyanPostgraduate student of Banking Law sub-faculty
of the O. E. Kutafin Moscow State Law University (MSLA)**SUMMARY****Problems of legal regulation of the Institute of the Financial
Commissioner in the Russian Federation**

Financial services, provided by lending agencies to the population, are quite specific, complicated and require from customers to have a certain level of basic knowledge in economics and law, but the majority of consumers of these services does not have enough of it. This creates conflicts between lending agencies and their clients, the causes of which are caused by many factors: the mistrust of customers to the organizations providing this kind of services, the complexity of the financial relations themselves, the lack of confidence that the claims of banks and customers will be considered and resolved quickly, effectively and fairly. Financial ombudsman, whose activities in Russia have not been settled properly yet, will help to eliminate these conflicts and sort out the “cobwebs” of financial services. This article is devoted to the problems of legal regulation of financial ombudsman’s activities in Russia, taking into account the existing experience of the relevant institutions in foreign legal systems.

Keywords: Financial Commissioner, Ombudsman, Arbitrator of the financial system, Russian Federation, Lending agency, Bank, Change in legislation.